

Czapiński, Janusz; Sułek, Antoni; Szumlicz, Tadeusz

Article

Indywidualna Jakość Życia

Contemporary Economics

Provided in Cooperation with:

University of Finance and Management, Warsaw

Suggested Citation: Czapiński, Janusz; Sułek, Antoni; Szumlicz, Tadeusz (2011) : Indywidualna Jakość Życia, Contemporary Economics, ISSN 1897-9254, Vizja Press & IT, Warsaw, Vol. 5, Iss. 3, pp. 160-270

This Version is available at:

<https://hdl.handle.net/10419/55891>

Standard-Nutzungsbedingungen:

Die Dokumente auf EconStor dürfen zu eigenen wissenschaftlichen Zwecken und zum Privatgebrauch gespeichert und kopiert werden.

Sie dürfen die Dokumente nicht für öffentliche oder kommerzielle Zwecke vervielfältigen, öffentlich ausstellen, öffentlich zugänglich machen, vertreiben oder anderweitig nutzen.

Sofern die Verfasser die Dokumente unter Open-Content-Lizenzen (insbesondere CC-Lizenzen) zur Verfügung gestellt haben sollten, gelten abweichend von diesen Nutzungsbedingungen die in der dort genannten Lizenz gewährten Nutzungsrechte.

Terms of use:

Documents in EconStor may be saved and copied for your personal and scholarly purposes.

You are not to copy documents for public or commercial purposes, to exhibit the documents publicly, to make them publicly available on the internet, or to distribute or otherwise use the documents in public.

If the documents have been made available under an Open Content Licence (especially Creative Commons Licences), you may exercise further usage rights as specified in the indicated licence.

CONTEMPORARY ECONOMICS

Quarterly of University of Finance and Management in Warsaw

Volume 5 Issue 3
September 2011

SPECIAL ISSUE

SOCIAL DIAGNOSIS 2011

OBJECTIVE AND SUBJECTIVE QUALITY OF LIFE IN POLAND

DIAGNOZA SPOŁECZNA 2011
WARUNKI I JAKOŚĆ ŻYCIA POLAKÓW

Edited by: Janusz Czapiński and Tomasz Panek

Raport Diagnoza Społeczna 2011 finansowany przez:

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

WBK Bank Zachodni WBK

NBP
Narodowy Bank Polski

BRE BANK SA

Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego

CONTEMPORARY ECONOMICS

ABSTRACTED/INDEXED:

- Cabell's Directories
- ECONIS
- EconStor
- GALE Science in Context
- Ministry of Science and Higher Education list of scored journals (rating score 9 pts)
- Research Papers in Economics (RePEc)
- SCOPUS
- The Central European Journal of Social Sciences and Humanities
- The International Bibliography of the Social Sciences (IBSS)/ProQuest
- Ulrichsweb

Contemporary Economics is published with the financial support of Polish Ministry of Science and Higher Education, in the frame of research supporting activity and programme INDEX PLUS.

Academic Board

Icek Ajzen (*USA*)
Damodaran Appukkuttan Nair (*India*)
Zenon Biniek (*Poland*)
Constantin A. Bob (*Romania*)
Wiesław Dębski (*Poland*)
Bruno S. Frey (*Switzerland*)
Masahiko Gemma (*Japan*)
Kjell Åge Gotvassli (*Norway*)
Adriana Grigorescu (*Romania*)
Zoran Ivanovic (*Croatia*)
Sten Jönsson (*Sweden*)
Victor Martinez Reyes (*USA*)
Ieva Meidute (*Lithuania*)
Fatmir Memaj (*Albania*)
Grażyna Rytelawska (*Poland*)
Shelby D. Hunt (*USA*)
Maria Sierpińska (*Poland*)
President of Academic Board
Miemie Struwig (*South Africa*)
Tadeusz Szumlicz (*Poland*)

Editorial Board

Witold Jakóbiak
Henryk Król
Editor in Chief
Witold Małecki
Danuta Mliczewska
Deputy Editor in Chief
Włodzimierz Rembisz
Marcin Staniewski
Deputy Editorial Manager
Piotr Szczepankowski
Editorial Manager
Ryszard Wilczyński

Address of Editors:

CONTEMPORARY ECONOMICS
University of Finance and Management in Warsaw
01 – 030 Warsaw, 55 Pawia Str., room 211, phone: (22) 536 54 54
e-mail: editorial@ce.vizja.pl
www.ce.vizja.pl

Publisher:
Vizja Press & IT
01 – 029 Warsaw, 60 Dzielna Str.
phone/fax: (22) 536 54 68
e-mail: vizja@vizja.pl
www.vizja.net.pl

All articles published in the quarterly are subject to reviews

5. INDYWIDUALNA JAKOŚĆ ŻYCIA

5.1. Ogólny dobrostan psychiczny

Janusz Czapiński

Rodzaj stosowanych do pomiaru dobrostanu psychicznego (ang. *subjective/psychological well-being*) miar zależy w dużym stopniu od modelu jakości życia, generalnie — hedonistycznego lub eudajmonistycznego (Czapiński, 2004a). Zazwyczaj w modelu hedonistycznym, przyjętym w *Diagnozie*, wyróżnia się dwa zasadnicze wymiary dobrostanu psychicznego: emocjonalny (bilans doświadczeń emocjonalnych – bieżących lub z dłuższego okresu czasu, lub odrębnie afekt pozytywny i afekt negatywny) oraz poznawczy (oceny wartościujące dotyczące własnego życia – obecnego, przeszłego i przyszłego). (por. Diener, 1984; Veenhoven, 1994). Niekiedy włącza się jeszcze do hedonistycznego pojęcia dobrostanu psychicznego zadowolenie z konkretnych aspektów życia (satysfakcje cząstkowe) (Diener, Suh, Lucas, Smith, 1999). W tym projekcie zrezygnowano z aspektu czysto emocjonalnego. Najbliższym mu wskaźnikiem jest czterostopniowa skala poczucia szczęścia (Aneks 1, kwestionariusz indywidualny pyt. 35). Także skala symptomów depresji psychicznej (pyt. 57) zawiera pozycje dotyczące emocji, ściślej — nastrojów i motywacji. Wymiar poznawczy ogólnego dobrostanu psychicznego mierzono za pomocą dwóch skal: oceny całego dotychczasowego życia (pyt. 3) oraz oceny minionego roku (pyt. 59). Dodatkowo, zgodnie z „cebulową teorią szczęścia” (Czapiński, 1992, 2001a, 2004b, 2011a), uwzględniono dwa wskaźniki innego jeszcze, głębszego od dwu poprzednich, wymiaru dobrostanu – woli życia (skłonności samobójcze i pragnienie życia, pyt. 37 i 41), warunkującego w dłuższym horyzoncie czasowym odporność człowieka na stres życiowy⁶¹.

Większość wskaźników ogólnego dobrostanu psychicznego miała postać prostych skal jednopytaniowych. Wyjątek stanowi skala depresji psychicznej, złożona z 7 pozycji-symptomów, zapożyczonych ze znanego i często w badaniach psychologicznych i epidemiologicznych stosowanego 21-pytaniowego Becka Inwentarza Depresji (Beck i in., 1961). Wybór tych właśnie pozycji podyktowany był względami psychometrycznymi: w poprzednich badaniach wykazały one najsilniejszy związek z obiektywnymi wyznacznikami warunków życia (zwłaszcza z wiekiem – por. Czapiński, 1996, 1998, 2001b). Wskaźnikiem depresji była suma odpowiedzi na wszystkie siedem pytań. Wskaźnik depresji traktować można jako miarę stopnia nieprzystosowania psychicznego, odzwierciedlającą nieskuteczność radzenia sobie z problemami czy stresem życiowym. W żadnym wypadku nie należy wskaźników opartych na tej skali odczytywać jako diagnozy poziomu klinicznych zaburzeń depresyjnych w wymiarze populacyjnym⁶².

5.1.1. Dane dla całych prób

Stwierdzono dalszą poprawę oceny całego dotychczasowego życia (tabela 5.1.1)⁶³. Wzrósł znacznie procent osób, które oceniają swoje dotychczasowe życie jako co najmniej udane (o 1,2 p.p. w stosunku do 2009 r. i aż o ponad 20 p.p. w stosunku do 1991 r. Ocena ta jest najwyższa w całym okresie objętym badaniami, ponad dwukrotnie wyższa niż w najgorszym pod tym względem roku 1993. Warto również podkreślić, że poczynając od 1994 r. wzrost oceny całego dotychczasowego życia był niezwykle systematyczny

Również dwa wskaźniki woli życia – najważniejszego aspektu dobrostanu psychicznego – należą do najwyższych w całym okresie od 1991 r. (tabele 5.1.2 i 5.1.3).

Natężenie symptomów depresji jest najniższe w całym analizowanym okresie (tabela 5.1.4). Wzrosło także w stosunku do 2009 r. poczucie szczęścia, które deklaruje obecnie 80 proc. respondentów, i jest to najlepszy wynik od początku pomiaru (tabela 5.1.5). W stosunku do roku 2003 odsetek osób nieszczęśliwych spadł niemal trzykrotnie (z 4,5 do 1,6 proc.).

O ile zmiany w ocenie całego dotychczasowego życia i w poczuciu szczęścia są znaczne i wykazują od roku 1994 niezwykle konsekwentny trend wzrostowy, dwa inne wskaźniki dobrostanu psychicznego – skłonności samobójcze i pragnienie życia – ulegały w tym okresie znacznie mniejszym i niesystematycznym wahaniom. Jest to zgodne z podstawowym założeniem cebulowej teorii szczęścia (Czapiński, 1992, 2001a, 2004b, 2011a). W najgłębszej warstwie dobrostanu – woli życia, której miarami są skłonności samobójcze i pragnienie życia – działa wewnętrzny mechanizm stabilizujący (zwany atraktorem szczęścia), który czyni tę warstwę znacznie bardziej odporną na zmiany w obiektywnych aspektach życia w porównaniu z płytszą warstwą ogólnego dobrostanu subiektywnego, którego miarami są ocena całego dotychczasowego życia i minionego roku, poczucie szczęścia (w pewnych analizach także wskaźnik depresji). Do empirycznego testu tego założenia powrócimy w rozdz. 5.4.2.

⁶¹ Szczegółową analizę tych wskaźników znaleźć można w: Czapiński (2000a).

⁶² W Polsce korelacja między naszym wskaźnikiem depresji i wiekiem życia jest bardzo wysoka, waha się od 0,65 do 0,70.

⁶³ We wszystkich poniższych analizach jakości życia w tym podrozdziale uwzględniono osoby w wieku 18+ lat, czyli z punktu widzenia tego kryterium populację podobną jak w badaniach wcześniejszych z lat 90-tych.

Tabela 5.1.1. Procentowy rozkład i średnia wartość skalowa odpowiedzi na pytanie „Jak ocenia Pan(i) swoje dotychczasowe życie jako całość?” oraz liczebność prób osób w wieku 18+ w latach 1991-2011

Odpowiedzi	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	2000	2003	2005	2007	2009	2011
1. Wspaniale	1,1	1,2	0,9	1,2	1,4	1,8	1,5	2,7	3,0	2,7	3,5	4,0	3,9
2. Udane	22,4	19,5	18,9	22,9	24,1	24,5	24,3	30,0	31,3	33,5	36,9	38,7	40,0
3. Dostyć dobre	34,6	34,7	33,3	34,7	35,5	31,9	35,8	35,9	34,7	35,9	35,8	33,9	34,3
4. Ani dobre, ani złe	30,9	32,0	33,5	30,2	29,8	31,1	27,6	24,6	22,2	19,9	17,2	16,4	16,0
5. Niezbyt udane	9,6	10,3	10,9	8,3	7,4	8,6	9,0	7,1	6,7	6,3	5,3	5,4	4,8
6. Nieszczęśliwe	1,8	1,7	1,6	2,3	1,5	1,5	1,5	0,9	1,3	1,2	0,8	1,1	0,7
7. Okropne	0,7	0,6	0,9	0,5	0,3	0,6	0,3	0,7	0,7	0,5	0,5	0,5	0,3
N	4187	3402	2306	2302	3020	2333	2094	6403	9254	8376	12378	25609	25801
Średnia	3,35	3,38	3,43	3,30	3,23	3,27	3,24	3,09	3,05	2,99	2,88	2,86	2,81

Źródło danych: lata 1991-1997 — Czapiński, 1998; lata 2000-2011 — *Diagnoza Społeczna*.

Tabela 5.1.2. Procentowy rozkład odpowiedzi na pytanie „Jak często w minionych miesiącach zdarzało się Panu(-i) być tak załamany(-ą), że myślał(a) Pan(i) o samobójstwie?” w próbach osób w wieku 18+ latach 1991-2011

Odpowiedzi	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	2000	2003	2005	2007	2009	2011
1. Bardzo często	1,0	1,0	0,8	1,1	0,7	0,7	1,1	1,2	1,1	0,7	0,6	1,0	0,6
2. Dostyć często	3,6	4,4	3,1	3,0	2,9	2,8	2,5	3,0	3,2	2,6	2,5	2,2	2,1
3. Rzadko	13,1	13,0	11,0	11,0	10,8	7,7	10,8	9,6	9,9	9,8	9,2	8,8	8,7
4. Nigdy	82,2	81,6	85,1	84,9	85,6	88,8	85,5	86,3	85,8	86,9	87,6	88,1	88,6

Źródło danych: lata 1991-1997 — Czapiński, 1998; lata 2000-2011 — *Diagnoza Społeczna*.

Tabela 5.1.3. Procentowy rozkład i średnia skalowa odpowiedzi na pytanie „Jak silne w tych dniach jest Pana(-i) pragnienie życia?” w latach 1991-2011 w próbie osób w wieku 18+

Odpowiedzi*	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	2000	2003	2005	2007	2009	2011
W ogóle nie chce mi się żyć	0,5	0,9	0,9	0,6	0,2	0,1	0,1	1,0	1,0	1,0	0,5	0,6	0,5
2	0,8	1,1	0,7	0,7	0,5	0,6	0,7	0,8	0,7	0,6	0,6	0,6	0,3
3	1,7	2,7	2,0	1,6	1,4	1,1	1,0	1,4	1,6	2,1	1,3	1,3	1,0
4	4,7	4,7	4,5	4,1	2,7	2,1	2,3	2,5	2,2	2,5	2,1	2,0	1,6
5	7,6	8,2	7,3	7,5	4,6	3,8	4,5	5,1	6,9	6,7	6,7	6,1	5,2
6	14,1	12,3	12,4	13,2	10,9	9,0	11,2	9,2	6,4	7,0	6,8	6,7	5,6
7	14,9	11,7	10,7	11,1	10,3	9,6	10,3	8,8	9,1	9,5	9,7	9,5	9,9
8	17,4	15,5	13,9	16,7	16,2	16,4	17,0	11,7	14,4	15,8	15,9	16,4	16,6
9	12,5	13,1	14,1	13,6	17,2	17,0	16,0	15,1	13,3	14,4	14,7	15,0	17,2
Bardzo mocno chce mi się żyć	25,7	30,1	33,6	30,9	36,0	40,3	37,0	44,4	44,5	40,3	41,7	41,6	42,1
Średnia	7,62	7,68	7,86	7,82	8,21	8,41	8,25	8,34	8,32	8,20	8,33	8,34	8,48

Źródło danych: lata 1991-1997 — Czapiński, 1998; lata 2000-2011 — *Diagnoza Społeczna*.

* W latach 1991 – 2000 skala ta miała wartości liczbowe 0-9; została dla celu porównań zmieniona na skalę 1-10, taką jak w późniejszych badaniach.

Tabela 5.1.4. Przeciętne natężenie symptomów depresji psychicznej (dla 7 symptomów) w latach 1992-2011 w próbie osób w wieku 18+

1992	1993	1994	1995	1996	1997	2000	2003	2005	2007	2009	2011
5,2	5,2	5,0	4,7	4,7	4,5	4,7	4,6	4,5	4,3	4,2	4,1

Źródło danych: lata 1992-1997 — Czapiński, 1998; lata 2000-2011 — *Diagnoza Społeczna*

Tabela 5.1.5. Procentowy rozkład odpowiedzi na pytanie „Biorąc wszystko razem pod uwagę, jak ocenilby(-aby) Pan(i) swoje życie w tych dniach – czy mógłby(mogłaby) Pan(i) powiedzieć, że jest:” w latach 1991-2011 w próbie osób w wieku 18+

Odpowiedzi*	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	2000	2003	2005	2007	2009	2011
Bardzo szczęśliwy	3,7	3,6	4,5	4,4	5,1	6,4	6,3	5,2	5,2	5,8	7,7	9,1	9,5
Dosyć szczęśliwy	61,0	54,2	53,7	64,0	59,6	61,3	66,5	59,4	59,8	63,0	68,0	66,5	70,5
Niezbyt szczęśliwy	35,3	42,1	36,4	31,6	35,3	32,3	27,2	35,4	30,5	27,9	22,1	21,9	18,4
Nieszczęśliwy			5,4						4,5	3,3	2,2	2,4	1,6

Źródło danych: lata 1991-1997 — Czapiński, 1998; lata 2000-2011 — *Diagnoza Społeczna*.

* W latach 1991-1992 i 1994-2000 skala odpowiedzi kończyła się na „niezbyt szczęśliwy/a”.

5.1.2. Dane dla prób panelowych 2007-2011

Aby odpowiedzieć na pytanie, jak z upływem czasu, a więc z wiekiem respondentów oraz wszelkimi zmianami w ich życiu zmieniają się wskaźniki ogólnego dobrostanu psychicznego, musimy odwołać się do prób panelowych (tych samych respondentów) z dwóch lub większej liczby pomiarów. Wyniki porównań dla wybranych wskaźników dobrostanu z różnych pomiarów pokazuje tabela 5.1.6. Istotny statystycznie wzrost wskaźnika depresji w próbie panelowej przy porównaniu danych z wcześniejszych edycji *Diagnozy* daje się łatwo wyjaśnić niezwykle silnym związkiem depresji z wiekiem⁶⁴. W 2011 r. respondenci byli starsi o 2 lub 4 lata i tylko z tego względu wykazywali większą liczbę symptomów depresji psychicznej niż w 2009 r. i – zwłaszcza -- w 2007 r.

Tabela 5.1.6. Porównanie wartości wskaźników ogólnego dobrostanu psychicznego między 2007 i 2011 r. w próbach panelowych (tych samych respondentów)

Zmienna	Rok pomiaru	Średnia	Odch. stand.	Średnia różnica	t	Stopnie swobody	Poziom istotności	Korelacja
Depresja	2007	4,44	4,007					
	2009	4,62	4,180	-0,188	-5,177	7377	0,000	0,710*
	2009	4,34	4,048					
	2011	5,43	4,159	-0,095	-3,795	15755	0,000	0,707*
	2007	4,56	3,994					
	2011	4,87	4,211	-0,312	-6,308	4598	0,000	0,667*
Pragnienie życia	2007	8,32	1,948					
	2009	8,35	1,915	-0,023	-0,967	7586	ni	0,433*
	2009	8,38	1,905					
	2011	8,46	1,811	-0,088	-5,652	16145	0,000	0,429*
	2007	8,34	1,950					
	2011	8,40	1,844	-0,065	-2,195	4708	0,028	0,427*
Myśli samobójcze	2007	3,84	0,474					
	2009	3,84	0,469	-0,010	-1,522	7606	ni	0,308*
	2009	3,84	0,479					
	2011	3,85	0,448	-0,012	-2,625	16167	0,009	0,271*
	2007	3,84	0,474					
	2011	3,85	0,448	-0,012	-1,543	4723	ni	0,305*
Ocena życia	2007	2,89	1,009					
	2009	2,85	0,980	0,036	3,090	7620	0,002	0,483*
	2009	2,85	1,016					
	2011	2,85	0,993	0,004	0,460	16213	ni	0,525*
	2007	2,90	1,023					
	2011	2,87	0,987	0,031	2,094	4723	0,036	0,483*
Poczucie szczęścia	2007	2,20	0,585					
	2009	2,19	0,597	0,008	1,102	7597	ni	0,412*
	2009	2,17	0,603					
	2011	2,14	0,566	0,036	7,242	16181	0,000	0,417*
	2007	2,21	0,600					
	2011	2,17	0,566	0,037	3,999	4715	0,000	0,402*

* $p < 0,000$

Ocena całego życia poprawiła się w stosunku do 2007 r., a poczucie szczęścia wzrosło w stosunku zarówno do 2009 i 2007 r.⁶⁵

Jak już wcześniej wspominałem, zgodnie z cebulową teorią szczęścia (Czapiński, 1992, 2001a, 2004b, 2011a) dobrostan psychiczny na najgłębszym poziomie woli życia powinien być najbardziej stabilny w czasie, niezależny od wieku życia i powracający do stałego poziomu po odchyleniach spowodowanych negatywnymi wydarzeniami życiowymi. Istotnie dwie miary woli życia: pragnienie życia i skłonności samobójcze ulegały najmniejszym zmianom w czasie.

Możemy zatem powiedzieć, że dobrostan psychiczny Polaków wzrósł znacząco w minionych latach i że nie jest to zmiana (tylko) pokoleniowa, zaszła bowiem także u tych samych osób mimo ich starzenia się i wzrostu silnie z wiekiem skorelowanego wskaźnika depresji psychicznej.

⁶⁴ W pięciu badaniach z różnych stron świata, obejmujących łącznie 39 tys. osób, stwierdzono, że młodzi ludzie mają znacznie większe ryzyko doświadczenia co najmniej jednego epizodu depresyjnego niż starsze pokolenia (Nesse i Williams, 1994); tłumaczy się to m.in. procesami cywilizacyjnymi (ryzyko depresji rośnie wraz z poziomem ekonomicznego rozwoju kraju), które znacznie silniej odbijają się na psychice młodych pokoleń niż osób starszych, dorastających w tzw. erze lęku po drugiej wojnie światowej.

⁶⁵ O zmianach w ocenie minionego roku piszę w rozdz. 5.10.2.

5.2. Zadowolenie z poszczególnych dziedzin i aspektów życia

Janusz Czapiński

Według cebulowej teorii szczęścia (Czapiński, 1992, 2001a, 2004b, 2011a) warstwą dobrostanu najplytszą, w której człowiek wykazuje największy realizm ocen, jest wymiar satysfakcji cząstkowych, czyli zadowolenia z poszczególnych dziedzin i aspektów życia. Skala ocen cząstkowych obejmowała w tym roku 16 różnych, wyczerpujących niemal cały obszar zainteresowań i aktywności przeciętnego człowieka, dziedzin i wymiarów życia (Aneks 1, kwestionariusz indywidualny, pyt. 63). Podzielić je można na:

- społeczne (zadowolenie ze stosunków z najbliższymi w rodzinie, z relacji z kolegami, z małżeństwa, z dzieci, z życia seksualnego),
- materialne (zadowolenie z sytuacji finansowej rodziny i z warunków mieszkaniowych),
- środowiskowe (zadowolenie z sytuacji w kraju, z miejscowości zamieszkania, ze stanu bezpieczeństwa w miejscu zamieszkania),
- zdrowotne (zadowolenie ze stanu zdrowia) i
- inne, związane z samooceną (zadowolenie z własnych osiągnięć, z perspektyw na przyszłość, z wykształcenia, ze sposobu spędzania wolnego czasu, z pracy).

5.2.1. Dane dla całych prób

Poprawia się zadowolenie z większości aspektów życia (tabela 5.2.1). Generalnie średni poziom zadowolenia niemal ze wszystkich aspektów jest najwyższy od początku pomiarów, czyli od 1991 r. Nie widać też w satysfakcjach cząstkowych najmniejszego śladu finansowego kryzysu światowego.

Tabela 5.2.1. Średni stopień zadowolenia z poszczególnych dziedzin i aspektów życia osób w wieku 18+ na skali „1-bardzo zadowolony, 6-bardzo niezadowolony” w latach 1991-2011 od najwyższego do najniższego w 2011 r.

Zadowolenie z:	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	2000	2003	2005	2007	2009	2011
Dzieci	1,72	1,86	1,77	1,83	1,79	1,73	1,78	1,92	1,88	1,84	1,87	1,83	1,78
Małżeństwa	2,13	2,12	2,03	2,11	2,04	1,96	2,01	2,11	2,10	2,08	2,07	2,03	2,02
Stosunków z najbliższymi w rodzinie	2,11	2,34	2,20	2,23	2,24	2,15	2,13	2,25	2,22	2,17	2,16	2,16	2,16
Stosunków z kolegami (grupą przyjaciół)	2,48	2,70	2,54	2,51	2,53	2,50	2,46	2,61	2,51	2,49	2,47	2,43	2,43
Miejscowości zamieszkania	2,66	2,79	2,67	2,63	2,55	2,60	2,50	2,77	2,65	2,59	2,55	2,54	2,50
Stanu bezpieczeństwa w miejscu zamieszkania	b.d	b.d	b.d	3,61	b.d	b.d	b.d	3,48	3,08	2,98	2,73	2,69	2,56
Warunków mieszkaniowych	3,14	3,10	3,13	3,04	3,05	3,04	2,94	3,12	2,88	2,80	2,75	2,74	2,68
Życia seksualnego	2,50	2,83	2,67	2,69	2,70	2,69	2,66	2,83	2,76	2,78	2,79	2,69	2,70
Pracy	3,04	3,03	2,96	2,97	2,91	2,88	2,82	3,06	2,99	2,95	2,79	2,77	2,76
Sposobu spędzania wolnego czasu	3,20	3,26	3,29	3,26	3,19	3,21	3,05	3,30	3,10	3,03	2,95	2,88	2,79
Własnych osiągnięć życiowych	3,29	3,48	3,50	3,37	3,32	3,26	3,27	3,31	3,14	3,15	3,01	2,95	2,90
Własnego wykształcenia	3,14	3,28	3,34	3,30	3,29	3,35	3,30	3,35	3,18	3,20	3,01	2,98	2,92
Stanu własnego zdrowia	3,18	3,41	3,38	3,28	3,20	3,19	3,15	3,24	3,14	3,09	3,13	3,00	2,93
Sytuacji finansowej własnej rodziny	4,02	4,17	4,27	4,06	3,89	3,89	3,50	3,97	3,90	3,79	3,36	3,33	3,32
Perspektyw na przyszłość	4,14	4,43	4,34	4,20	3,97	3,95	3,81	4,02	4,17	4,03	3,55	3,49	3,46
Sytuacji w kraju	4,85	5,05	5,01	4,83	4,64	4,51	4,32	4,63	4,79	4,78	4,34	4,30	4,32
Poziomu dostępnych dóbr i usług	3,28	3,26	3,13	3,03	2,95	2,91	2,82	3,22	3,05	3,00	2,85	2,84	b.d
Możliwości zaspokojenia potrzeb żywnościowych	b.d	b.d	b.d	b.d	b.d	b.d	b.d	3,33	3,22	3,24	2,89	2,86	b.d
Norm moralnych panujących w otoczeniu	3,56	3,73	3,62	b.d	b.d	b.d	b.d	3,58	3,43	3,43	3,21	3,18	b.d
Obecnych dochodów rodziny	b.d	b.d	b.d	b.d	b.d	b.d	b.d	4,16	4,05	3,96	3,51	3,49	b.d

Źródło danych: lata 1991-1997 — Czapiński, 1998; lata 2000-2011 — *Diagnoza Społeczna*.

UWAGI: b.d. – brak danych; liczebność próby dla poszczególnych kategorii satysfakcji mogła się zmieniać ze względu na to, że niektóre aspekty nie dotyczyły wszystkich respondentów.

5.2.2. Dane dla próby panelowej

Porównanie wskaźników zadowolenia z poszczególnych dziedzin życia w latach 2009-2011 i 2007-2011 w próbach panelowych pokazuje, że w dłuższym, czteroletnim horyzoncie czasowym wzrosło istotnie statystycznie zadowolenie z 10 aspektów, spadło z czterech, a nie zmieniło się z dwóch (tabela 5.2.2). W ostatnich dwóch latach zmian pozytywnych było 8, negatywnych 6, a brak zmiany wystąpił w odniesieniu do dwóch rodzajów satysfakcji. Najbardziej wzrosło zadowolenie ze stanu bezpieczeństwa w miejscu zamieszkania, sposobu spędzania wolnego czasu i własnego wykształcenia; najbardziej zaś spadło zadowolenie z życia seksualnego, stosunków z kolegami i z najbliższymi w rodzinie oraz z małżeństwa, a więc z większości społecznych aspektów jakości życia. W ostatnim okresie wzrosło zadowolenie ze stanu własnego zdrowia, mimo że respondenci byli o dwa lata starsi, a spadło po znaczącej uprzednio zmianie pozytywnej zadowolenie z sytuacji w kraju.

Tabela 5.2.2. Różnice w zakresie poszczególnych rodzajów zadowolenia w próbach panelowych między latami 2009 i 2011 oraz 2007 i 2011 w kolejności wielkości zmiany w latach 2009 i 2011 (od zmiany najbardziej pozytywnej do najbardziej negatywnej)

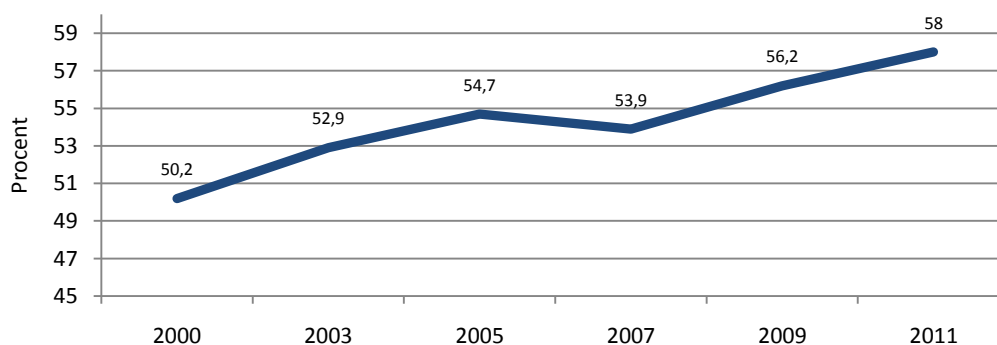
Zadowolenie z:	2009 – 2011		2007 -2011	
	Wielkość zmiany	Poziom istotności	Wielkość zmiany	Poziom istotności
Stanu bezpieczeństwa w miejscu zamieszkania	0,129	0,000	0,286	0,000
Sposobu spędzania wolnego czasu	0,064	0,000	0,099	0,031
Własnego wykształcenia	0,038	0,000	0,144	0,000
Stanu własnego zdrowia	0,026	0,006	0,034	ni
Własnych warunków mieszkaniowych	0,024	0,008	0,038	0,036
Własnych osiągnięć życiowych	0,023	0,015	0,085	0,000
Dzieci	0,022	0,011	0,045	0,005
Miejscowości zamieszkania	0,018	0,035	0,070	0,000
Sytuacji finansowej własnej rodziny	-0,008	ni	0,107	0,000
Perspektyw na przyszłość	-0,009	ni	0,101	0,000
Pracy	-0,031	0,025	0,024	ni
Małżeństwa	-0,034	0,000	-0,043	0,029
Stosunków z najbliższymi w rodzinie	-0,035	0,000	-0,055	0,001
Stosunków z kolegami (grupą przyjaciół)	-0,037	0,000	-0,064	0,000
Życia seksualnego	-0,047	0,000	-0,093	0,000
Sytuacji w kraju	-0,051	0,000	0,248	0,000

UWAGI: wartość dodatnia oznacza wzrost zadowolenia, a ujemna – spadek; ni – oznacza, że zmiana jest statystycznie nieistotna.

5.2.3. Lokalny patriotyzm

Odpowiedź na pytanie o zadowolenie z miejscowości zamieszkania można traktować jako wyraz przywiązania do miejsca, w którym ktoś mieszka, do swojej małej ojczyzny. Tym bardziej, że większość Polaków mieszka w miejscu urodzenia lub blisko miejsca urodzenia.

Wyniki zamieszczone w tabelach 5.2.1 i 5.2.2 pokazują wzrost zadowolenia z miejscowości zamieszkania. Procent bardzo zadowolonych i zadowolonych zwiększał się, z wyjątkiem 2007 r., od początku wieku (wykres 5.2.10. W stosunku do 2000 r. wzrost wyniósł 16 proc.

Wykres 5.2.1. Procent mieszkańców bardzo zadowolonych i zadowolonych ze swojej miejscowości w latach 2000-2011.

Sprawdźmy, jak rozkładają się najwyższe oceny (bardzo zadowolony z miejscowości zamieszkania) w przekroju miast, województw i podregionów i (tabele 5.2.3-5.2.5). Największe zróżnicowanie – co zrozumiałe, bo

pytaliśmy o miejscowość – jest między miastami. Najwięcej bardzo zadowolonych z miejsca zamieszkania ma Gdynia (41 proc.), która o rząd wielkości dystansuje następne miasta: Wrocław (22 proc.), Kraków (21 proc.) i Gdańsk (20 proc.). Najmniej bardzo zadowolonych ze swojej miejscowości jest mieszkańców Kętrzyna (0 proc.), Radomia (1 proc.), Sosnowca (3 proc.), Kielc (4 proc.) i Jaworzna (4 proc.).

W przekroju wojewódzkim różnice są zdecydowanie mniejsze. Stosunkowo najwięcej bardzo zadowolonych z miejsca zamieszkania jest w województwie pomorskim (Gdynia!), a najmniej w podkarpackim.

W przekroju podregionów prym wiedzie słupski (31 proc. bardzo zadowolonych), za nim gdański (22 proc.) wrocławski (16 proc.) i nowosądecki (16 proc.). Na drugim krańcu znajdują się podregiony: sandomiersko-jędrzejowski, tarnobrzegi, przemyski, i tarnowski (po 4 proc. bardzo zadowolonych z miejscowości zamieszkania).

A zatem najwięcej lokalnych patriotów jest w dużych miastach (z wyjątkiem Łodzi) i na Pomorzu.

Tabela 5.2.2. Procent bardzo zadowolonych z miejscowości zamieszkania mieszkańców miast

Ranga	Miasto	Średnia	N
1	Gdynia	41	138
2	Wrocław	22	484
3	Kraków	21	571
4	Gdańsk	20	352
5	Warszawa	16	1241
6	Toruń	15	142
7	Bydgoszcz	14	267
8	Białystok	14	200
9	Poznań	14	324
10	Bielsko-Biała	13	190
11	Katowice	11	225
12	Olsztyn	10	128
13	Częstochowa	9	190
14	Zabrze	9	101
15	Gorzów Wlkp.	8	119
16	Szczecin	8	284
17	Lublin	7	250
18	Gliwice	7	132
19	Wałbrzych	5	176
20	Łódź	5	618
21	Kędzierzyn Koźle	5	75
22	Jaworzno	4	144
23	Kielce	4	160
24	Sosnowiec	3	173
25	Radom	1	182
26	Kętrzyn	0	69

Tabela 5.2.3. Procent bardzo zadowolonych z miejscowości zamieszkania mieszkańców województw

Ranga	Województwo	Średnia	N
1	Pomorskie	21	1533
2	Małopolskie	13	2226
3	Podlaskie	12	819
4	Dolnośląskie	11	2010
5	Lubuskie	11	671
6	Zachodniopomorskie	11	1173
7	Kujawsko-pomorskie	10	1383
8	Mazowieckie	10	3605
9	Śląskie	10	3313
10	Świętokrzyskie	10	882
11	Lubelskie	9	1467
12	Łódzkie	9	1771
13	Warmińsko-mazurskie	9	968
14	Wielkopolskie	9	2338
15	Opolskie	8	710
16	Podkarpackie	7	1437

Tabela 5.2.4. Procent bardzo zadowolonych z miejscowości zamieszkania mieszkańców podregionów

Ranga	Podregion	Średnia	N
1	Słupski	31	330
2	Gdański	22	860
3	Wrocławski	16	796
4	Nowosądecki	16	502
5	Sieradzki	15	272
6	Krakowski	15	1028
7	Białostocki	14	359
8	Bydgosko-toruński	13	529
9	Zielonogórski	13	373
10	Bytomski	13	270
11	Kielecki	13	556
12	Pilski	13	265
13	Koszaliński	13	449
14	Skierniewicki	12	243
15	Warszawski	12	2059
16	Suwalski	12	192
17	Rybnicki	12	325
18	Jeleniogórski	11	423
19	Grudziądzki	11	299
20	Puławski	11	349
21	Chełmsko-zamojski	11	429
22	Rzeszowski	11	365
23	Łomżyński	11	266
24	Bielski	11	536
25	Gliwicki	11	316
26	Leszczyński	11	411
27	Katowicki	10	544
28	Tyski	10	251
29	Elbląski	10	385
30	Poznański	10	704
31	Stargardzki	10	276
32	Bialski	09	226
33	Oświęcimski	09	375
34	Opolski	09	424
35	Szczeciński	09	448
36	Gorzowski	08	299
37	Piotrkowski	08	415
38	Ciechanowsko-płocki	08	444
39	Krośnieński	08	442
40	Częstochowski	08	466
41	Ełcki	08	151
42	Olsztyński	08	432
43	Kaliski	08	523
44	Legnicko-głogowski	07	307
45	Wałbrzyski	07	479
46	Włocławski	07	559
47	Lubelski	07	464
48	Łódzki	07	840
49	Nyski	07	286
50	Starogardzki	07	342
51	Radomski	06	509
52	Sosnowiecki	06	610
53	Koniński	06	435
54	Ostrołęcko-siedlecki	05	588
55	Tarnowski	04	321
56	Przemyski	04	302
57	Tarnobrzeski	04	328
58	Sandomiersko-jędrzejowski	04	326

5.3. Waga wybranych wyznaczników warunków życia dla subiektywnej jakości życia

Janusz Czapiński

Aby odpowiedzieć na pytanie, który z tzw. obiektywnych predyktorów (czynniki różnicujących sytuację życiową respondentów) ma rzeczywisty związek z dobrostanem psychicznym (niezależnie od kierunku tego związku), a który ma związek rzekomy (pozorny), wynikający z jego związku z predyktorem rzeczywistym, aby zatem wyodrębnić realne korelaty różnic w dobrostanie, przeprowadzono analizę regresji wielokrotnej obejmującą bogaty zestaw obiektywnych wyznaczników jakości życia. Poniżej zamieszczono wyniki analizy regresji wielokrotnej dla poszczególnych miar ogólnego dobrostanu psychicznego (tabela 5.3.1).

Najważniejszym czynnikiem wyjaśniającym ogólny dobrostan psychiczny Polaków w obecnym badaniu okazuje się podobnie jak w badaniu poprzednim wiek życia. Im ktoś starszy, w tym gorszej jest kondycji psychicznej, zwłaszcza jeśli chodzi o symptomy nieprzystosowania (depresji). W odniesieniu do depresji wiek wyjaśnia specyficznie (po wyłączeniu efektów wszystkich pozostałych czynników) 13 procent zróżnicowania objawów, a bez wyłączenia innych czynników – ok. 40 procent (wielkość niespotykana w badaniach społecznych). Co więcej, w przeciwieństwie do społeczeństw zachodnich (USA, Kanada) w Polsce zależność (kilkakrotnie niż tam silniejsza) między wiekiem i depresją jest nie negatywna, lecz pozytywna. W Stanach Zjednoczonych to ludzie młodszy częściej cierpią na depresję niż starsi⁶⁶, w Polsce zaś odwrotnie: niemal z każdym rokiem życia zwiększa się nasilenie objawów depresji psychicznej⁶⁷.

Drugim pod względem znaczenia dla ogólnego dobrostanu psychicznego czynnikiem jest małżeństwo, a czwartym — liczba przyjaciół, którą łącznie z małżeństwem traktować można jako wskaźnik wsparcia społecznego. Transformacja spowodowała naruszenie podstawowych więzi społecznych, tym cenniejsze zatem stało się, zwłaszcza w obliczu problemów osobistych, poczucie bezinteresownej życzliwości i pomocy ze strony innych ludzi. Przyjaciół poznaje się w biedzie. Badanie tego właśnie dowodzi. Szczególnie istotna jest rola przyjaciół, jeśli chodzi o podstawowy wymiar dobrostanu – wolę życia. To przyjaciele głównie podtrzymują w nas chęć życia i w trudnych sytuacjach życiowych odwołują od myśli samobójczych (por. rozdz. 5.9). Na trzecim miejscu, podobnie jak dwa lata temu, znalazło się nadużywanie alkoholu. To ważna wskazówka dla profilaktyki jakości życia. Znaczenie dochodu gospodarstwa domowego na osobę awansowało z szóstego na trzecie miejsce. Oznacza to, że materialne warunki życia stały się w warunkach wolniejszego wzrostu zamożności na powrót jednym z ważniejszych wyznaczników dobrostanu psychicznego.

Znikomy generalnie wpływ na wskaźniki dobrostanu psychicznego mają takie czynniki jak narkotyzowanie się (wynika to głównie z bardzo małego w Polsce rozpowszechnienia tego zjawiska, patrz rozdz. 5.10.4.3), status społeczno-zawodowy, palenie papierosów, posiadanie dzieci na utrzymaniu, warunki mieszkaniowe i klasa miejscowości zamieszkania.

Czynnikiem sprzyjającym zarówno fizycznemu jak i psychicznemu zdrowiu jest aktywność fizyczna (patrz Machon, Norton, Ariely, 2008; Penedo, Dahn, 2005; Ross, Hayes, 1988). Potwierdzają to również dane *Diagnozy*. W zakresie wszystkich głównych wskaźników dobrostanu psychicznego efekt aktywnego uprawiania jakiegokolwiek dziedziny sportu lub ćwiczeń fizycznych jest bardzo silny.

W zakresie depresji aktywność fizyczna przy kontroli wieku i płci wyjaśnia 8 proc. zróżnicowania natężenia symptomów (wykres 5.3.1). Okazuje się ponadto, że pozytywny efekt ćwiczeń jest znacznie większy u kobiet, które generalnie mają wyższe wskaźniki depresji, niż u mężczyzn, ale tylko przy ograniczonej liczbie rodzajów sportów czy ćwiczeń; więcej niż dwa rodzaje wiążą się u kobiet z podwyższonym wskaźnikiem depresji. Podobny efekt interakcji aktywności fizycznej i płci (ale bez limitu optymalnej liczby rodzajów aktywności fizycznej) występuje w przypadku oceny całego dotychczasowego życia, gdzie sama aktywność wyjaśnia większą nawet porcję zróżnicowania wskaźnika (14 proc.) niż w zakresie depresji (wykres 5.3.2). Zróżnicowanie syntetycznego wskaźnika dobrostanu psychicznego (patrz rozdz. 9.2) aktywność fizyczna wyjaśnia w 19 proc. (wykres 5.3.3). Tu także występuje efekt interakcji z płcią i nie ma limitu optymalnej liczby rodzajów aktywności.

Analizy w modelu przekrojowym nie rozstrzygają kierunku zależności: czy aktywność fizyczna wzmacnia dobrostan, czy też osoby w lepszej kondycji psychicznej są bardziej motywowane do uprawiania sportu. Wyniki kilku badań w modelu eksperymentalnym lub quasi-eksperymentalnym dowodzą jednak, że aktywność fizyczna podnosi nastrój i poprawia inne wskaźniki dobrostanu (Thayer, 1987, 2001). Niewyjaśniony jest natomiast mechanizm wpływu aktywności fizycznej na dobrostan; być może chodzi o uwalnianie endorfin lub innych substancji w mózgu, które odpowiedzialne są za regulację nastroju, ale niewykluczone, że znaczenie mają też interakcje społeczne, które towarzyszą wielu rodzajom sportu, oraz poczucie sprawstwa i sukcesu.

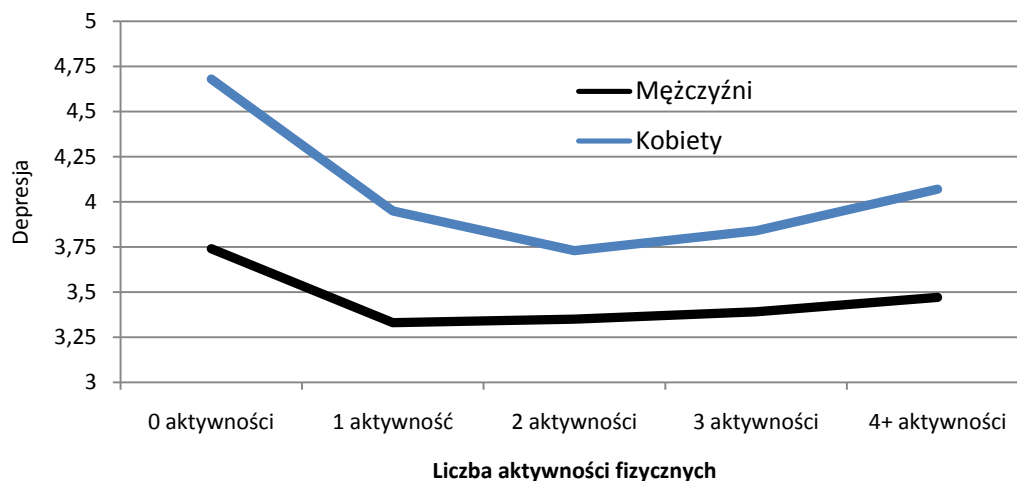
⁶⁶ Nie wiemy, skąd bierze się ten polski fenomen odwrócenia właściwej dla krajów rozwiniętych zależności między wiekiem i depresją. Być może wynika on z pokoleniowo zróżnicowanych zdolności adaptacyjnych: ludzie, którzy dłużej ćwiczyli reguły życia skuteczne w PRL, mają obecnie większe trudności z przyswojeniem sobie nowych zasad, efektywnych po zmianie systemu; starsi czują się bardziej zagubieni i mniej przydatni (choćby na rynku pracy) w nowej rzeczywistości. Dlaczego jednak ten odwrócony i nadzwyczaj silny związek między wiekiem metrykalnym i depresją nie słabnie w miarę upływu czasu? Przecież dzisiejsi 30-latkowie też wchodzili w dorosłość w III RP, a są podobnie jak 30-latkowie w 1992 r. dużo bardziej depresyjni od 20-latków. Pozostaje to największą tajemnicą i transformacją, i Polaków.

⁶⁷ Procent zmienności obliczony był jako kwadrat korelacji cząstkowej pomnożony przez 100.

Tabela 5.3.1. Procent zmienności poszczególnych wskaźników ogólnego dobrostanu psychicznego wyjaśniany specyficznie przez poszczególne predyktory po wyłączeniu efektów pozostałych predyktorów oraz ranga poszczególnych predyktorów ze względu na średni procent wyjaśnianej zmienności wszystkich wskaźników ogólnego dobrostanu psychicznego w latach 2009 i 2011⁶⁸.

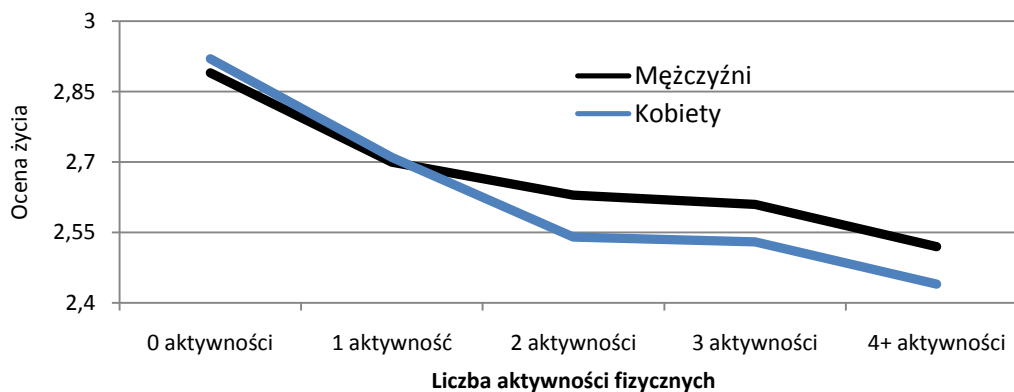
Predyktor	Ocena całego dotychczasowego życia		Poczucie szczęścia		Skłonności samobójcze		Pragnienie życia		Ocena minionego roku		Depresja		Średnia wartość predyktora		Ranga predyktora	
	2009	2011	2009	2011	2009	2011	2009	2011	2009	2011	2009	2011	2009	2011	2009	2011
Wiek	1,1	1,0	2,5	2,1	0,0	0,1	0,7	0,7	0,6	0,8	15,0	13,3	3,3	3,0	1	1
Małżeństwo	4,9	4,0	2,6	1,7	0,2	0,1	0,8	0,8	0,9	0,5	0,3	0,2	1,6	1,2	2	2
Nadużywanie alkoholu	0,5	1,1	0,4	0,6	1,2	1,3	1,0	1,0	0,6	0,6	0,8	1,2	0,8	1,0	3	3
Dochód na osobę	0,9	2,0	1,0	1,5	0,1	0,3	0,4	0,9	0,5	0,9	0,2	0,2	0,5	1,0	6	3
Liczba przyjaciół	1,0	1,3	0,5	0,9	0,2	0,3	1,2	1,2	0,4	0,4	0,6	0,7	0,7	0,8	4	4
Bezrobocie	1,2	0,8	1,0	0,8	0,1	0,1	0,1	0,1	0,6	0,8	0,0	0,1	0,5	0,5	6	5
Płeć	0,1	0,1	0,0	0,0	0,3	0,1	0,2	0,1	0,0	0,0	2,2	1,9	0,6	0,4	5	6
Wykształcenie	0,9	0,5	0,5	0,1	0,2	0,0	0,4	0,1	0,4	0,2	1,2	1,2	0,6	0,4	5	6
Praktyki religijne	0,3	0,6	0,2	0,5	0,0	0,1	0,2	0,3	0,2	0,4	0,2	0,2	0,2	0,4	8	6
Palenie papierosów	0,8	0,5	0,6	0,4	0,2	0,2	0,1	0,2	0,3	0,4	0,0	0,0	0,3	0,3	7	7
Bycie rencistą	1,0	0,5	0,6	0,3	0,1	0,1	0,1	0,0	0,3	0,2	0,7	0,5	0,5	0,3	6	7
Bycie innym niepracującym	0,9	0,6	0,4	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	0,2	0,0	0,0	0,3	0,2	7	8
Praca w sektorze prywatnym	0,8	0,6	0,2	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	0,3	0,2	0,2	8	8
Praca w sektorze publicznym	0,6	0,4	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,2	0,2	0,1	8	9
Bycie rolnikiem	0,5	0,3	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,2	0,2	0,2	0,1	8	9
Bycie emerytem	0,3	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	9	9
Bycie przedsiębiorcą	0,2	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,2	0,1	0,1	9	9
Narkotyzowanie się	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,1		9
Warunki mieszkaniowe	0,1	0,0	0,1	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,0	9	
Dzieci na utrzymaniu	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0		
Klasa miejscowości	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0		
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności (skorygowane $R^2 \times 100$)	16,7	17,6	15,5	14,6	4,1	4,4	8,6	9,1	8,7	8,9	47,5	46,9				

⁴⁷¹ Procent zmienności obliczony był jako kwadrat korelacji cząstkowej pomnożony przez 100.

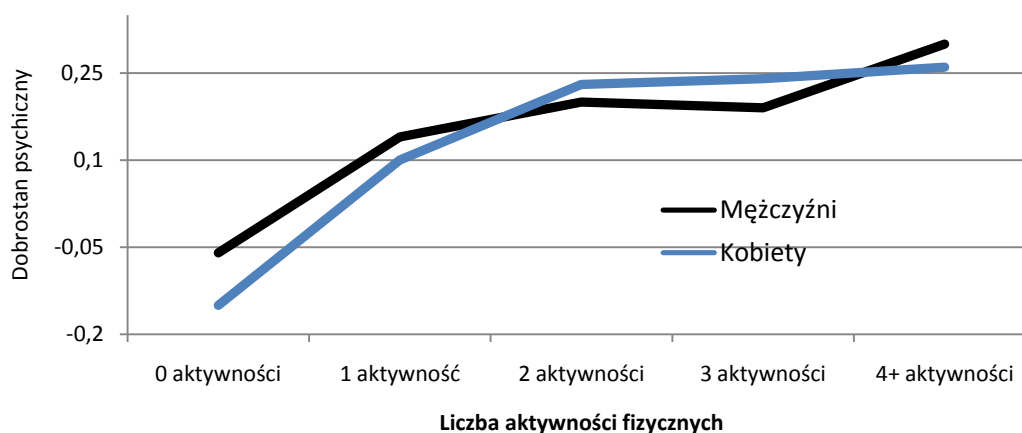
UWAGI: efekt główny aktywności fizycznej $F(4, 25238)=48,643$, $p<0,000$, $\eta^2=0,008$; efekt płci $F(1, 25238)=76,163$, $p<0,000$, $\eta^2=0,003$; efekt interakcji aktywności fizycznej i płci $F(1, 25238)=7,238$, $p<0,000$, $\eta^2=0,001$; kowariantem był wiek.

Wykres 5.4.1. Natężenie symptomów depresji psychicznej w zależności od liczby aktywności fizycznych i płci przy kontroli wieku

UWAGI: skala zadowolenia z życia: 1 – moje życie jest wspaniałe, 7 – moje życie jest okropne; efekt główny aktywności fizycznej $F(4, 25670)=106,467$, $p<0,000$, $\eta^2=0,016$; efekt płci $F(1, 25670)=3,783$, $p=0,052$, $\eta^2=0,000$; efekt interakcji aktywności fizycznej i płci $F(1, 25670)=3,145$, $p<0,05$, $\eta^2=0,000$; kowariantem był wiek.

Wykres 5.4.1. Ocena całego dotychczasowego życia w zależności od liczby aktywności fizycznych i płci przy kontroli wieku

UWAGI: efekt główny aktywności fizycznej $F(4, 25077)=118,467$, $p<0,000$, $\eta^2=0,019$; efekt płci $F(1, 25077)=3,874$, $p<0,01$, $\eta^2=0,001$; kowariantem był wiek.

Wykres 5.4.1. Poziom dobrostanu psychicznego w zależności od liczby aktywności fizycznych i płci przy kontroli wieku

5.4. Teorie szczęścia w świetle danych z *Diagnozy Społecznej*

Janusz Czapiński

5.4.1. Hedonizm i eudajmonizm

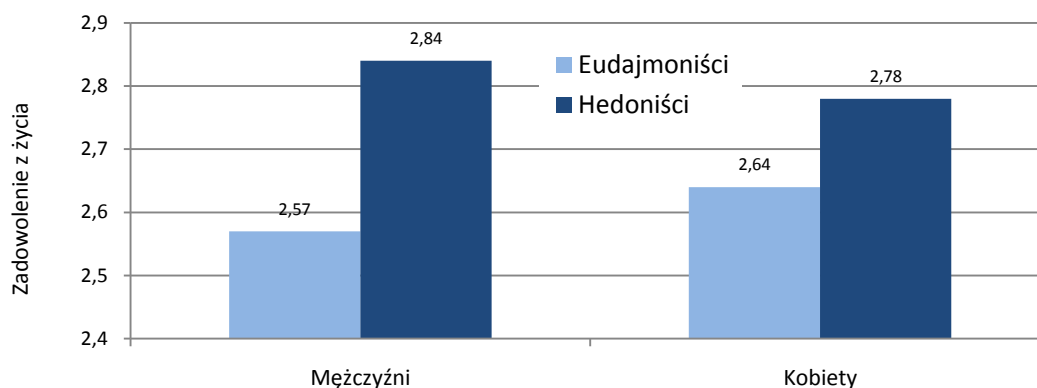
W historii rozważań nad szczęściem obecne są dwa nurty. Jeden, zwany hedonistycznym, nawiązuje do szkoły cyrenajskiej (IV w. p.n.e.), drugi, eudajmonistyczny, do arystotelesowskiej definicji dobrego życia (por. Czapiński, 2004a). Oba te nurty obecne są w badaniach empirycznych w ramach rozwijającej się dynamicznie psychologii pozytywnej⁶⁹. Dają one odmienną odpowiedź na pytanie, czym jest szczęśliwe, udane życie. Zwolennicy podejścia hedonistycznego nie wnikają w to, jakie cele i w jaki sposób człowiek realizuje. Istotne jest dla nich tylko, czy jest on ze swego życia zadowolony i czy daje mu ono więcej radości niż bólu. Miarą dobrego życia jest tutaj bilans przyjemności i przykrości. Dla Arystotelesa, a zwłaszcza dla stoików, szczęście utożsamiane z eudajmonią nie wiązało się z bilansem przyjemności i przykrości. Jego miarą mają być nie pozytywne doznania emocjonalne, lecz osiągnięcie tego, co warte jest starań, co daje poczucie sensu życia, niezależnie od doznanych cierpień i zawodów.

W potocznym myśleniu także obecne są te dwie orientacje życiowe. Są ludzie, dla których najważniejsze jest dążenie do celów nadających sens ich życiu, i są inni, dla których wyznacznikiem szczęścia jest maksymalizowanie przyjemnych doświadczeń.

W tegorocznej edycji *Diagnozy*, podobnie jak dwa lata temu, zadaliśmy trzy pytania, które pozwoliły wyodrębnić zadeklarowanych zwolenników eudajmonizmu i zadeklarowanych zwolenników hedonizmu. Pierwsze pytanie, kryterialne, to: *Co jest według Pana(i) ważniejsze w życiu: przyjemności, dostatek, brak stresu czy poczucie sensu, osiągnięcie ważnych celów mimo trudności, bólu i wyrzeczeń*. Proszono też respondentów o ocenę, w jakim stopniu zgadzają się z dwoma dodatkowymi twierdzeniami: 1. *Moje życie mimo bolesnych doświadczeń ma sens i dużą wartość* oraz 2. *W życiu najważniejsze jest to, aby było dużo przyjemności i mało przykrości*. Za zadeklarowanych eudajmonistów uznaliśmy osoby, które wybrały, jako ważniejsze w życiu, poczucie sensu i zgodziły się lub zdecydowanie zgodziły się, że ich życie mimo bolesnych doświadczeń ma sens. Za zadeklarowanych hedonistów uznaliśmy osoby, które opowiedziały się za życiem pełnym przyjemności i wolnym od przykrości oraz zgodziły się lub zdecydowanie zgodziły się, że w życiu najważniejsze jest maksymalizowanie przyjemności. Utworzyliśmy też kategorie umiarkowanych eudajmonistów i umiarkowanych hedonistów (nie w pełni zgodna odpowiedź na pytanie kryterialne z odpowiedzią na dwa dodatkowe pytania), ale skoncentrujemy się tutaj na różnicach jedynie między zadeklarowanymi zwolennikami eudajmonistycznego i hedonistycznego podejścia do życia.

Tak zdefiniowanych wyraźnych eudajmonistów było podobnie jak dwa lata temu dużo więcej (38,5 proc.) niż wyraźnych hedonistów (25,3 proc.).

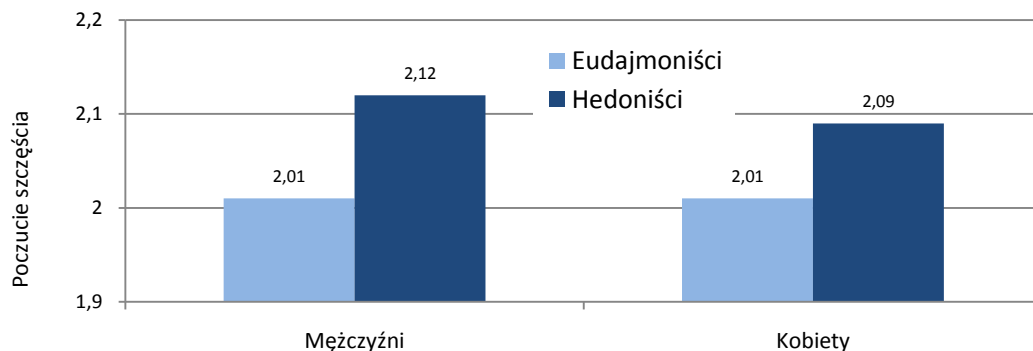
Zobaczmy, co w danych z *Diagnozy* różni przedstawicieli tych dwóch odmiennych orientacji życiowych. Różni ich zadowolenie z całego dotychczasowego życia, zwłaszcza w grupie mężczyzn: bardziej zadowolone są osoby o orientacji eudajmonistycznej (wykres 5.4.1). Także różni ich, tym razem bez względu na płeć, poczucie szczęścia: bardziej szczęśliwi czują się zwolennicy podejścia eudajmonistycznego (5.4.2). Eudajmoniści rzadziej także przejawiają skłonności samobójcze, mają większe pragnienie życia i mniejsze nasilenie symptomów depresji. A zatem dobrostan psychiczny eudajmonistów jest lepszy, mimo że nie dążą oni do maksymalizowania przyjemności.

UWAGI: skala zadowolenia z życia: 1 – moje życie jest wspaniałe, 7 – moje życie jest okropne; efekt główny orientacji $F(1, 16362)=183,213, p<0,000, \eta^2=0,011$; efekt płci ni; efekt interakcji orientacji i płci $F(1, 16362)=20,184, p<0,000, \eta^2=0,001$; kowariantem był wiek.

Wykres 5.4.1. Zadolenie eudajmonistów i hedonistów z całego dotychczasowego życia w zależności od płci

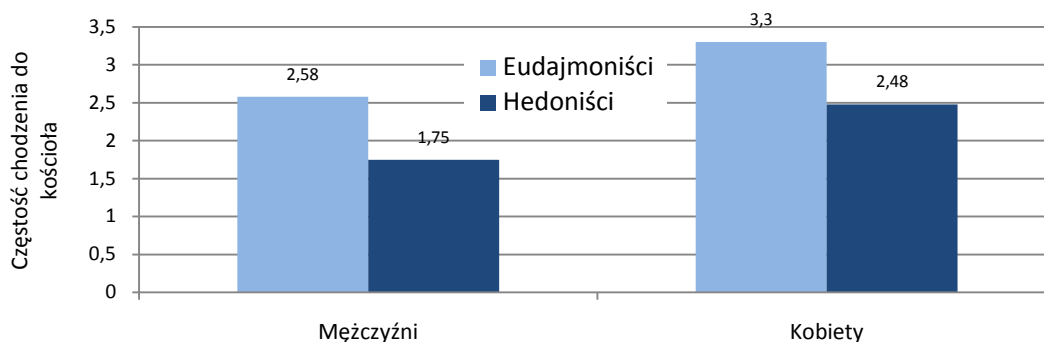
⁶⁹ Czołowymi przedstawicielami podejścia hedonistycznego są Ed Diener (Diener, Biswas-Diener, 2008; Diener, Lucas, Oishi, 2004), Daniel Kahneman (1999) i Ruut Veenhoven (1984, 2007). Tradycja eudajmonistyczna obecna była w pracach psychologów humanistycznych, np. Rogersa (1961) i Masłowa (1986, 1990), a obecnie reprezentowana jest m.in. przez Carol Ryff (1989; Ryff, Singer, 2004), Martina Seligmana (2004, 2005) i Baltesa (Baltes, Glück, Kunzmann (2004); przegląd badań i koncepcji szczęścia patrz: Aspinwall, Staudinger (2003), Czapiński (2004b), Eid, Larsen (2008), Kahneman, Diener, Schwarz (1999), Linley, Joseph (2007), Lopez (2009), Snyder, Lopez (2002, 2007).

UWAGI: skala poczucia szczęścia: 1 – bardzo szczęśliwy, 4 – nieszczęśliwy; efekt główny orientacji $F(1, 16360)=116,098$, $p<0,000$, $\eta^2=0,007$; efekt płci ni.; efekt interakcji orientacji i płci ni.; kowariantem był wiek.

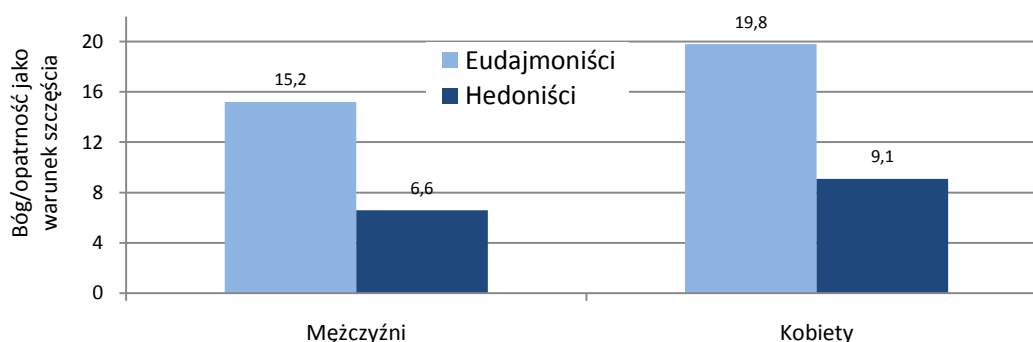
Wykres 5.4.2. Poczucie szczęścia eudajmonistów i hedonistów w zależności od płci

Zwolennicy podejścia eudajmonistycznego są bardziej religijni od hedonistów (częściej chodzą do kościoła i zaliczają Boga do trzech głównych warunków udanego, szczęśliwego życia (wykresy 5.4.3, 5.4.4).

UWAGI: efekt główny orientacji $F(1, 16289)=286,524$, $p<0,000$, $\eta^2=0,017$; efekt płci $F(1, 16289)=219,935$, $p<0,000$, $\eta^2=0,013$; efekt interakcji orientacji i płci ni.; kowariantem był wiek.

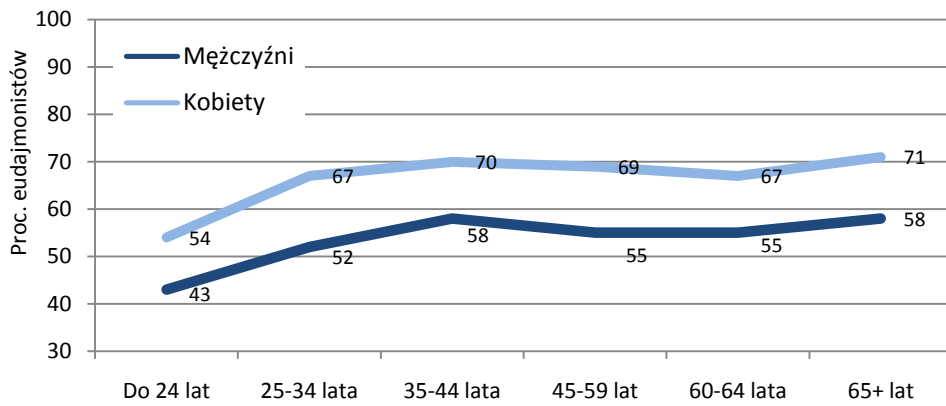
Wykres 5.4.3. Częstość chodzenia do kościoła wśród eudajmonistów i hedonistów w zależności od płci przy kontroli wieku

UWAGI: efekt główny orientacji $F(1, 16172)=311,861$, $p<0,000$, $\eta^2=0,019$; efekt płci $F(1, 16172)=41,501$, $p<0,000$, $\eta^2=0,003$; efekt interakcji orientacji i płci $F(1, 16172)=3,852$, $p<0,05$, $\eta^2=0,000$; kowariantem był wiek.

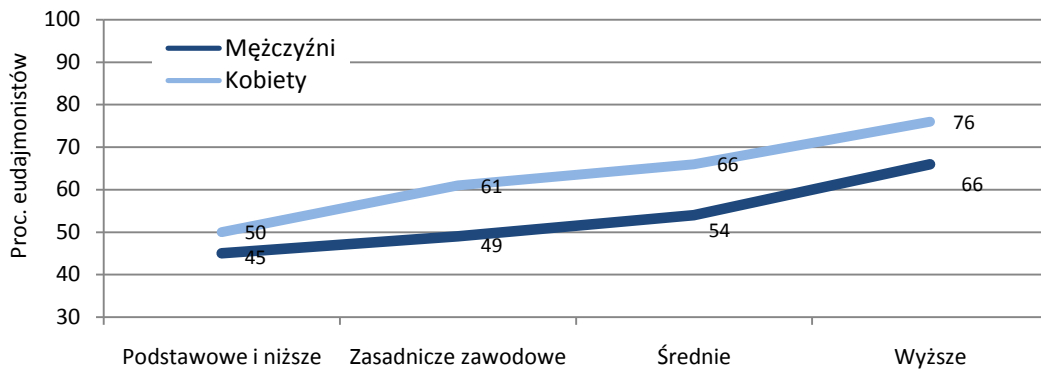
Wykres 5.4.4. Procent osób, dla których Bóg/opatrność jest jednym z trzech warunków udanego, szczęśliwego życia wśród eudajmonistów i hedonistów w zależności od płci przy kontroli wieku

Kim są eudajmoniści i hedoniści? Jakie są między nimi różnice w zakresie zmiennych demograficzno-społecznych? Zdecydowanie więcej jest zwolenników eudajmonistycznego nastawienia do życia wśród kobiet niż mężczyzn i wśród osób starszych niż młodszych (wykres 5.4.5). Odsetek eudajmonistów rośnie wraz wykształceniem (wykres 5.4.6).

UWAGI: efekt główny wieku $F(5, 16339)=39,490$, $p<0,000$, $\eta^2=0,012$; efekt płci $F(1, 16339)=246,056$, $p<0,000$, $\eta^2=0,015$; efekt interakcji wieku i płci ni.

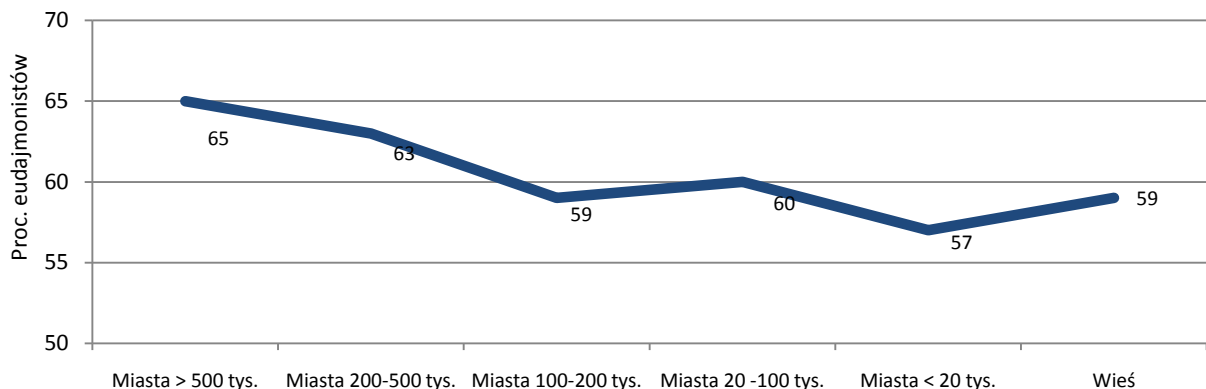
Wykres 5.4.5. Procent osób o orientacji eudajmonistycznej w różnych grupach wieku wśród kobiet i mężczyzn

UWAGI: efekt główny wykształcenia $F(3, 16347)=96,581$, $p<0,000$, $\eta^2=0,017$; efekt płci $F(1, 16347)=219,899$, $p<0,000$, $\eta^2=0,013$; efekt interakcji wykształcenia i płci ni; kowariantem był wiek.

Wykres 5.4.6. Procent osób o orientacji eudajmonistycznej ze względu na poziom wykształcenia i płeć przy kontroli wieku

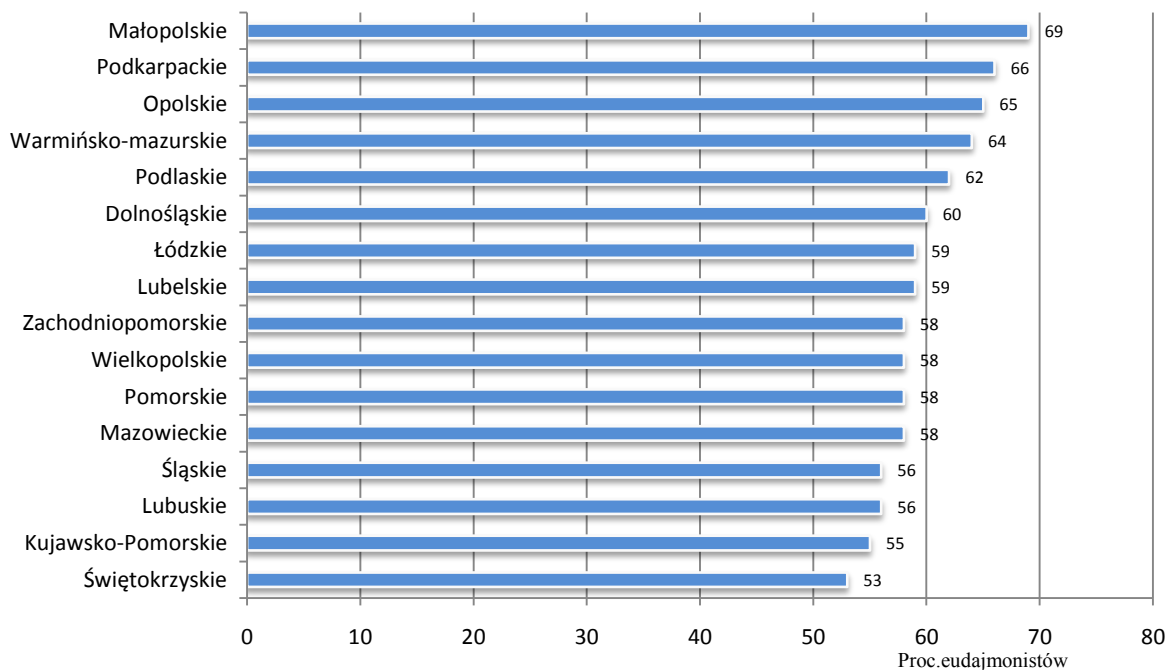
Orientacja życiowa zależy także od klasy miejscowości zamieszkania: im większe miasto tym więcej zwolenników eudajmonizmu a mniej hedonizmu (wykres 5.4.7).

UWAGI: efekt główny klasy miejscowości $F(5, 16368)=6,988$, $p<0,000$, $\eta^2=0,002$; kowariantami były wiek i płeć.

Wykres 5.4.7. Procent osób o orientacji eudajmonistycznej ze względu na klasę miejscowości zamieszkania

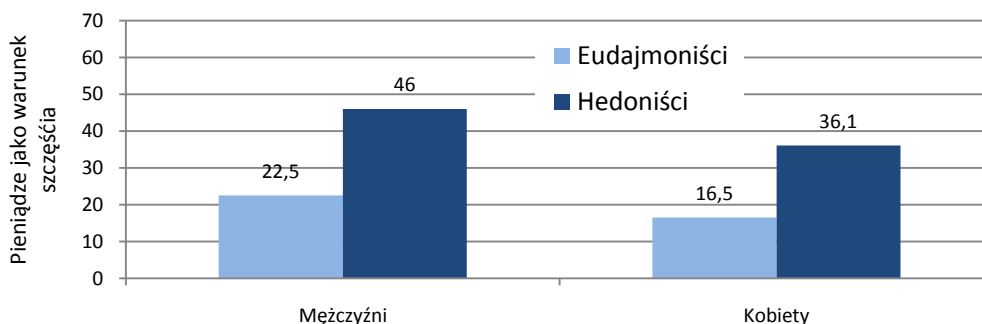
W przekroju wojewódzkim zróżnicowanie jest stosunkowo nieduże. Najwięcej osób o orientacji eudajmonistycznej mieszka w województwa wschodnich a najmniej w dwóch województwach zachodnich – lubuskim i zachodniopomorskim (wykres 5.4.8).

UWAGI: efekt główny województwa $F(15, 16338)=7,488, p<0,000, \eta^2=0,007$; kowariantem był wiek i poziom wykształcenia.

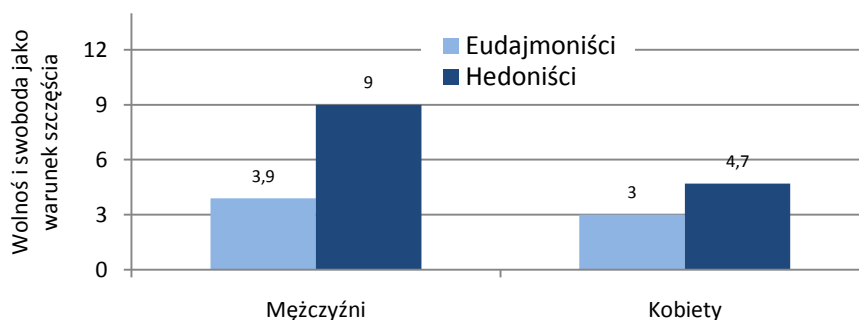
Wykres 5.4.8. Procent osób o orientacji eudajmonistycznej ze względu na województwo

Hedoniści nastawieni na przyjemności powinni częściej od eudajmonistów zaliczać do najważniejszych warunków udanego życia pieniądze oraz wolność i swobodę, a eudajmoniści częściej od hedonistów to, co może ograniczać poszukiwanie przyjemności – wartości rodzinne (np. dzieci) i uczciwość. Istotnie takie właśnie różnice zachodzą między zwolennikami dwóch orientacji życiowych (wykresy 5.4.9-5.4.11).

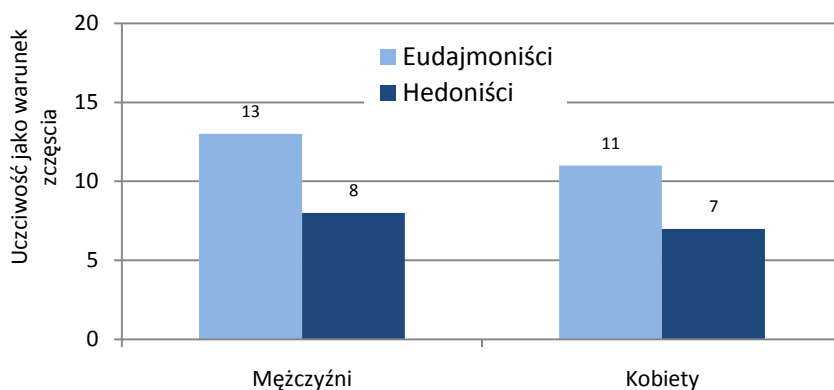
UWAGI: efekt główny orientacji $F(1, 16204)=950,545, p<0,000, \eta^2=0,055$; efekt płci $F(1, 166204)=129,659, p<0,000, \eta^2=0,008$; efekt interakcji orientacji i płci $F(1, 16204)=8,034, p<0,005, \eta^2=0,000$; kowariantem był wiek.

Wykres 5.4.9. Procent eudajmonistów i hedonistów wśród kobiet i mężczyzn wskazujących pieniądze jako jeden z trzech najważniejszych warunków udanego, szczęśliwego życia

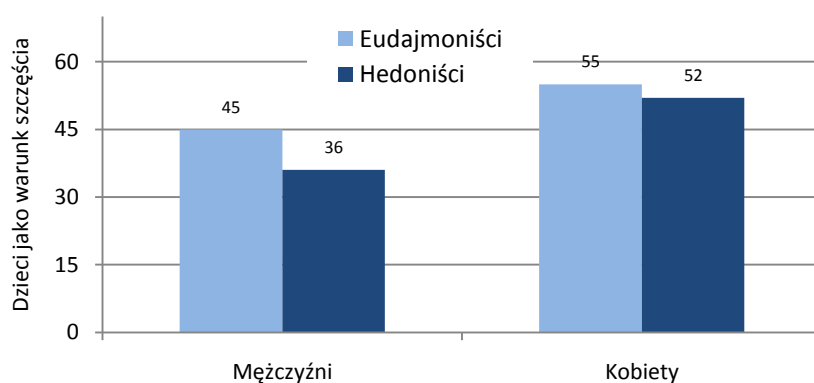
UWAGI: efekt główny orientacji $F(1, 16153)=94,863, p<0,000, \eta^2=0,006$; efekt płci $F(1, 16153)=58,899, p<0,000, \eta^2=0,004$; efekt interakcji orientacji i płci $F(1, 16153)=24,187, p<0,000, \eta^2=0,001$; kowariantem był wiek.

Wykres 5.4.10. Procent eudajmonistów i hedonistów wśród kobiet i mężczyzn wskazujących wolność i swobodę jako jeden z trzech najważniejszych warunków udanego, szczęśliwego życia

UWAGI: efekt główny orientacji $F(1, 16155)=83,785$, $p<0,000$, $\eta^2=0,005$; efekt płci $F(1, 16155)=12,821$, $p<0,000$, $\eta^2=0,001$; efekt interakcji orientacji i płci ni; kowariantem był wiek.

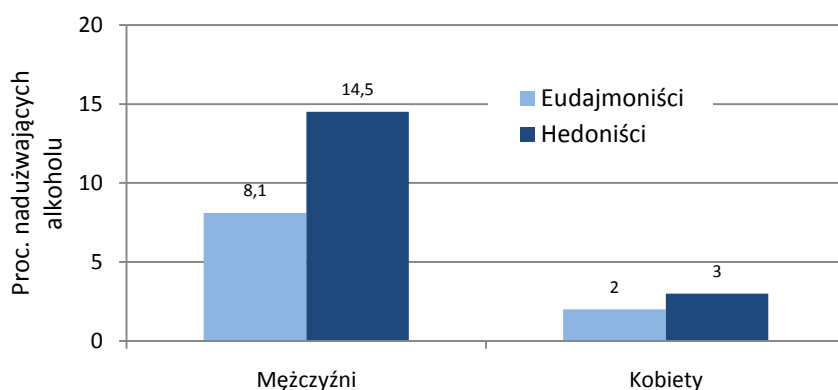
Wykres 5.4.11. Procent eudajmonistów i hedonistów wśród kobiet i mężczyzn wskazujących uczciwość jako jeden z trzech najważniejszych warunków udanego, szczęśliwego życia

UWAGI: efekt główny orientacji $F(1, 16240)=71,964$, $p<0,000$, $\eta^2=0,004$; efekt płci $F(1, 16240)=293,834$, $p<0,000$, $\eta^2=0,018$; efekt interakcji orientacji i płci $F(1, 16240)=11,863$, $p<0,05$, $\eta^2=0,001$; kowariantem był wiek.

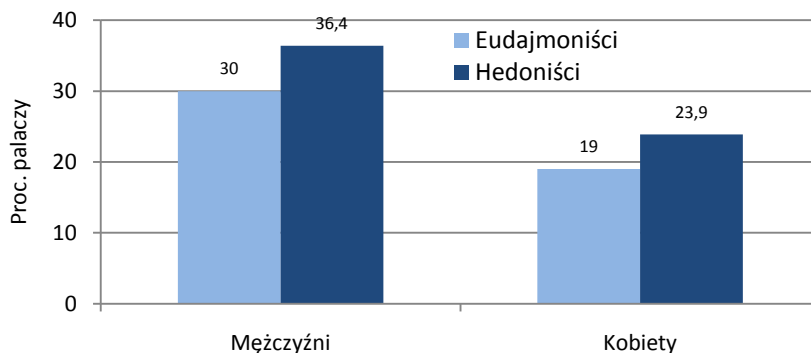
Wykres 5.4.12. Procent eudajmonistów i hedonistów wśród kobiet i mężczyzn wskazujących dzieci jako jeden z trzech najważniejszych warunków udanego, szczęśliwego życia

Jeśli celem sięgania po używki jest odczuwana przyjemność, możemy przypuszczać, że częściej nadużywają alkoholu, zażywają narkotyki i palą papierosy zadeklarowani hedoniści niż eudajmoniści. w przypadku narkotyków zależność jest nieistotna, ale orientacja różnicuje częstość nadużywania alkoholu (wykres 5.4.13) i palenia papierosów (wykres 5.4.14).

UWAGI: efekt główny orientacji $F(1, 16350)=89,5422$, $p<0,000$, $\eta^2=0,005$; efekt płci $F(1, 16350)=505,165$, $p<0,000$, $\eta^2=0,030$; efekt interakcji orientacji i płci $F(1, 1630)=45,625$, $p<0,05$, $\eta^2=0,003$; kowariantem był wiek.

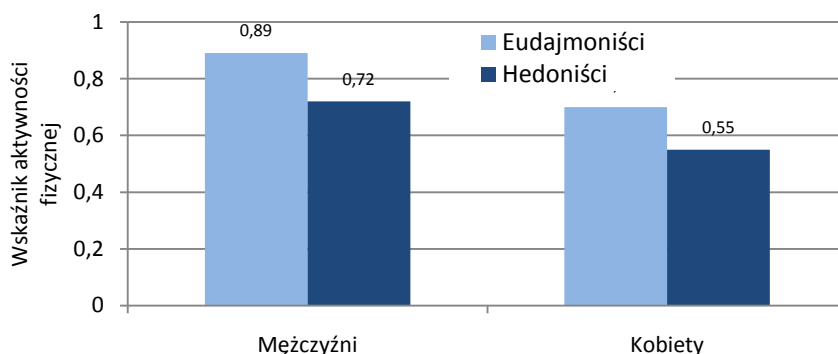
Wykres 5.4.13. Procent osób nadużywających alkoholu wśród eudajmonistów i hedonistów ze względu na płeć

UWAGI: efekt główny orientacji $F(1, 16347)=63,864$, $p<0,000$, $\eta^2=0,004$; efekt płci $F(1, 16347)=27,634$, $p<0,000$, $\eta^2=0,017$; efekt interakcji orientacji i płci ni.; kowariantem był wiek.

Wykres 5.4.14. Procent palaczy wśród eudajmonistów i hedonistów ze względu na płeć

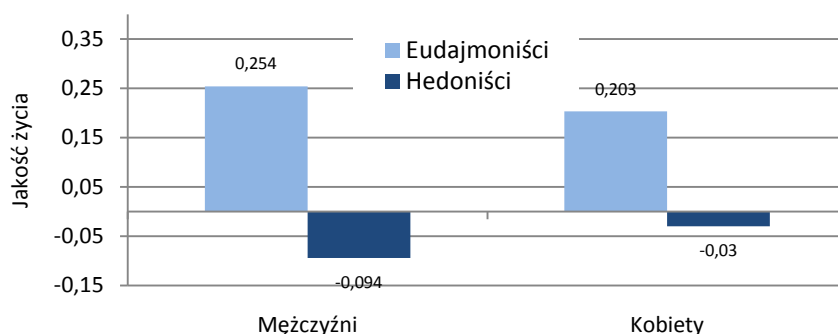
Przeciwieństwem sięgania po dające przyjemność używki jest zdrowy styl życia, którego wskaźnikiem może być aktywność fizyczna (uprawianie sportów lub ćwiczeń fizycznych). Zdeklarowani eudajmoniści są znacznie bardziej od zdeklarowanych hedonistów aktywni fizycznie (wykres 5.4.15).

UWAGI: efekt główny orientacji $F(1, 16371)=87,564$, $p<0,000$, $\eta^2=0,005$; efekt płci $F(1, 16371)=113,207$, $p<0,000$, $\eta^2=0,007$; efekt interakcji orientacji i płci ni.; kowariantem był wiek.

Wykres 5.4.15. Przeciętna liczba aktywności fizycznych wśród eudajmonistów i hedonistów ze względu na płeć

Pytanie zasadnicze brzmi, jaka orientacja daje większą szansę na udane życie. Biorąc pod uwagę ogólny wskaźnik jakości życia (patrz rozdz. 9.2), zróżnicowanie jest wyraźne zarówno wśród kobiet jak i mężczyzn na korzyść eudajmonistów (wykres 5.4.16).

UWAGI: efekt główny orientacji $F(1, 12705)=305,395$, $p<0,000$, $\eta^2=0,023$; efekt płci ni.; efekt interakcji orientacji i płci $F(1, 12705)=11,979$, $p<0,001$, $\eta^2=0,001$; kowariantem był wiek.

Wykres 5.4.16. Jakość życia eudajmonistów i hedonistów wśród kobiet i mężczyzn

Rozkład proporcji zdeklarowanych eudajmonistów i hedonistów jest zróżnicowany w wielu przekrojach społeczno-demograficznych. Wcześniej już pokazaliśmy zależność od klasy miejscowości zamieszkania, województwa, wykształcenia i płci. Bardziej systematyczna analiza w modelu wielokrotnej regresji logistycznej potwierdza wyżej pokazane różnice w częstości występowania wyraźnej postawy hedonistycznej w całej próbie przy wzajemnej kontroli znaczenia poszczególnych kryteriów społeczno-demograficznych oraz ujawnia istotne zróżnicowanie w zakresie innych jeszcze kryteriów (tabela 5.4.1). Współczynnik Exp(B) pokazuje stosunek szansy

bycia zdeklarowanym hedonistą w danej grupie do szansy w grupie odniesienia przy założeniu, że grupy te nie różnią się pod względem wszystkich pozostałych predyktorów. Szansa kobiet na bycie hedonista jest o prawie 25 proc. mniejsza niż szansa mężczyzn. W porównaniu z osobami żyjącymi w małżeństwie szansa bycia hedonistą jest o 15 proc. większa wśród osób żyjących w stanie wolnym, o połowę większa wśród osób owdowiałych i ponad dwukrotnie większa w grupie osób rozwiedzionych lub żyjących w separacji. Wydaje się, że hedonizm jest jedną z głównych cech wyróżniających osoby, których związek małżeński się rozpadł. Niewykluczone zresztą, że jest to zasadnicza przyczyna rozpadu związku. Osoby o średnich dochodach osobistych częściej bywają hedonistami niż osoby najuboższe i najbogatsze. Wraz z wiekiem życia spada szansa bycia hedonistą. Wśród osób najstarszych (65+ lat) jest ona o połowę mniejsza niż wśród najmłodszych. Nadużywanie alkoholu zwiększa szansę bycia hedonistą ponad trzykrotnie a nastawienie materialistyczne niemal trzykrotnie.

Ogółem w modelu bez stałej 7 uwzględnionych w równaniu regresji predyktorów wyjaśnia ok. 30 proc. zróżnicowania szans bycia hedonistą.

Tabela 5.4.1. Wyniki regresji logistycznej dla bycia zdeklarowanym hedonistą (wśród ogółu respondentów)

Predyktor	B	Błąd standardowy	Wald	df	Istotność	Exp(B)
Kobiety	-0,273	0,037	53,401	1	0,000	0,761
Wykształcenie (podstawowe ref.*)			37,617	3	0,000	
zasadnicze zawodowe	-0,065	0,055	1,380	1	0,240	0,937
średnie	-0,103	0,055	3,485	1	0,062	0,902
wyższe i policealne	-0,345	0,064	28,849	1	0,000	0,708
Stan cywilny (małżeństwo ref.*)			172,973	3	0,000	
stan wolny	0,135	0,051	7,093	1	0,008	1,145
wdowieństwo	0,403	0,059	46,647	1	0,000	1,496
rozwód/separacja	0,754	0,065	136,407	1	0,000	2,126
Dochód osobisty (1 kwartył ref.*)			20,108	3	0,000	
2 kwartył	0,084	0,047	3,288	1	0,070	1,088
3 kwartył	0,134	0,052	6,604	1	0,010	1,144
4 kwartył	-0,068	0,052	1,744	1	0,187	0,934
Wiek (16-24 lata ref.*)			84,386	4	0,000	
25-34 lata	-0,419	0,073	32,576	1	0,000	0,658
35-44 lata	-0,506	0,082	38,527	1	0,000	0,603
45-64 lata	-0,650	0,076	74,025	1	0,000	0,522
65+ lat	-0,717	0,087	67,157	1	0,000	0,488
Nadużywający alkoholu	1,220	0,044	773,305	1	0,000	3,386
Materialiści	1,029	0,035	863,953	1	0,000	2,799
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności		26,5				
Cox & Snell $R^2 \times 100$						
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności		35,3				
Nagelkerke $R^2 \times 100$						

* Grupa odniesienia

Podsumowując można powiedzieć, że nastawienie hedonistyczne w dążeniu do szczęścia nie sprzyja osiągnięciu szczęścia. Lepszą drogą jest orientacja na realizację celów i poszukiwanie sensu życia. Na szczęście zdeklarowanych eudajmonistów jest w Polsce niemal dwukrotnie więcej od zdeklarowanych hedonistów.

5.4.2. Weryfikacja cebulowej teorii szczęścia

Badanie panelowe daje doskonałą okazję do sprawdzenia trafności podstawowych twierdzeń cebulowej teorii szczęścia (Czapiński, 1992, 2001a, 2004b, 2011a). Teoria ta zakłada, że dobrostan psychiczny ma budowę warstwową: jedne warstwy, głębsze, bliższe rdzenia cebuli są silniej uwarunkowane genetycznie, inne warstwy, płytsze i mniej istotne dla przetrwania w krytycznych sytuacjach życiowych, w większym stopniu podlegają wpływowi sytuacji, przy czym i tu istnieje hierarchia — ogólne zadowolenie jest mniej „realistyczne” od zadowolenia z konkretnych spraw. Według tej teorii każdy z nas ma wrodzony atraktor szczęścia, którego właściwością jest to, że niezależnie od kolei losu dąży do „zadanego” (właściwego dla danego człowieka) poziomu dobrostanu. Nie jest on odporny na negatywne wydarzenia życiowe, tzn. że nie gwarantuje dobrego stanu psychicznego w każdych warunkach, ale niezależnie od tego, czy człowiek sobie obiektywnie z trudną sytuacją poradził, czy też nie, samoistnie przywraca „właściwy” dla danej jednostki poziom dobrostanu. Atraktor szczęścia przywracać powinien w pierwszym rzędzie „właściwy” poziom najważniejszego aspektu dobrostanu, jego najgłębszej warstwy, zwanej wolą życia. To wola życia bowiem decyduje o subiektywnej odpowiedzi na podstawowe pytanie „być czy nie być” i promieniuje (pozytywnie lub negatywnie, zgodnie z modelem „góra-dół”) na płytsze warstwy dobrostanu — ogólne zadowolenie z życia, poczucie sensu życia, bilans doświadczanych emocji, zdolność mobilizacji itp. (tzw. ogólny dobrostan subiektywny) oraz dalej na zadowolenie z poszczególnych dziedzin czy aspektów życia (tzw. satysfakcje cząstkowe).

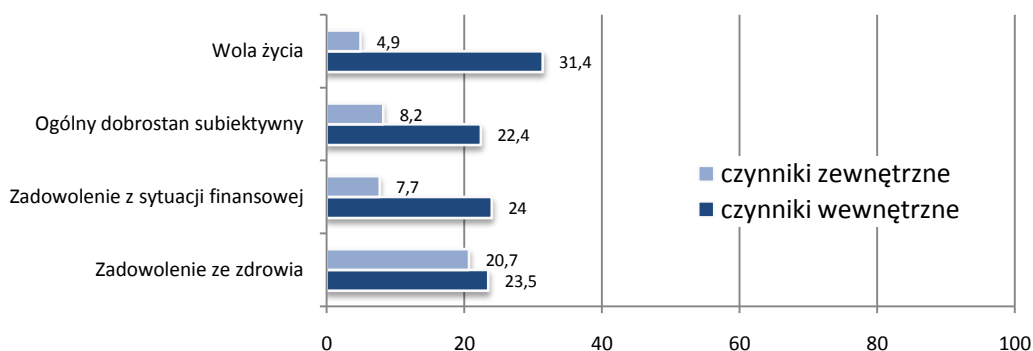
Z cebulowej teorii szczęścia wynikają cztery hipotezy, które chcielibyśmy poddać teraz weryfikacji z wykorzystaniem danych z *Diagnozy*:

1. czynniki zewnętrzne (wydarzenia życiowe, zmiana standardu życia, zmiana poziomu stresu, zmiana stanu zdrowia i in.) mają wpływ na pozytywną zmianę dobrostanu psychicznego mniejszy od wewnętrznego mechanizmu atraktora i dysproporcja ta jest tym większa im głębsza warstwa dobrostanu — największa w zakresie woli życia, najmniejsza w zakresie satysfakcji częściowych;
2. czynniki zewnętrzne mają większy wpływ na spadek niż na wzrost dobrostanu psychicznego i dysproporcja ta jest tym większa im głębsza warstwa dobrostanu — największa w zakresie woli życia, najmniejsza w zakresie satysfakcji częściowych;
3. postępujące z wiekiem osłabienie efektywności wewnętrznego mechanizmu atraktora jest mniejsze w najgłębszej warstwie dobrostanu — woli życia, niż w warstwie pośredniej — ogólnego dobrostanu subiektywnego; w zakresie satysfakcji częściowych, których zmiana zależy najbardziej od zmiany warunków zewnętrznych, wewnętrzny mechanizm atraktora jest generalnie dużo słabszy.
4. poprawa zależnych od człowieka warunków życia (np. wzrost dochodów, znalezienie partnera) ma wpływ na poziom dobrostanu psychicznego nie większy od wpływu odwrotnego — dobrostanu psychicznego na poprawę zależnych od człowieka warunków życia.

Hipotezy te znalazły już częściowe potwierdzenie w wynikach wcześniejszych panelowych badań sondażowych (Czapiński, 2004c, Czapiński, Panek, 2007, 2009), ale w tegorocznej edycji *Diagnozy* dysponujemy pomiarami na znacznie większych próbach, co zwiększa rzetelność weryfikacji.

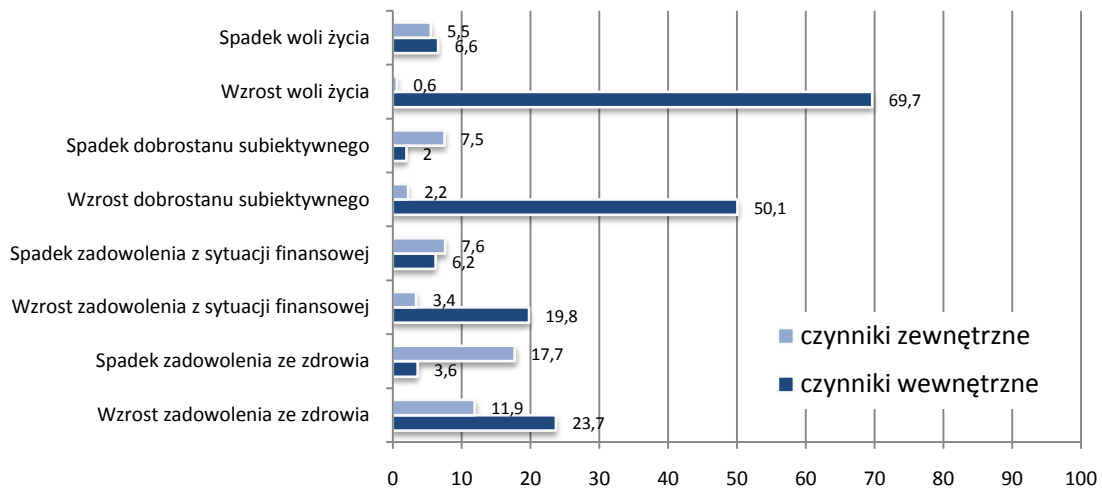
Pierwsza hipoteza znalazła pełne poparcie (wykresy 5.4.17-5.4.18). Przy dwuletnim odroczeniu o zmianie wskaźników dobrostanu w większym stopniu decyduje mechanizm wewnętrzny (większą część wariacji wyjaśnia wyjściowy poziom wskaźników dobrostanu) niż czynniki zewnętrzne, takie jak wyjściowy poziom stresu życiowego, natężenia symptomów chorobowych, poważna choroba, dochód ekwiwalentny gospodarstwa domowego oraz zmiany tych czynników między dwoma pomiarami. Mechanizm wewnętrzny odgrywa większą rolę w warstwie woli życia niż satysfakcji częściowych, natomiast czynniki silniej wpływają na satysfakcje częściowe niż na wolę życia.

Zasadniczy jednak test pierwszej hipotezy wymaga rozdziału zmian pozytywnych i negatywnych we wskaźnikach trzech warstw dobrostanu. Gdy podzieliliśmy odpowiednio próby panelowe ze względu na kierunek zmian wskaźników dobrostanu, okazało się, że przy dwuletnim odroczeniu między 2009 i 2011 r. o poprawie wskaźnika woli życia decydował w 70 procentach wyjściowy poziom tego wskaźnika (im niższy tym większa poprawa) (wykres 5.4.18).

Wykres 5.4.17. Wartość predykcyjna (procent specyficznie wyjaśnionej wariacji) czynników zewnętrznych (zmiany natężenia stresu życiowego, poziomu stresu w 2009 r., zmiany wysokości dochodu i poziomu dochodu w 2009 r., zmiany natężenia symptomów somatycznych i poziomu symptomów somatycznych w 2009 r., zmiany w statusie pacjenta z powodu poważnej choroby i poważnej choroby w 2009 r.) oraz czynników wewnętrznych (poziomu odpowiednich miar dobrostanu w 2009 r.) dla spadku i wzrostu dwóch syntetycznych wskaźników dobrostanu psychicznego (woli życia i ogólnego dobrostanu subiektywnego) oraz dla satysfakcji częściowych (zadowolenia z sytuacji finansowej rodziny i zadowolenia ze swojego zdrowia) między 2009 a 2011 rokiem w próbie panelowej (N=12700) (czynniki wewnętrzne wchodzą do równania regresji jako pierwsze)

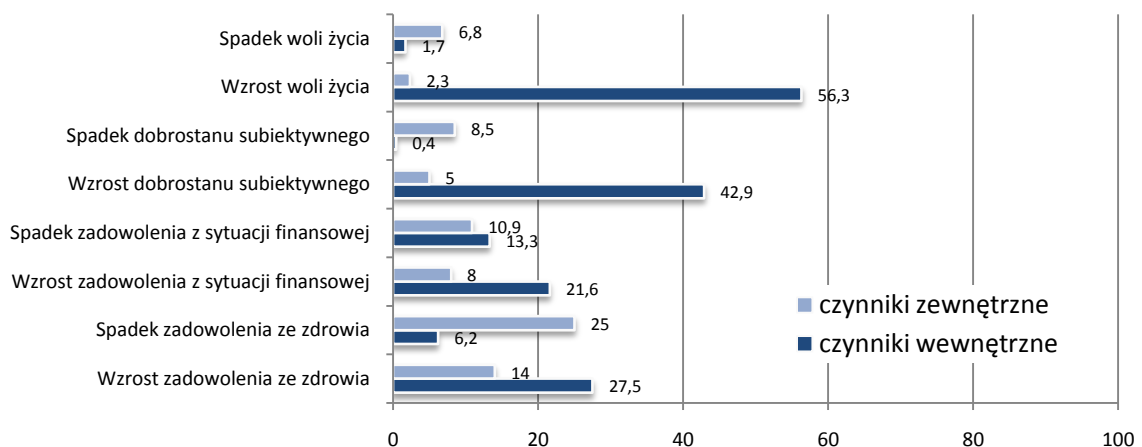
Dowodzi to niezwyklej skuteczności mechanizmu wewnętrznego atraktora na najgłębszym poziomie dobrostanu. Na pośrednim poziomie — ogólnego dobrostanu subiektywnego mechanizm ten okazuje się znacznie mniej skuteczny, bo odpowiada za 50 proc. pozytywnej zmiany, a na poziomie najpłytszym (tutaj zadowolenia ze zdrowia i z sytuacji finansowej rodziny) jednokierunkowy mechanizm adaptacji „szczęśliwego” atraktora zmienia się w dwukierunkowy mechanizm adaptacyjno-motywacyjny: wzrost zadowolenia z sytuacji finansowej rodziny zależy od poziomu wyjściowego w stopniu dużo mniejszym niż wzrost ogólnego dobrostanu subiektywnego i woli życia a w większym stopniu w porównaniu z głębszymi warstwami dobrostanu od czynników zewnętrznych. Jeszcze wyraźniej ten dwukierunkowy mechanizm widać w przypadku zadowolenia ze zdrowia: o spadku decydują głównie czynniki zewnętrzne (choroba), a o wzroście mechanizm wewnętrzny wspomagany w dużym stopniu przez czynniki zewnętrzne (poprawa stanu zdrowia).

UWAGI: Wskaźnik woli życia stanowi suma standaryzowanych wartości skal pragnienia życia i skłonności samobójczych; wskaźnik ogólnego dobrostanu subiektywnego stanowi suma standaryzowanych wartości skal poczucia szczęścia, oceny całego dotychczasowego życia i oceny minionego roku; istotne są wielkości powyżej 0,5.

Wykres 5.4.18. Wartość predykcyjna (procent specyficznie wyjaśnionej wariancji) czynników zewnętrznych (zmiany natężenia stresu życiowego, poziomu stresu w 2009 r., zmiany wysokości dochodu i poziomu dochodu w 2009 r., zmiany natężenia symptomów somatycznych i poziomu symptomów somatycznych w 2009 r., zmiany w statusie pacjenta z powodu poważnej choroby i poważnej choroby w 2009 r.) oraz czynników wewnętrznych (poziomu odpowiednich miar dobrostanu w 2009 r.) dla spadku i wzrostu dwóch syntetycznych wskaźników dobrostanu psychicznego (woli życia i ogólnego dobrostanu subiektywnego) oraz dla satysfakcji częściowych (zadowolenia z sytuacji finansowej rodziny i zadowolenia ze swojego zdrowia) między 2009 a 2011 rokiem w próbie panelowej (N=12700) (czynniki wewnętrzne wchodzą do równania regresji jako pierwsze)

Zatem, poprawa dobrostanu w jego głębszych warstwach, zwłaszcza w zakresie woli życia, ma źródło wewnętrzne, w znikomym zaś jedynie stopniu zależy od warunków zewnętrznych, ale pogorszenie się dobrostanu wynika tu głównie z pogorszenia się sytuacji życiowej. Satysfakcje częściowe są pod mniejszą „ochroną” atraktora i ich zmiana w dużo większym stopniu odzwierciedla zmianę zewnętrznych warunków. Dzięki temu, że atraktor w zakresie satysfakcji częściowych działa w obu kierunkach — zarówno osłabia wyjątkowo wysoki ich poziom, jak i podnosi ich wyjątkowo niski poziom — przeciwdziała, z jednej strony, zbyt długo utrzymującej się dyssatisfakcji z ważnych dziedzin życia, która mogłaby obniżyć trwale także dobrostan na głębszych poziomach, a z drugiej strony motywuje do podnoszenia aspiracji i i podejmowania działań zmierzających do ich spełnienia, a tym samym jest odpowiedzialny za złudzenie postępu hedonistycznego („jak osiągniesz jeszcze więcej, będziesz szczęśliwszy”).

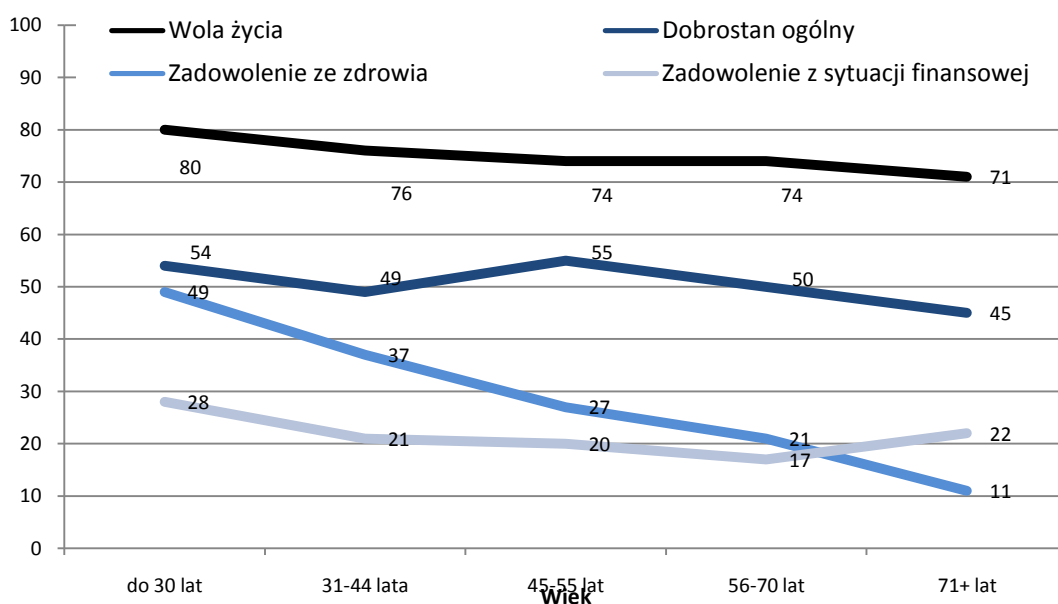
UWAGI: Wskaźnik woli życia stanowi standaryzowana wartość sumy standaryzowanych wartości skal pragnienia życia i skłonności samobójczych; wskaźnik ogólnego dobrostanu subiektywnego stanowi standaryzowana wartość sumy standaryzowanych wartości skal poczucia szczęścia, oceny całego dotychczasowego życia i oceny minionego roku; istotne są wielkości powyżej 0,5.

Wykres 5.4.19. Wartość predykcyjna (procent specyficznie wyjaśnionej wariancji) czynników zewnętrznych (zmiany natężenia stresu życiowego, wyjściowego poziomu stresu, zmiany wysokości dochodu i wyjściowego poziomu dochodu) i czynników wewnętrznych (wyjściowego poziomu odpowiednich miar dobrostanu) dla spadku i wzrostu dwóch syntetycznych wskaźników dobrostanu psychicznego (woli życia i ogólnego dobrostanu subiektywnego) oraz dla satysfakcji częściowej (zadowolenia z dochodów rodziny) między 2003 a 2011 rokiem w próbie panelowej (N=1261) (czynniki wewnętrzne wchodzą do równania regresji jako pierwsze)

Przy dłuższym odroczeniu dwóch pomiarów (ośmioletnim) ten wzór zależności zmiany dobrostanu na różnych poziomach od czynników zewnętrznych i wewnętrznych jest równie wyraźny jak przy dwuletnim odroczeniu (wykres 5.4.19). W przypadku satysfakcji częściowych lepiej widoczna jest nawet niż przy odroczeniu dwuletnim podwójna funkcja mechanizmu wewnętrznego. Oznacza to, żebyśmy nie cieszyli się zbyt długo konkretnymi osiągnięciami czy zaletami, ale też żebyśmy nie cierpieli zbyt długo z powodu klęsk i strat. Jeśli się wzbogaciłeś, to możesz się cieszyć ze swojej sytuacji finansowej, ale jeśli będziesz się cieszyć zbyt długo to stracisz motywację, żeby wzbogacić się jeszcze bardziej. Jeśli zbiedniałeś to możesz rozpaczać przez jakiś czas, ale zbyt długa rozpacz zabije motywację do odrobienia straty.

Hipoteza druga także znalazła potwierdzenie. Zarówno przy dwuletnim, jak i sześcioletnim odroczeniu czynniki zewnętrzne mają większy wpływ na spadek niż na wzrost dobrostanu psychicznego w dwóch głębszych warstwach. W zewnętrznej warstwie „cebuli” szczęścia dysproporcja między wpływem czynników zewnętrznych i wewnętrznych jest najmniejsza, chociaż i tutaj na wzrost satysfakcji (z sytuacji finansowej rodziny i ze zdrowia) większy wpływ mają czynniki wewnętrzne niż zewnętrzne (5.4.18 i 5.4.19).

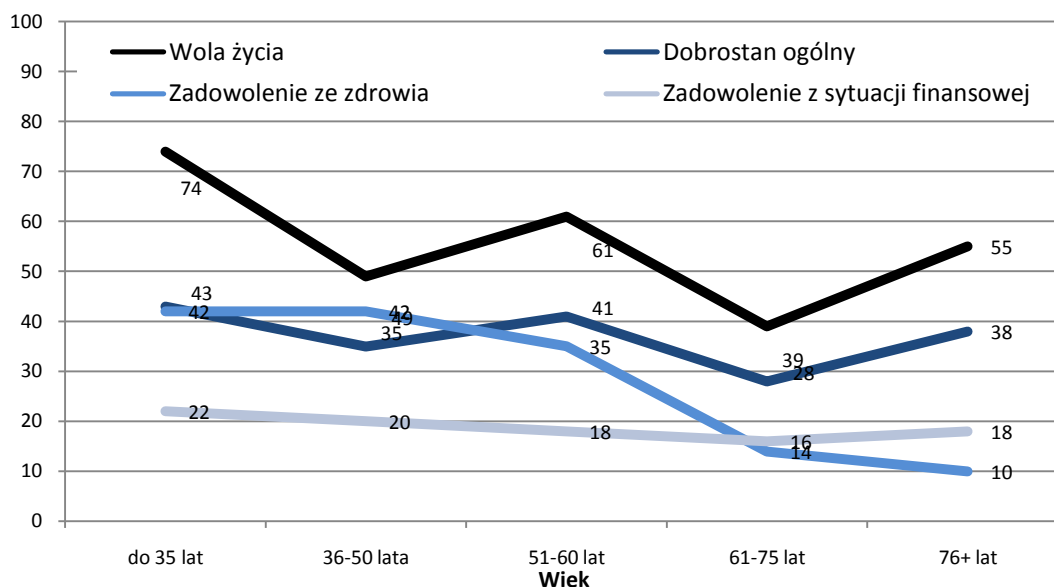
Pełne wsparcie w danych z *Diagnozy* znalazła hipoteza 3. Wykres 5.4.20 dowodzi, że efektywność wewnętrznego mechanizmu atraktora w zasadzie nie słabnie z wiekiem w odniesieniu do najgłębszego poziomu dobrostanu psychicznego — woli życia; jest mniejsza, ale również pozostaje stabilna w cyklu życia w zakresie ogólnego dobrostanu subiektywnego. Satysfakcje częściowe (zadowolenie ze zdrowia i z sytuacji finansowej rodziny) podlegają znacznie słabszemu oddziaływaniu mechanizmu wewnętrznego atraktora przez całe życie, a w przypadku zadowolenia ze zdrowia efektywność atraktora gwałtownie spada z wiekiem. Wynika to oczywiście z kumulowania się różnego rodzaju zaburzeń somatycznych, których wpływ na satysfakcję ze zdrowia przewyższa coraz bardziej oddziaływanie wewnętrznego atraktora psychicznej adaptacji.

UWAGI: wskaźnik woli życia stanowi suma standaryzowanych wartości skal pragnienia życia i skłonności samobójczych; wskaźnik dobrostanu ogólnego stanowi suma standaryzowanych wartości skal poczucia szczęścia, oceny całego dotychczasowego życia i oceny minionego roku

Wykres 5.4.20. Efektywność „szczęśliwego” atraktora w zakresie różnych wskaźników dobrostanu psychicznego, czyli wartość predykcyjna (procent wyjaśnionej wariancji) wyjściowego poziomu miar dobrostanu dla pozytywnej zmiany czterech wskaźników dobrostanu psychicznego (woli życia, ogólnego dobrostanu subiektywnego, zadowolenia ze zdrowia i zadowolenia z sytuacji finansowej rodziny) między 2009 a 2011 rokiem w różnych grupach wieku (wiek w 2011 r.) (N= 1 grupa wieku 1930, 2 - 2215, 3 - 2028, 4 - 2093, 5 - 1106)

Przy dłuższym odroczeniu (8 lat) układ zależności efektywności wewnętrznego mechanizmu atraktora „szczęścia” od wieku życia pozostaje podobny, chociaż w zakresie wszystkich wskaźników mechanizm ten okazuje się nieco mniej wydolny (wykres 5.4.21). W skrajnych grupach wieku, choć nie we wszystkich pośrednich, różnice między poszczególnymi wskaźnikami dobrostanu pozostają niemal dokładnie takie same jak przy czterokrotnie krótszym czasie odroczenia pomiarów.

UWAGI: wskaźnik woli życia stanowi suma standaryzowanych wartości skal pragnienia życia i skłonności samobójczych; wskaźnik dobrostanu ogólnego stanowi suma standaryzowanych wartości skal poczucia szczęścia, oceny całego dotychczasowego życia i oceny minionego roku

Wykres 5.4.21. Efektywność „szczęśliwego” atraktora w zakresie różnych wskaźników dobrostanu psychicznego, czyli wartość predykcyjna (procent wyjaśnionej wariancji) wyjściowego poziomu miar dobrostanu dla pozytywnej zmiany czterech wskaźników dobrostanu psychicznego (woli życia, ogólnego dobrostanu subiektywnego, zadowolenia ze zdrowia z sytuacji finansowej rodziny) między 2003 a 2011 rokiem w różnych grupach wieku (wiek w 2011 r.) (N= 1 grupa wieku 162, 2 - 413, 3 - 409, 4 - 362, 5 - 195)

Hipoteza ostatnia, przypomnijmy, przewiduje, że poprawa warunków życia, które zależą od człowieka (np. wzrost dochodów lub znalezienie partnera) ma wpływ na poziom dobrostanu psychicznego nie większy od odwrotnego wpływu dobrostanu psychicznego na poprawę owych warunków. Innymi słowy, szczęśliwym wiedzie się lepiej niż nieszczęśliwym, dlatego właśnie, że są szczęśliwi.

Sprawdziliśmy, czy poziom dobrostanu różnicuje wśród osób stanu wolnego szanse ożenku w okresie 11 lat⁷⁰. Analiza regresji dowiodła, że osoby z wyższym wskaźnikiem ogólnego dobrostanu psychicznego mają istotnie większe szanse na zawarcie związku małżeńskiego. Istotna jest też, ale znacznie słabsza, zależność odwrotna: ożenek zwiększa nieco poziom ogólnego dobrostanu psychicznego (tabele 5.4.2 - 5.4.3). Poziom dobrostanu w roku 2000 wyjaśnia 6,5 proc. różnic w stanie cywilnym między rokiem 2000 i 2011 wśród osób stanu wolnego w roku 2000, a zawarcie małżeństwa wyjaśnia wzrost dobrostanu w 2,9 proc.

Tabela 5.4.2. Wartość predykcyjna dobrostanu psychicznego w 2000 r. dla założenia małżeństwa w kolejnych 11 latach

Predyktory	Współczynniki niestandardyzowane		Współczynniki standardyzowane	t	p
	B	Odch. stand.	Beta		
Stała	0,906	0,064		14,051	0,000
Dobrostan w 2000 r.	-0,050	0,011	0,255	4,533	0,000

R² dla dobrostanu = 0,065

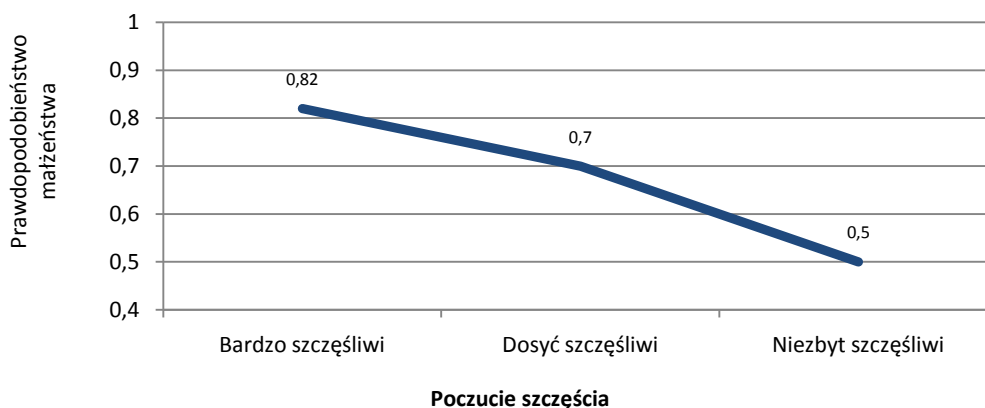
Tabela 5.4.3. Wartość predykcyjna wejścia w związki małżeńskie po 2000 r. dla zmiany dobrostanu psychicznego między 2000 i 2011 rokiem

Predyktory	Współczynniki niestandardyzowane		Współczynniki standardyzowane	t	p
	B	odch. stand.	Beta		
Stała	-3,763	0,546		-6,891	0,000
Dobrostan w 2000 r.	0,626	0,083	0,550	7,519	0,000
Założenie małżeństwa	1,073	0,456	-0,172	-2,354	0,020

R² dla założenia małżeństwa = 0,029

⁷⁰ Związek przyczynowy między dobrostanem psychicznym i późniejszymi związkami interpersonalnymi, w tym szansą zawarcia związku małżeńskiego stwierdzili wcześniej inni badacze (Harker, Keltner, 2001; Stutzer, Frey, 2006). Jednak Graham, Eggers i Sukhtankar (2004) na podstawie danych z badań poanelowych w Rosji z odroczeniem pięcioletnim kolejnych pomiarów nie stwierdziły istotnego statystycznie wpływu dobrostanu na prawdopodobieństwo zawarcia związku małżeńskiego.

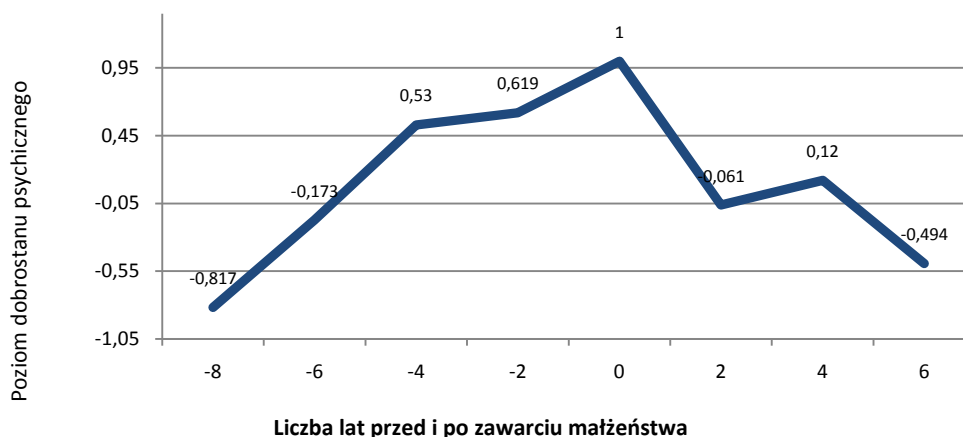
Wykres 5.4.22 obrazuje wielkość efektu dobrostanu psychicznego, jeśli chodzi o szanse znalezienia stałego partnera. Osoby bardzo szczęśliwe w roku 2000 miały 1,6 razy większe szanse zawarcia związku małżeńskiego w następnych 11 latach w porównaniu z osobami, które w 2000 r. czuły się niezbyt szczęśliwe.

UWAGI: Dobrostan stanowiła suma standaryzowanych wartości oceny całego dotychczasowego życia, poczucia szczęścia i oceny minionego roku, skategoryzowana według rozkładu wartości co 25 proc.; efekt główny poziomu dobrostanu $F(3, 231) = 3,168$, $p < 0,05$, $\eta^2 = 0,040$.

Wykres 5.4.22. *Prawdopodobieństwo zawarcia małżeństwa między 2000 i 2011 rokiem wśród osób stanu wolnego w 2000 r. w zależności od poczucia szczęścia w 2000 r. w próbie panelowej*

Efekt małżeństwa w zakresie dobrostanu psychicznego nie jest trwały, co pokazały wcześniej już inne badania (Easterlin, 2005). Ogólna prawidłowość jest taka, że dobrostan psychiczny rośnie w miarę zbliżania się daty ślubu, po czym spada w następnych latach do poziomu z okresu wielu lat poprzedzających ślub (wykres 5.4.23). Poziom dobrostanu spada gwałtownie w pierwszych dwóch latach po zawarciu małżeństwa, a następnie stabilizuje się w okresie kolejnych dwóch lat, aby po czwartym roku znów zacząć spadać do poziomu z czasu poprzedzającego ślub o analogiczną liczbę lat. Innymi słowy, występuje niemal idealna asymetria zmian dobrostanu psychicznego przed i po zawarciu małżeństwa. Sugeruje to, że konsekwentnie stwierdzana w badaniach sondażowych znaczna różnica w zakresie różnych wskaźników dobrostanu psychicznego między osobami żyjącymi w stanie małżeńskim i tymi, które nie zawarły małżeństwa lub się rozwiodły (Myers, 2004), wynikać może nie tyle z „szczęściodajnej” funkcji małżeństwa, ile z różnic indywidualnych w poziomie dobrostanu psychicznego: szczęśliwi częściej od nieszczęśliwych zawierają związek małżeński i rzadziej się rozwodzą.

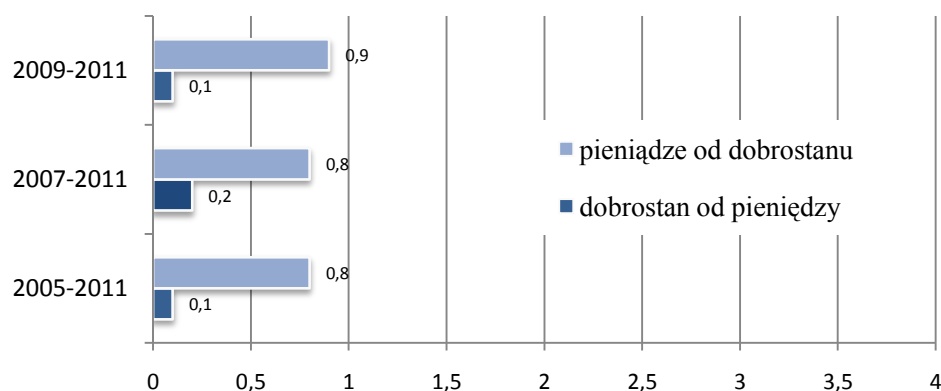

UWAGI: Dobrostan stanowiła suma standaryzowanych wartości oceny całego dotychczasowego życia, poczucia szczęścia i oceny minionego roku; wykres prezentuje średnie po wyłączeniu efektów płci, wieku, kwadratu wieku i wykształcenia.

Wykres 5.4.23. *Poziom dobrostanu psychicznego w różnym czasie przed i po zawarciu małżeństwa*

W przypadku dochodów zależność jest raczej jednostronna. Dobrostan warunkuje zmianę dochodów osobistych we wszystkich okresach odroczenia pomiarów (2-, 4- i 6-letnich), a zmiana dochodów osobistych ma istotny statystycznie wpływ na dobrostan tylko w jednym z tych okresów (2007-2011) (wykres 5.4.24). Tak więc, osoby w lepszej kondycji psychicznej mają szanse na szybsze bogacenie się w kolejnych latach w porównaniu z osobami w

gorszej kondycji psychicznej, ale wzrost zamożności nie pociąga raczej za sobą wzrostu dobrostanu psychicznego. Nie pieniądze dają szczęście, ale szczęście daje pieniądze.⁷¹

Wykres 4.5.24. Procent wariacji w zakresie zmiany ogólnego dobrostanu psychicznego wyjaśnionej przez zmianę dochodu osobistego po wyłączeniu efektu poziomu dobrostanu psychicznego w pierwszym pomiarze i procent wariacji w zakresie zmiany wysokości dochodu osobistego wyjaśnionej przez dobrostan psychiczny w pierwszym pomiarze po wyłączeniu wysokości dochodu w pierwszym pomiarze w latach 2005-2011, 2007-2011 i 2009-2011 (wszystkie wartości z wyjątkiem 0,1 są istotne statystycznie)

Główne hipotezy wynikające z cebulowej teorii szczęścia znalazły zatem ponownie potwierdzenie. Wydarzenia życiowe mogą obniżać dobrostan psychiczny także w jego najgłębszej warstwie -- woli życia, ale wewnętrzny mechanizm atraktora niweluje ten efekt raczej w krótkim niż długim okresie. Czas leczy rany — ta mądrość ludowa jest w pełni trafna. Proces starzenia się osłabia, co prawda, zdolność regeneracji dobrostanu psychicznego, ale w niewielkim stopniu osłabia zdolność adaptacyjną na poziomie najgłębszym — woli życia. Dobrostan psychiczny tyleż zależy od powodzenia w życiu, ile (a nawet w pewnych przypadkach w większym jeszcze stopniu) powodzenie życiowe zależy od dobrostanu psychicznego. Szczęśliwsi są ci, którym się w niektórych aspektach życia dobrze wiedzie, ale to szczęśliwszym wiedzie się generalnie lepiej.

⁷¹ Jest jednak wiele danych dowodzących, że pieniądze dają jednak szczęście ale tylko ubogim. Po przekroczeniu pewnego progu zamożności pozostaje jedynie zależność od dobrostanu do pieniędzy (Czapiński, 2004c).

5.5. Finanse osobiste i zaufanie do instytucji finansowych

5.5.1. Osobiste dochody bieżące i spodziewane za dwa lata

Janusz Czapiński

Średni deklarowany dochód osobisty netto („na rękę”) miesięcznie za ostatni kwartał wyniósł w całej próbie 1811 zł, a w próbie panelowej nieco mniej — 1749 zł, i w stosunku do danych z 2009 r. wzrósł w całej próbie o 10,8 proc. (realnie o 2,8 proc.) a w próbie panelowej o 10,3 proc. (realnie o 2,3 proc.).

Rozkład średniego dochodu w przekrojach społecznych jest bardzo zróżnicowany (tabela 5.5.1). Mężczyźni deklarują dochód osobisty o 34,2 proc. wyższy niż kobiety (w 2009 r. o 33,2 proc.), osoby z wyższym i policealnym wykształceniem niemal dwuipółkrotnie wyższy od osób z wykształceniem podstawowym. Dochód osobisty rośnie z wiekiem do 35-44 roku życia, po czym systematycznie spada. Liniowo rośnie wraz z wielkością miejscowości zamieszkania — mieszkańcy wsi zarabiają 57 proc. (w 2009 r. 52 proc.) tego co mieszkańcy największych miast. Najwyższy jest w województwach mazowieckim, pomorskim, dolnośląskim i śląskim, a najniższy w woj. podkarpackim (64 proc. dochodu w woj. mazowieckim), świętokrzyskim i lubelskim.

W przekroju statusu społeczno-zawodowego prym wiodą przedsiębiorcy, a na dole hierarchii dochodów osobistych znajdują się, nie licząc uczniów i studentów, bezrobotni, renciści i inne biernie zawodowo osoby; dochody emerytów są wyższe od dochodów rolników. Nic dziwnego, że dochody osobiste osób z gospodarstw domowych z górnego kwartyła dochodów na jednostkę ekwiwalentną są niemal trzykrotnie wyższe od dochodów osób z gospodarstw z dolnego kwartyła.

Pytaliśmy także o spodziewane dochody osobiste netto za dwa lata. Badani oczekują, że ich dochody wzrosną przeciętnie o 33 proc. (tabela 5.5.1). Dwa lata temu oczekiwania były nieco wyższe (42 proc.).

Wysokość oczekiwanych dochodów, zdeterminowana jest głównie przez poziom obecnych dochodów i czynników silnie z dochodami skorelowanych: im wyższe dochody obecne tym wyższe dochody oczekiwane. Ale wielkość procentowej różnicy między aktualnymi i spodziewanymi zarobkami zależy od nieco innych czynników społeczno-demograficznych, zaś w odniesieniu do obecnej sytuacji finansowej zależność jest częściowo odwrotna: im niższe obecne dochody tym wyższy procentowo spodziewany ich wzrost. Największej procentowo finansowej poprawy, podobnie jak w 2009 r., oczekują bezrobotni, uczniowie i studenci oraz ogólnie osoby najmłodsze (ponad 100 proc.). Oczekiwania przedsiębiorców i rolników są większe niż pracowników najemnych, zwłaszcza tych, którzy pracują w sektorze publicznym. Najmniejszego wzrostu spodziewają się emeryci (15 proc.; 2 lata temu o 20 proc.) oraz renciści (o 27 proc.; 2 lata temu o 36 proc.). W przekroju klasy miejscowości zamieszkania i województwa oczekiwania są wyrównane. Czynnikiem silnie różnicującym wielkość spodziewanych wzrostów dochodu jest wiek — im starsi respondenci tym mniejsze oczekiwania.

Jeśli chodzi o przedstawicieli wybranych zawodów, największymi optymistami okazują się rolnicy i informatycy (powyżej 80 proc. oczekiwany wzrost zarobków). Najskromniejsze oczekiwania mają pracownicy budżetówki, zwłaszcza nauczyciele (poniżej 30 proc.) (tabela 5.5.2).

Możemy sprawdzić trafność oczekiwań sprzed dwóch lat. Okazuje się, że obecnie okazały się one bardziej nierealistyczne niż w poprzednich edycjach *Diagnozy* (tabela 5.5.3). Wynika to ze znacznego spadku tempa wzrostu dochodów osobistych w minionych dwóch latach. Dochody osobiste wzrosły w latach 2009-2011 ponad dwuipółkrotnie mniej, niż badani oczekiwali i różnica ta była znacznie większa niż poprzednio, mimo że optymizm oczekiwań był już słabszy niż w 2007 r.

Zobaczmy zatem, kto się mniej a kto bardziej pomylił. Uczniowie i studenci, osoby najmłodsze, bezrobotni, prywatni przedsiębiorcy i inni biernie zawodowo — te grupy najbardziej w swoich oczekiwaniach przesadziły z optymizmem (odpowiednio o 78, 63, 51, 43 i 41 proc.). Największymi realistami okazały się osoby najstarsze, emeryci i renciści (błąd nie większy niż 10 proc.); są to grupy, które już zakończyły karierę zawodową.

Około 30 proc. badanych miało możliwość pozytywnie się rozczarować — osiągnęli większe dochody niż się spodziewali. I jest to znacznie mniej niż w 2009 r. (wówczas pozytywnie rozczarowanych było 43 proc.). Nie widać ich jednak w naszych zestawieniach, ponieważ w każdej z wyróżnionych grup przeważają jednak nierealistyczni optymiści.

Czy poprzednie błędy w szacowaniu przyszłych dochodów czegoś uczą, czy prowadzą do korekty oczekiwań? Średni oczekiwany wzrost dochodów w obecnym badaniu okazał się niższy do analogicznego wskaźnika sprzed dwóch lat (odpowiednio w całych próbach — 48 i 52 proc.). Niewykluczone jednak, że ci, którzy bardziej przecenili poprzednio możliwość wzrostu swoich dochodów, obecnie są ostrożniejsi w szacunkach i spodziewają się mniejszego awansu ekonomicznego w następnych latach, natomiast ci, którzy niedoceniaли wzrostu dochodów lub popełnili niewielki błąd nierealistycznego optymizmu, są skłonni do korekty w górę, oczekując teraz znacznie większego wzrostu dochodów. Gdyby tak było, to korelacja między względną wielkością błędu oczekiwań sprzed dwóch lat a procentową różnicą między obecnie deklarowanym dochodem i dochodem oczekiwanym w perspektywie kolejnych dwóch lat powinna być ujemna. Tymczasem jest odwrotnie: wielkość popełnionego przed dwoma laty błędu przeszacowania wzrostu zarobków koreluje dodatnio z obecnie przewidywanym tempem wzrostu dochodów osobistych (w 2007 r. $r=0,24$, $p < 0,000$, w 2009 r. $r=0,23$, $p < 0,000$, w 2011 r. $r=0,27$, $p < 0,000$). Nierealistyczny optymizm Polaków nie podlega znaczącej weryfikacji.

Tabela 5.5.1. Dochód osobisty netto, aktualny i spodziewany za 2 lata, w całej próbie w 2011 r. i oczekiwany procentowy wzrost dochodu osobistego w 2009 i 2011 r.

Kategoria społeczna	Aktualny dochód		Dochód spodziewany za dwa lata		Oczekiwany procentowy wzrost dochodu w 2011 r.*	Oczekiwany procentowy wzrost dochodu w 2009 r.*
	średnia	odch. stand.	średnia	odch. stand.		
Ogółem	1811	1547	2417	2434	48	52
Płeć						
Mężczyźni	2082	1800	2840	2906	52	57
Kobiety	1551	1201	2011	1779	48	47
Wiek						
do 24 lat	1243	1088	2482	3870	150	118
25-34 lata	2052	1517	2931	2428	65	75
35-44 lata	2302	2199	3131	2958	53	59
45-59 lat	1846	1543	2351	2132	39	44
60-64 lata	1534	1096	1740	1279	19	23
65 i więcej lat	1417	919	1548	943	15	20
Miejsce zamieszkania						
Miasta ponad 500 tys.	2597	2250	3442	3404	48	50
Miasta 200-500 tys.	2001	1481	2620	1978	39	56
Miasta 100-200 tys.	1812	1101	2374	1544	49	47
Miasta 20-100 tys.	1808	1365	2375	2376	41	50
Miasta < 20 tys.	1802	1736	2479	2976	61	51
Wieś	1478	1206	2005	1932	50	54
Województwo						
Dolnośląskie	1893	1313	2494	1806	45	50
Kujawsko-pomorskie	1678	1594	2198	2176	40	52
Lubelskie	1484	1044	2044	1824	56	55
Lubuskie	1763	1246	2404	2015	61	53
Łódzkie	1588	1013	2128	1499	42	57
Małopolskie	1772	1250	2393	1792	51	54
Mazowieckie	2286	2434	3043	4084	55	54
Opolskie	1585	991	2399	2289	61	50
Podkarpackie	1461	1344	1936	1718	52	57
Podlaskie	1654	1317	2120	1707	37	58
Pomorskie	1993	1585	2718	3028	54	48
Śląskie	1860	1160	2428	1763	42	47
Świętokrzyskie	1478	1046	1911	1346	40	53
Warmińsko-mazurskie	1579	998	2011	1352	36	45
Wielkopolskie	1871	1823	2562	2866	51	49
Zachodnio-pomorskie	1807	1317	2319	1578	40	52
Wykształcenie						
Podstawowe i niższe	1124	726	1426	1411	30	36
Zasadnicze/gimnazjum	1514	1106	2116	2461	59	60
Średnie	1792	1311	2380	1905	47	56
Wyższe i policealne	2682	2188	3519	3083	49	50
Dochód na jedną osobę						
Dolny kwartył	1085	806	1650	2234	67	72
Środkowe 50 proc.	1571	907	2108	1769	43	48
Górny kwartył	2873	2265	3648	3101	37	46
Status społeczno-zawodowy						
Sektor publiczny	2342	1465	2917	1951	30	43
Sektor prywatny	2134	1747	2892	2483	46	56
Prywatni przedsiębiorcy	3260	2924	4875	4406	69	67
Rolnicy	1381	1310	2011	2356	62	81
Renciści	1149	691	1395	967	27	36
Emeryci	1498	959	1646	1029	15	20
Uczniowie i studenci	1330	1199	2769	4196	174	179
Bezrobotni	949	980	2070	2101	189	134
Inni bierni zawodowo	1030	920	1843	2286	98	95

* Są to średnie procentowych różnic indywidualnych między dochodem osobistym w 2011 i spodziewanym za dwa lata osób, które miały dochód osobisty w 2011 r. wyższy niż 0 zł, jeśli dochód oczekiwany był także wyższy od 0 zł. Średnia ogółem w tej tabeli jest wyższa od procentowe j różnicy średnich dochodów aktualnych i oczekiwanych dla całej próby (33 proc.), ponieważ średnia różnic indywidualnych jest zawyżona przez przypadki bardzo niskiej bazy dużych zmian (por. przypis 7).

Tabela 5.5.2. Dochód osobisty miesięcznie netto, aktualny i spodziewany za dwa lata w 2011 r. oraz procentowy spodziewany wzrost dochodu osobistego w 2009 i 2011 r. w wybranych grupach zawodowych (porządek wg wielkości spodziewanego wzrostu dochodu w 2011 r.)

Zawód obecnie wykonywany	Średnia		Spodziewany procentowy wzrost dochodów w 2011 r.*	Spodziewany procentowy wzrost dochodów w 2009 r.*
	dochody aktualne	dochody spodziewane za 2 lata		
Rolnicy na własne potrzeby	1025	1689	87	95
Informatycy, analitycy, programiści	3203	4466	81	54
Robotnicy obróbki metali	1932	2736	64	59
Rolnicy prod. roślinnej i zwierzęcej	1324	1907	62	78
Prac. Ds. obsługi klientów	1929	2528	59	55
Rob. budowlani - stan surowy	1958	2729	59	80
Kucharze, kelnerzy, barmani	1669	2308	58	58
Monterzy	1699	2361	58	52
Prac. usług osobistych	1511	2117	57	75
Sprzedawcy i pokrewni	1707	2316	57	67
Rob. budowlani - wykończenie	2169	2942	57	64
Specjaliści ds. sprzedaży i marketingu	2549	3744	56	68
Mechanicy maszyn i urządzeń	1914	2498	54	50
Specjaliści ds. finansowych	3245	4824	53	52
Twórcy, artyści, pracownicy kultury	3068	4202	51	64
Rob. przy pracach prostych	1474	2093	51	62
Kierowcy, kolejarze, marynarze	2266	3128	46	52
Inni wykwalifikowani pracownicy	1901	2562	45	61
Lekarze	3539	4771	44	57
Górnicy i pokrewni	2060	2732	43	50
Średnia kadra kierownicza	3361	4613	42	59
Rob. obróbki drewna i papieru	1805	2376	42	63
Rob. produkcji odzieży	1415	1894	41	49
Władze i wyższa kadra kierownicza	4724	6113	40	37
Rob. w przetwórstwie spożywczym	1936	2831	40	47
Technicy	2545	3339	39	46
Operatorzy pojazdów wolnobieżnych	1938	2530	39	45
Średni personel w ochronie zdrowia	2212	2721	38	58
Średni personel biurowy	2022	2549	37	56
Pomoce domowe, sprzątaczk, praczki	1217	1567	37	47
Elektrycy i monterzy elektroniczni	2232	2865	33	44
Inni specjaliści	2810	3568	32	50
Specjaliści ds administracji i zarządzania, prawnicy	3706	4751	32	38
Inżynierowie	3341	4184	31	61
Policjanci, strażacy, żołnierze, celnicy i prac. usług ochrony	2540	3112	31	33
Pielęgniarki	2321	3095	30	39
Nauczyciele szkół wyższych	3659	4147	26	33
Nauczyciele szkół ponadpodstawowych	2688	3226	22	30
Nauczyciele szkół podstawowych	2378	2710	19	36

* Są to średnie procentowych różnic indywidualnych między dochodem osobistym w 2011 r. i spodziewanym za dwa lata oraz dochodem osobistym w 2009 r. i spodziewanym za dwa lata osób, które miały dochód osobisty – odpowiednio – w 2011 i 2009 r. wyższy niż 0 zł, jeśli dochód oczekiwany był także wyższy od 0 zł. Wielkości w tej kolumnie są większe niż wynikałoby to z procentowych różnic średnich grupowych (kolumna 2 i 3), ponieważ średnia różnic indywidualnych jest podwyższona przez przypadki bardzo niskiej bazy dużych zmian (por. przypis 7 na s. 40).

Tabela 5.5.3. Wielkość różnicy między oczekiwanym i faktycznym procentowym wzrostem dochodów osobistych w próbie panelowej w latach 2009-2011 i 2007-2009

Kategoria społeczna	Procentowy błąd oczekiwań		Różnica błędów oczekiwań między 2009-2011 i 2007-2009
	2009-2011 r. ^a	2007-2009 r. ^b	
Ogółem	20	11	9
Płeć			
Mężczyźni	24	14	10
Kobiety	16	9	7
Wiek			
do 24 lat	63	33	30
25-34 lata	35	24	11
35-44 lata	29	17	12
45-59 lat	17	12	5
60-64 lata	4	-03	7
65 i więcej lat	4	-01	5
Miejsce zamieszkania			
Miasta ponad 500 tys.	17	13	4
Miasta 200-500 tys.	24	17	7
Miasta 100-200 tys.	15	09	6
Miasta 20-100 tys.	21	11	10
Miasta < 20 tys.	17	03	14
Wieś	20	13	7
Województwo			
Dolnośląskie	23	06	17
Kujawsko-pomorskie	25	23	2
Lubelskie	22	01	21
Lubuskie	16	02	14
Łódzkie	26	25	1
Małopolskie	26	20	6
Mazowieckie	20	9	11
Opolskie	21	16	5
Podkarpackie	18	19	-1
Podlaskie	15	6	9
Pomorskie	23	7	16
Śląskie	13	6	7
Świętokrzyskie	17	1	16
Warmińsko-mazurskie	13	12	1
Wielkopolskie	16	3	13
Zachodnio-pomorskie	17	28	-11
Wykształcenie			
Podstawowe i niższe	13	8	5
Zasadnicze/gimnazjum	23	16	7
Średnie	23	12	11
Wyższe i policealne	17	7	10
Dochód na jedną osobę			
Dolny kwartył	21	18	3
Środkowe 50 proc.	17	10	7
Górny kwartył	25	11	14
Status społeczno-zawodowy			
Sektor publiczny	15	1	14
Sektor prywatny	31	21	10
Prywatni przedsiębiorcy	43	51	-8
Rolnicy	26	14	12
Renciści	7	2	5
Emeryci	4	-1	5
Uczniowie i studenci	78	65	13
Bezrobotni	51	37	14
Inni bierni zawodowo	41	46	-5

a Są to średnie procentowych różnic indywidualnych między dochodem osobistym i dochodem spodziewanym za dwa lata w badaniu 2009 r. w próbie panelowej.

b Są to średnie procentowych różnic indywidualnych między dochodem osobistym i dochodem spodziewanym za dwa lata w badaniu 2007 r. w próbie panelowej.

5.5.2. Stosunek do instytucji finansowych

Tadeusz Szumlicz

Korzystanie z usług instytucji finansowych jest bardzo ważne nie tylko dla przedsiębiorstw, lecz także dla gospodarstw domowych, które zarządzając swoimi finansami osobistymi z instytucji tych coraz powszechniej korzystają i są od nich w sensie ekonomicznym w dużym stopniu uzależnione. Opinie o działalności instytucji finansowych mają wyjątkowe znaczenie w okresach kryzysu ekonomicznego. Dlatego też pytanie o stopień zaufania do nich wydaje się w *Diagnozie 2011* tym ważniejsze. Interesująca jest też możliwość porównywania zdań na ten temat w dłuższym okresie, chociaż w obecnej sytuacji szczególne znaczenie mają dane z *Diagnoz 2007, 2009 i 2011*.

Zróżnicowanie zaufania do wybranych instytucji finansowych, wyrażane przez dorosłych członków gospodarstw domowych, w zależności od takich cech respondentów, jak: płeć, wiek, miejsce zamieszkania, wykształcenie, dochody i status społeczno-zawodowy, szczegółowo obrazują tabele 5.5.4-5.5.10.

Tabela 5.5.4. Zaufanie do instytucji finansowych (pośród tych, którzy mają na ten temat zdanie) w 2011 r.

Wyszczególnienie		(proc.)					
		NBP	Banków	OFE	ZU	Giędy	ZUS
Ogółem		73,7	40,9	21,7	26,3	19,5	33,3
Płeć	Mężczyźni	71,6	41,3	21,8	26,1	22,9	28,9
	Kobiety	75,8	40,4	21,6	26,5	15,7	37,6
Wiek	do 24 lat	70,6	46,9	28,5	29,5	25,9	21,6
	25-34 lata	71,8	50,6	26,9	27,5	25,0	20,3
	35-44 lata	73,9	45,0	23,8	27,1	20,4	20,7
	45-59 lat	74,1	33,8	18,6	24,1	15,4	31,1
	60-64 lata	78,2	35,2	10,8	23,3	13,8	49,1
	65 i więcej lat	75,0	33,0	12,3	26,8	12,1	62,3
Miejsce zamieszkania	Miasta ponad 500 tys.	77,0	53,4	25,4	29,0	35,0	25,6
	Miasta 200-500 tys.	73,7	46,8	24,7	24,8	20,3	29,5
	Miasta 100-200 tys.	70,9	46,8	23,8	26,3	20,6	31,9
	Miasta 20-100 tys.	73,8	39,4	21,3	26,6	19,3	36,0
	Miasta < 20 tys.	75,9	35,4	19,9	24,5	16,1	36,2
	Wieś	72,0	35,1	19,5	26,2	13,6	35,3
Województwo	Dolnośląskie	73,6	44,3	24,3	25,8	20,6	28,8
	Kujawsko-pomorskie	73,9	41,9	17,9	26,7	17,5	34,1
	Lubelskie	77,2	38,3	20,2	29,8	21,1	38,3
	Lubuskie	73,1	39,5	15,3	26,7	18,2	33,9
	Łódzkie	74,7	41,5	16,6	31,5	27,2	30,3
	Małopolskie	73,7	42,4	24,4	23,9	18,8	29,7
	Mazowieckie	72,1	41,5	21,2	25,5	22,0	30,1
	Opolskie	76,0	43,7	21,2	24,4	11,4	40,4
	Podkarpackie	80,6	36,2	19,5	33,3	15,9	36,1
	Podlaskie	74,0	33,9	18,5	20,7	11,9	29,0
	Pomorskie	76,6	48,9	27,2	28,4	22,3	35,8
	Śląskie	67,8	39,6	19,7	20,2	16,9	33,4
	Świętokrzyskie	77,9	41,7	22,6	28,0	18,3	33,3
	Warmińsko-mazurskie	81,4	44,3	25,5	31,7	18,8	47,2
	Wielkopolskie	69,2	38,3	22,8	27,4	18,2	32,7
	Zachodnio-pomorskie	74,7	32,2	27,4	25,4	22,0	37,7
Wykształcenie	Podstawowe i niższe	65,7	29,1	16,8	24,3	10,0	50,7
	Zasadnicze/gimnazjum	69,4	33,2	19,6	25,6	14,0	32,8
	Średnie	75,6	40,4	21,0	25,8	18,0	31,0
	Wyższe i policealne	79,7	54,5	26,4	28,5	30,6	26,7
Dochód na jedną osobę	Dolny kwartył	66,9	34,4	20,4	24,9	11,7	29,3
	Środkowe 50 %	73,6	37,5	19,9	24,6	17,4	35,5
	Górny kwartył	79,6	50,0	24,7	30,6	28,3	34,6
Status społeczno-zawodowy	Sektor publiczny	77,6	43,4	24,6	28,5	22,3	24,6
	Sektor prywatny	70,6	44,5	25,3	25,3	21,2	20,4
	Prywatni przedsiębiorcy	75,9	49,5	24,3	27,3	27,6	21,2
	Rolnicy	77,6	35,4	18,1	32,7	12,2	26,1
	Renciści	68,7	29,8	14,7	22,4	10,3	53,3
	Emeryci	76,8	33,8	11,5	25,0	13,2	58,8
	Uczniowie i studenci	75,4	52,0	27,6	29,9	29,8	19,0
	Bezrobotni	65,4	33,0	20,0	21,9	13,7	25,2
	Inni bierni zawodowo	73,5	40,5	20,8	27,9	16,6	29,2

Tym razem w *Diagnozie* uwzględniono stopień zaufania do: Narodowego Banku Polskiego, banków komercyjnych, otwartych funduszy emerytalnych, zakładów ubezpieczeń, giełdy i Zakładu Ubezpieczeń

społecznych. W komentarzach merytorycznych do wyników statystycznych badania zwrócono uwagę przede wszystkim na najistotniejsze tendencje zmian. Już na wstępie można stwierdzić, że w Polsce stosunek do instytucji finansowych był i jest dość krytyczny, ale – co warto mocno podkreślić – w latach 2003–2007 można było mówić o wzroście zaufania do instytucji finansowych. Od 2009 r. obserwujemy dramatyczne nadszarpnięcie tego zaufania przede wszystkim na skutek poważnej niestabilności rynków finansowych.

Okazuje się, że obecnie (tabela 5.5.1) największym zaufaniem cieszy się Narodowy Bank Polski (73,7 proc.). Do pozostałych instytucji finansowych zaufanie jest znacznie mniejsze i bardziej zróżnicowane. Wyróżniają się *in plus* banki komercyjne, do których zaufanie ma 40,9 proc. badanych oraz *in minus* giełda, do której zaufanie ma 19,5 proc. badanych.

Tabela 5.5.5. Zaufanie do NBP

Wyszczególnienie		(proc.)		
		Tak	Nie	Nie mam zdania
Ogółem		45,2	16,2	38,6
Płeć	Mężczyźni	46,3	18,4	35,3
	Kobiety	44,2	14,2	41,6
Wiek	do 24 lat	32,9	13,7	53,4
	25-34 lata	45,2	17,8	37,0
	35-44 lata	47,1	16,7	36,2
	45-59 lat	49,1	17,2	33,7
	60-64 lata	52,5	14,6	32,9
	65 i więcej lat	44,0	14,7	41,3
Miejsce zamieszkania	Miasta ponad 500 tys.	54,0	16,2	29,8
	Miasta 200-500 tys.	48,2	17,2	34,6
	Miasta 100-200 tys.	43,4	17,9	38,7
	Miasta 20-100 tys.	46,6	16,5	36,9
	Miasta < 20 tys.	47,7	15,2	37,1
	Wieś	40,4	15,7	43,9
Województwo	Dolnośląskie	45,1	16,2	38,7
	Kujawsko-pomorskie	44,4	15,7	39,9
	Lubelskie	47,3	13,9	38,8
	Lubuskie	42,4	15,5	42,1
	Łódzkie	47,1	15,9	37,0
	Małopolskie	46,0	16,5	37,5
	Mazowieckie	46,2	17,9	35,9
	Opolskie	45,7	14,4	39,9
	Podkarpackie	45,6	11,0	43,4
	Podlaskie	47,7	16,8	35,5
	Pomorskie	47,5	14,5	38,0
	Śląskie	40,2	19,1	40,7
	Świętokrzyskie	46,8	13,2	40,0
	Warmińsko-mazurskie	54,2	12,4	33,4
	Wielkopolskie	42,3	18,8	38,9
	Zachodnio-pomorskie	45,2	15,3	39,5
Wykształcenie	Podstawowe i niższe	33,3	17,4	49,3
	Zasadnicze/gimnazjum	39,3	17,3	43,4
	Średnie	48,8	15,7	35,5
	Wyższe i policealne	56,6	14,4	29,0
Dochód na jedną osobę	Dolny kwartył	36,3	17,9	45,8
	Środkowe 50 %	45,3	16,2	38,5
	Górny kwartył	55,2	14,2	30,6
Status społeczno-zawodowy	Sektor publiczny	53,3	15,3	31,4
	Sektor prywatny	46,2	19,3	34,5
	Prywatni przedsiębiorcy	54,7	17,3	28,0
	Rolnicy	48,7	14,1	37,2
	Renciści	39,2	17,9	42,9
	Emeryci	48,3	14,6	37,1
	Uczniowie i studenci	35,0	11,4	53,6
	Bezrobotni	35,6	18,8	45,6
	Inni bierni zawodowo	40,7	14,7	44,6

Oczywiście bardzo zróżnicowany jest poziom zaufania społecznego do poszczególnych instytucji w przekroju wyszczególnionych grup demograficznych i społeczno-ekonomicznych (tabela 5.5.4). Ze względu na płeć największe różnice są w zaufaniu do giełdy (większe zaufanie wśród mężczyzn) i ZUS (większe wśród kobiet). Ze względu na wiek największe różnice są w zaufaniu do ZUS (większe wśród starszych) i OFE (większe wśród młodszych). Ze względu na miejsce zamieszkania największe różnice występują w zaufaniu do banków i giełdy (w obu przypadkach większe zaufanie u mieszkańców większych miast niż wsi). Również ze względu na dochody

największe różnice występują w zaufaniu do banków i giełdy (w obu przypadkach większe zaufanie u członków gospodarstw domowych lepiej sytuowanych). Status społeczno-zawodowy najbardziej różnicuje zaufanie do ZUS (większe – u emerytów i rencistów, mniejsze – u uczniów i studentów).

Zaufanie do Narodowego Banku Polskiego jest najmniej zróżnicowane. Najwyższym zaufaniem cieszy się on u mieszkańców woj. warmińsko-mazurskiego – 81,4 proc., a najniższym wśród bezrobotnych – 65,4 proc. (jest to wynik badania raczej trudny do wyjaśnienia, biorąc pod uwagę, że w tymże województwie mamy do czynienia z najwyższym poziomem bezrobocia). Można jednak zauważyć, że zaufanie do NBP jest nieco wyższe wśród kobiet niż mężczyzn, wzrasta wraz z wiekiem, jest znacznie większe wśród osób o wyższych poziomach wykształcenia i o wyższych dochodach (zob. szczegółowe dane w tabeli 5.5.4).

Na pytanie, czy ma Pan(i) zaufanie do banków komercyjnych? – pozytywnie odpowiada obecnie 41 proc. respondentów spośród tych, co mają zdanie. W 2009 r. takich odpowiedzi było 63 proc., w 2007 r. – 77 proc., w 2005 r. – 70 proc., a w 2003 r. – 68 proc., ale wówczas pytaliśmy o banki, a obecnie o banki komercyjne; trudno zatem rozstrzygnąć, czy mamy do czynienia ze spadkiem zaufania do banków, czy też z efektem pejoratywnego znaczeniem przymiotnika komercyjny.

Tabela 5.5.6. Zaufanie do banków komercyjnych

Wyszczególnienie		(proc.)		
		Tak	Nie	Nie mam zdania
Ogółem		20,8	30,0	49,2
Płeć	Mężczyźni	22,8	32,4	44,8
	Kobiety	18,9	27,9	53,2
Wiek	do 24 lat	18,2	20,6	61,2
	25-34 lata	28,9	28,2	42,9
	35-44 lata	24,8	30,3	44,9
	45-59 lat	17,9	35,1	47,0
	60-64 lata	18,0	33,2	48,8
	65 i więcej lat	14,8	30,0	55,2
Miejsce zamieszkania	Miasta ponad 500 tys.	31,9	27,8	40,3
	Miasta 200-500 tys.	26,2	29,8	44,0
	Miasta 100-200 tys.	25,0	28,4	46,6
	Miasta 20-100 tys.	20,5	31,5	48,0
	Miasta < 20 tys.	17,5	32,0	50,5
Województwo	Wieś	16,1	29,7	54,2
	Dolnośląskie	22,5	28,3	49,2
	Kujawsko-pomorskie	21,3	29,7	49,0
	Lubelskie	17,7	28,4	53,9
	Lubuskie	18,1	27,6	54,3
	Łódzkie	21,1	29,8	49,1
	Małopolskie	21,5	29,2	49,3
	Mazowieckie	22,5	31,7	45,8
	Opolskie	21,3	27,2	51,5
	Podkarpackie	14,4	25,4	60,2
	Podlaskie	16,2	31,4	52,4
	Pomorskie	27,2	28,4	44,4
	Śląskie	21,4	32,6	46,0
	Świętokrzyskie	19,5	27,3	53,2
	Warmińsko-mazurskie	25,4	32,0	42,6
Wykształcenie	Wielkopolskie	19,8	31,9	48,3
	Zachodnio-pomorskie	15,2	32,1	52,7
	Podstawowe i niższe	11,7	28,5	59,8
	Zasadnicze/gimnazjum	15,4	31,0	53,6
Dochód na jedną osobę	Średnie	21,1	31,1	47,8
	Wyższe i policealne	33,8	28,3	37,9
	Dolny kwartyl	15,4	29,3	55,3
Status społeczno-zawodowy	Środkowe 50 %	18,6	30,9	50,5
	Górny kwartyl	29,8	29,7	40,5
	Sektor publiczny	24,6	32,1	43,3
	Sektor prywatny	26,0	32,4	41,6
	Prywatni przedsiębiorcy	30,4	31,1	38,5
	Rolnicy	18,6	33,8	47,6
	Renciści	13,4	31,5	55,1
	Emeryci	16,3	31,9	51,8
	Uczniowie i studenci	20,1	18,5	61,4
	Bezrobotni	14,4	29,2	56,4
Inni bierni zawodowo	18,2	26,7	55,1	

Stopień zaufania do banków nadal najbardziej różni się ze względu na poziom wykształcenia korzystających z usług bankowych (tabela 5.5.4). Obecne zróżnicowanie zawiera się w przedziale od 55 proc. (najwyższe zaufanie wśród osób z wykształceniem wyższym i policealnym) do 29 proc. (najniższe zaufanie wśród osób z wykształceniem podstawowym i niższym). Można ponadto zauważyć, że zaufanie do banków nie różni płeć, spada wraz z wiekiem, jest wyższe wśród mieszkańców większych miejscowości, rośnie wraz z dochodami, oraz że poziom tego zaufania jest wyraźnie większy wśród aktywnych zawodowo i uczących się. Warto w tym miejscu przywołać komentarz z 2009 r., że „zróżnicowanie stopnia zaufania do banków jest dość duże i wymowne”. Największe zaufanie (53 proc. odpowiedzi „tak”) wyrażali wtedy – co było pewnym zaskoczeniem – rolnicy (zapewne na czas otrzymujący dopłaty unijne), a na przeciwnym biegunie znajdowali się prywatni przedsiębiorcy (33 proc. z nich zdecydowanie wyrażało brak zaufania), którzy najprawdopodobniej najmocniej odczuli skutki kryzysu finansowego. Obecnie to szczególne zróżnicowanie już nie występuje.

Tabela 5.5.7. Zaufanie do otwartych funduszy emerytalnych (OFE)

Wyszczególnienie		(proc.)		
		Tak	Nie	Nie mam zdania
Ogółem		10,4	37,5	52,1
Płeć	Mężczyźni	11,3	40,5	48,2
	Kobiety	9,6	34,9	55,5
Wiek	do 24 lat	11,6	29,1	59,3
	25-34 lata	16,0	43,6	40,4
	35-44 lata	13,4	43,0	43,6
	45-59 lat	9,5	41,6	48,9
	60-64 lata	4,4	36,2	59,4
	65 i więcej lat	3,6	25,5	70,9
Miejsce zamieszkania	Miasta ponad 500 tys.	14,2	41,8	44,0
	Miasta 200-500 tys.	13,1	40,1	46,8
	Miasta 100-200 tys.	11,9	38,1	50,0
	Miasta 20-100 tys.	10,5	38,7	50,8
	Miasta < 20 tys.	9,8	39,4	50,8
	Wieś	8,2	34,1	57,7
Województwo	Dolnośląskie	12,5	39,0	48,5
	Kujawsko-pomorskie	8,5	39,2	52,3
	Lubelskie	8,0	31,9	60,1
	Lubuskie	7,5	41,3	51,2
	Łódzkie	8,0	40,1	51,9
	Małopolskie	11,5	35,6	52,9
	Mazowieckie	9,9	37,0	53,1
	Opolskie	10,1	37,6	52,3
	Podkarpackie	8,0	33,1	58,9
	Podlaskie	9,1	40,3	50,6
	Pomorskie	13,4	35,7	50,9
	Śląskie	9,4	38,6	52,0
	Świętokrzyskie	10,5	36,0	53,5
	Warmińsko-mazurskie	14,7	42,9	42,4
	Wielkopolskie	11,9	40,3	47,8
	Zachodnio-pomorskie	12,8	33,9	53,3
Wykształcenie	Podstawowe i niższe	5,1	25,5	69,4
	Zasadnicze/gimnazjum	8,8	36,0	55,2
	Średnie	10,6	40,0	49,4
	Wyższe i policealne	15,9	44,2	39,9
Dochód na jedną osobę	Dolny kwartył	9,0	35,2	55,8
	Środkowe 50 %	9,3	37,2	53,5
	Górny kwartył	13,4	40,8	45,8
Status społeczno-zawodowy	Sektor publiczny	14,6	45,0	40,4
	Sektor prywatny	15,1	44,5	40,4
	Prywatni przedsiębiorcy	15,5	48,4	36,1
	Rolnicy	7,3	32,6	60,1
	Renciści	5,0	29,2	65,8
	Emeryci	3,9	30,2	65,9
	Uczniowie i studenci	11,1	29,1	59,8
	Bezrobotni	9,7	38,7	51,6
Inni bierni zawodowo	9,3	35,5	55,2	

Odpowiedzi na pytanie o zaufanie do otwartych funduszy emerytalnych (OFE), a w konsekwencji do zarządzających nimi powszechnych towarzystw emerytalnych (PTE), nie są w 2011 r. bardziej pozytywne niż w latach poprzednich. Na obecny wynik mogła mieć wpływ, prowadzona akurat w trakcie przeprowadzania badania, ostra dyskusja na temat zmniejszenia składki emerytalnej przekazywanej do OFE. Obecnie zaufanie wyraża 20 proc.

badanych, tymczasem w 2009 r. – 18 proc., w 2007 r. – 35 proc., w latach 2005 i 2003 – 30 proc.). Zaufanie do OFE jest zatem ciągle bardzo niskie, nie takie, jakiego można było się spodziewać w momencie wprowadzania finansowania kapitałowego do systemu emerytalnego, gdy takie rozwiązanie stanowiło najważniejszy argument w społecznym poparciu dla radykalnego zreformowania zabezpieczenia emerytalnego.

Obecne zróżnicowanie zaufania w zależności od cech demograficznych i społeczno-zawodowych zawiera się w przedziale od 29 proc. pośród osób w wieku do 24 lat do 12 proc. pośród emerytów, co nadzwyczaj trafnie symbolizuje interesy przyszłych i obecnych emerytów. Zaufanie do OFE nadal najbardziej różni się ze względu na wiek, miejsce zamieszkania i wykształcenie. Wśród osób w wieku do 24 lat wynosi ono 29 proc., a wśród osób w wieku 65 i więcej lat – 12 proc. Wśród osób z miast ponad 500 tys. wynosi ono 25 proc., a wśród mieszkańców wsi – 20 proc. Wśród osób z wykształceniem wyższym i policealnym wynosi ono 26 proc., a wśród osób z wykształceniem podstawowym i niższym – 17 proc. Można też dostrzec większe zaufanie do OFE ze strony osób aktywnych zawodowo niż biernych zawodowo (oczywiście wyłączając uczniów i studentów).

Tabela 5.5.8. Zaufanie do zakładów ubezpieczeń

Wyszczególnienie		(proc.)		
		Tak	Nie	Nie mam zdania
Ogółem		14,1	39,6	46,3
Płeć	Mężczyźni	15,3	43,2	41,5
	Kobiety	13,1	36,3	50,6
Wiek	do 24 lat	12,9	30,9	56,2
	25-34 lata	16,8	44,3	38,9
	35-44 lata	16,4	44,3	39,3
	45-59 lat	13,6	42,9	43,5
	60-64 lata	12,1	40,0	47,9
	65 i więcej lat	11,1	30,4	58,5
Miejsce zamieszkania	Miasta ponad 500 tys.	17,4	42,5	40,1
	Miasta 200-500 tys.	14,8	44,6	40,6
	Miasta 100-200 tys.	14,4	40,4	45,2
	Miasta 20-100 tys.	14,7	40,7	44,6
	Miasta < 20 tys.	13,2	40,7	46,1
	Wieś	12,8	36,1	51,1
Województwo	Dolnośląskie	14,5	41,7	43,8
	Kujawsko-pomorskie	14,5	39,8	45,7
	Lubelskie	14,7	34,6	50,7
	Lubuskie	13,9	38,3	47,8
	Łódzkie	17,6	38,2	44,2
	Małopolskie	12,3	39,2	48,5
	Mazowieckie	14,0	40,8	45,2
	Opolskie	13,7	42,3	44,0
	Podkarpackie	14,1	28,1	57,8
	Podlaskie	10,9	41,9	47,2
	Pomorskie	15,9	40,3	43,8
	Śląskie	11,0	43,5	45,5
	Świętokrzyskie	15,2	39,3	45,5
	Warmińsko-mazurskie	19,3	41,6	39,1
Wielkopolskie	14,8	39,4	45,8	
Zachodnio-pomorskie	13,4	39,2	47,4	
Wykształcenie	Podstawowe i niższe	9,6	30,0	60,4
	Zasadnicze/gimnazjum	13,0	37,9	49,1
	Średnie	14,4	41,5	44,1
	Wyższe i policealne	18,2	45,6	36,2
Dochód na jedną osobę	Dolny kwartył	12,1	36,6	51,3
	Środkowe 50 %	12,9	39,7	47,4
	Górny kwartył	18,5	41,8	39,7
Status społeczno-zawodowy	Sektor publiczny	17,7	44,3	38,0
	Sektor prywatny	15,6	46,1	38,3
	Prywatni przedsiębiorcy	18,7	49,7	31,6
	Rolnicy	17,4	35,9	46,7
	Renciści	9,6	33,2	57,2
	Emeryci	11,6	34,6	53,8
	Uczniowie i studenci	13,1	30,6	56,3
	Bezrobotni	11,3	40,4	48,3
	Inni bierni zawodowo	14,0	36,2	49,8

Na pytanie, czy ma Pan(i) zaufanie do towarzystw ubezpieczeniowych?⁷² – odsetek odpowiedzi pozytywnych, wśród tych, co mają zdanie, w badaniu z tego roku wyniósł 26 proc. (zob. bardziej szczegółowe dane w tabeli 5.5.4). Poprzednie badanie z 2007 r.⁷³ pokazywało zaufanie do zakładów ubezpieczeń życiowych wynoszące 49 proc. (2005 r. – 43 proc.; 2003 r. – 39 proc.), oraz zaufanie do zakładów ubezpieczeń majątkowych wynoszące 34 proc. (2005 r. – 28 proc., 2003 r. – 27 proc.). Można zatem mówić o znaczącym spadku zaufania do firm ubezpieczeniowych. Trudno jednak ustalić, jaki wpływ na ten ogólny wizerunek mają poszczególne działy działalności ubezpieczeniowej.

Na podkreślenie zasługuje fakt, że zaufanie do zakładów ubezpieczeń najmniej w porównaniu z innymi instytucjami finansowymi różni się ze względu na cechy demograficzne i społeczno-zawodowe (najwyższe 33 proc. rolnicy, a najniższe 22 proc. bezrobotni).

Tabela 5.5.9. Zaufanie do giełdy

Wyszczególnienie		(proc.)		
		Tak	Nie	Nie mam zdania
Ogółem		8,4	34,5	57,1
Płeć	Mężczyźni	10,9	36,7	52,4
	Kobiety	6,0	32,5	61,5
Wiek	do 24 lat	10,2	29,1	60,7
	25-34 lata	13,1	39,3	47,6
	35-44 lata	9,8	38,1	52,1
	45-59 lat	6,8	37,3	55,9
	60-64 lata	5,4	33,4	61,2
	65 i więcej lat	3,5	25,5	71,0
Miejsce zamieszkania	Miasta ponad 500 tys.	17,4	32,3	50,3
	Miasta 200-500 tys.	10,0	39,6	50,4
	Miasta 100-200 tys.	9,5	36,7	53,8
	Miasta 20-100 tys.	8,4	35,3	56,3
	Miasta < 20 tys.	6,9	36,0	57,1
	Wieś	5,1	32,6	62,3
Województwo	Dolnośląskie	9,3	35,7	55,0
	Kujawsko-pomorskie	7,4	35,0	57,6
	Lubelskie	8,2	30,9	60,9
	Lubuskie	7,4	33,7	58,9
	Łódzkie	11,4	30,5	58,1
	Małopolskie	7,8	33,7	58,5
	Mazowieckie	9,5	33,6	56,9
	Opolskie	4,7	35,9	59,4
	Podkarpackie	5,6	29,4	65,0
	Podlaskie	4,6	34,5	60,9
	Pomorskie	9,7	33,8	56,5
	Śląskie	7,7	38,1	54,2
	Świętokrzyskie	7,4	32,9	59,7
	Warmińsko-mazurskie	9,8	42,2	48,0
	Wielkopolskie	8,4	37,7	53,9
	Zachodnio-pomorskie	9,2	32,5	58,3
Wykształcenie	Podstawowe i niższe	4,6	34,6	60,8
	Zasadnicze/gimnazjum	7,3	34,7	58,0
	Średnie	13,6	34,5	51,9
	Wyższe i policealne	4,6	34,6	60,8
Dochód na jedną osobę	Dolny kwartył	4,6	34,6	60,8
	Środkowe 50 %	7,3	34,7	58,0
	Górny kwartył	13,6	34,5	51,9
Status społeczno-zawodowy	Sektor publiczny	11,3	39,4	49,4
	Sektor prywatny	10,9	40,5	48,6
	Prywatni przedsiębiorcy	15,8	41,4	42,8
	Rolnicy	4,1	29,4	66,5
	Renciści	3,2	28,4	68,4
	Emeryci	4,4	28,9	66,7
	Uczniowie i studenci	11,8	27,8	60,4
	Bezrobotni	5,8	36,5	57,7
	Inni bierni zawodowo	6,7	33,5	59,8

⁷² W *Diagnozie 2011* nie uwzględniono podziału na zakłady ubezpieczeń „życiowych” (Dział I – ubezpieczenia na życie) i zakłady ubezpieczeń „majątkowych” (Dział II – pozostałe ubezpieczenia osobowe i ubezpieczenia majątkowe), a także używano nieformalnego (towarzystwa ubezpieczeniowe) nazewnictwa zakładów ubezpieczeń, które jednak wydaje się lepiej potocznie rozumiały.

⁷³ W 2009 r. badaniem w ogóle nie objęto zakładów ubezpieczeń.

Z kolei na pytanie, czy ma Pan(i) zaufanie do giełdy? – odpowiedzi nadal są najmniej korzystne. Zaufanie, pośród tych, co mają zdanie, wyraża obecnie 20 proc. badanych. W 2007 r. zaufanie do giełdy wynosiło 22 proc., w 2005 r. – 19 proc. w 2003 r. – 15 proc. Trzeba jednak jeszcze raz powtórzyć, że na skutek wyraźniejszego spadku zaufania do innych instytucji finansowych poziom zaufania do giełdy jakby relatywnie się podniósł.

Oczywiście zróżnicowanie zaufania do giełdy według cech demograficznych i społeczno-zawodowych jest bardzo duże (tabela 5.5.4). Trzeba zauważyć, że zaufanie do giełdy jest wyraźnie większe wśród mężczyzn niż kobiet. Zaufanie wyraźnie spada wraz z wiekiem. Zaufanie jest większe wśród osób o wyższych poziomach wykształcenia. Zaufanie jest znacznie większe pośród osób o wyższych dochodach, a także pośród aktywnych zawodowo, uczniów i studentów.

Tabela 5.5.10. Zaufanie do ZUS

Wyszczególnienie		(proc.)		
		Tak	Nie	Nie mam zdania
Ogółem		23,0	45,9	31,1
Płeć	Mężczyźni	20,5	50,3	29,2
	Kobiety	25,2	42,0	32,8
Wiek	do 24 lat	11,2	40,5	48,3
	25-34 lata	14,2	55,5	30,3
	35-44 lata	14,4	55,1	30,5
	45-59 lat	21,9	48,8	29,3
	60-64 lata	36,3	37,5	26,2
	65 i więcej lat	47,6	28,7	23,7
Miejsce zamieszkania	Miasta ponad 500 tys.	19,7	57,2	23,1
	Miasta 200-500 tys.	22,0	52,5	25,5
	Miasta 100-200 tys.	22,7	48,6	28,7
	Miasta 20-100 tys.	26,2	46,5	27,3
	Miasta < 20 tys.	25,6	45,0	29,4
	Wieś	21,8	39,9	38,3
Województwo	Dolnośląskie	21,7	53,7	24,6
	Kujawsko-pomorskie	22,9	44,1	33,0
	Lubelskie	24,7	39,8	35,5
	Lubuskie	24,0	47,0	29,0
	Łódzkie	21,0	48,4	30,6
	Małopolskie	20,6	48,7	30,7
	Mazowieckie	20,8	48,1	31,0
	Opolskie	28,3	41,9	29,8
	Podkarpackie	22,5	39,8	37,7
	Podlaskie	19,6	48,1	32,3
	Pomorskie	24,8	44,4	30,8
	Śląskie	23,3	46,4	30,3
	Świętokrzyskie	23,1	46,1	30,8
	Warmińsko-mazurskie	34,5	38,7	26,8
	Wielkopolskie	21,8	44,9	33,3
	Zachodnio-pomorskie	25,9	42,7	31,4
Wykształcenie	Podstawowe i niższe	33,9	32,9	33,2
	Zasadnicze/gimnazjum	20,9	42,8	36,3
	Średnie	21,7	48,3	30,0
	Wyższe i policealne	20,2	55,6	24,2
Dochód na jedną osobę	Dolny kwartył	18,2	43,9	37,9
	Środkowe 50 %	24,6	44,9	30,5
	Górny kwartył	25,9	49,1	25,0
Status społeczno-zawodowy	Sektor publiczny	17,8	54,7	27,5
	Sektor prywatny	14,6	56,9	28,5
	Prywatni przedsiębiorcy	16,6	62,1	21,3
	Rolnicy	13,8	39,0	47,2
	Renciści	39,3	34,4	26,3
	Emeryci	44,7	31,2	24,1
	Uczniowie i studenci	9,9	42,2	47,9
	Bezrobotni	16,1	47,8	36,1
	Inni bierni zawodowo	17,8	43,3	38,9

Po raz trzeci w Diagnozie Społecznej zostało zadane pytanie dotyczące zaufania do Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, dysponenta Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, z którego wypłacana jest większość świadczeń społecznych. Na pytanie, czy ma Pan(i) zaufanie do ZUS-u? – odpowiedzi okazują się interesujące w porównaniu do tych, które dotyczą instytucji *stricto* finansowych. Zaufanie do ZUS ma obecnie 33 ogółu respondentów, pośród tych, co mają zdanie (tabela 5.5.1). W 2009 r. odpowiednio wyrażony stopień zaufania do ZUS wynosił 32 proc., a w 2007 r. – 39 proc. Stopień zaufania do ZUS jest zatem relatywnie nie mały i raczej stabilny. Zaufanie do tej

instytucji jest wprawdzie mniejsze w porównaniu ze stopniem zaufania do NBP i nadal mniejsze w porównaniu ze stopniem zaufania do banków komercyjnych, lecz wyraźnie większe od innych instytucji finansowych (1,5 razy wyższe od OFE).

W 2011 r. zróżnicowanie stopnia zaufania do Zakładu Ubezpieczeń Społecznych według cech demograficznych i społeczno-zawodowych jest dość duże. Większe zaufanie do ZUS mają kobiety, osoby starsze, mieszkańcy mniejszych miejscowości, osoby o niższym wykształceniu, raczej osoby o niższych dochodach oraz emeryci i renciści. Najwyższe zaufanie pośród tych co mają zdanie, wyrażają osoby w wieku 65 lat i więcej (62 proc.), emeryci (59 proc.) i renciści (53 proc.), a więc ci, którzy bezpośrednio korzystają ze świadczeń z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych. W przypadku wymienionych osób można odnotować, że jest to zaufanie nawet nieznacznie wyższe niż w 2009 r. Najmniejsze zaufanie do ZUS wykazują osoby związane z sektorem prywatnym (20 proc.) i prywatni przedsiębiorcy (21 proc.), którzy występują po drugiej stronie systemu ubezpieczeń społecznych (płacą na rzecz pracowników część składek emerytalnych i rentowych, finansują świadczenia wypadkowe i chorobowe oraz wywiązują się z obowiązków płatnika składek). Warto zauważyć, że zdanie prywatnych przedsiębiorców dotyczące ZUS wyróżnia się w całym badaniu dotyczącym zaufania do instytucji finansowych najmniejszym stopniem uchylecia się od odpowiedzi (tylko 21 proc. braku zdania) i najwyższym stopniem odpowiedzi negatywnych (62 proc. „nie”).

Stopień zaufania społecznego do instytucji finansowych, z których powszechnie korzystamy, okazuje się nadal bardzo niski. Zdecydowanie największym zaufaniem cieszy się „neutralny” NBP (wyraźna przewaga odpowiedzi „tak” nad „nie”). Wymowne jest to, że w przypadku innych instytucji finansowych tylko parę razy odsetek odpowiedzi „tak” jest wyższy od odpowiedzi „nie” (zob. tabele 5.5.2–5.5.7). Dotyczy to w przypadku banków osób z wykształceniem wyższym i policealnym oraz uczniów i studentów, a w przypadku ZUS osób w wieku 65 i więcej lat oraz emerytów i rencistów. Należy zwrócić uwagę, że nadal banki (komercyjne) cieszą się większym zaufaniem niż inne instytucje finansowe, ale właśnie ich dotyczy największy spadek zaufania. Na skutek spadku zaufania do banków różnice w stopniu zaufania do poszczególnych instytucji finansowych uległy też wyraźnemu spłaszczeniu.

Najogólniej mówiąc, dramatyczna sytuacja na rynkach finansowych powoduje poważny spadek zaufania do instytucji finansowych, i to nie tylko do tych instytucji, które oferują produkty oszczędnościowe i inwestycyjne. Zmiana tego stosunku wymaga czasu, o czym zaświadcza porównanie danych z lat 2009 i 2011. Dotyczy to zwłaszcza mieszkańców większych miast, osób legitymujących się najwyższym wykształceniem, osób najlepiej sytuowanych materialnie, przedsiębiorców prywatnych i osób pracujących w sektorze publicznym, których relatywnie wyższe zaufanie do instytucji finansowych zostało najwyraźniej zachwiane. Bez stopniowego odbudowywania zaufania do instytucji finansowych funkcjonowanie gospodarki i rozwój społeczny będą poważnie utrudnione.

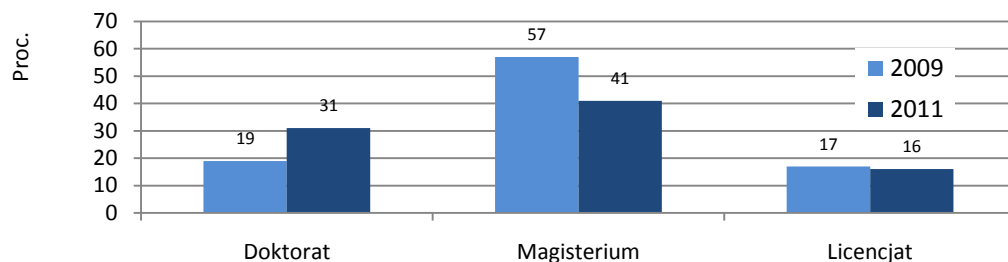
5.5.3. Stopa zwrotu z inwestowania w wykształcenie na poziomie wyższym

Janusz Czapiński

Jednym z głównych, jeśli nie najważniejszym czynnikiem różnicującym dochody osobiste jest wykształcenie. Boom edukacyjny, który zaczął się w Polsce od pierwszych lat transformacji, dowodzi, że obywatele w mig pojęli tę zależność. Warto jednak bliżej przyjrzeć się tej zależności, aby oszacować, jak bardzo wykształcenie, ku któremu aspiruje ok. 70 proc. rodziców uczniów w wieku do 16 lat (por. rozdz. 4.5.3), czyli wyższe, jest opłacalną finansowo inwestycją. Wskaźnikiem opłacalności każdej inwestycji jest stopa zwrotu. Dla inwestycji edukacyjnych jest ona stosunkowo prosta do policzenia. Trzeba od różnicy zarobków między osobą kończącą dany szczebel edukacji i jej rówieśnikiem tej samej płci, który zakończył edukację na szczeblu o jeden niższym, odjąć koszt dalszego kształcenia (czesne i utracone w czasie nauki zarobki) rozłożony na cały okres aktywności zawodowej i podzielić wynik tego bilansu przez wysokość zarobków niżej wykształconego, iloraz zaś pomnożyć przez 100 (aby wyrazić go w procentach przewagi zarobkowej netto lepiej wykształconego nad gorzej wykształconym). Uczyniliśmy to w odniesieniu do osób ze stopniem doktora, dla których partnerami porównawczymi były osoby z dyplomem magistra, oraz absolwentów szkół wyższych, przyjmując dla nich jako partnerów porównawczych osoby z maturą. Podzieliłiśmy przy tym grupę osób z wyższym wykształceniem na absolwentów studiów magisterskich i studiów licencjackich⁷⁴.

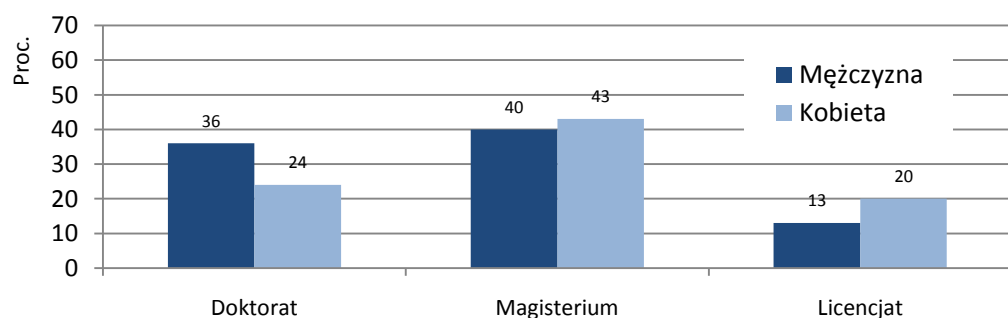
W Polsce stopa zwrotu z wykształcenia jest od lat dużo wyższa niż w krajach o podobnym poziomie rozwoju (Psacharopoulos, Patrinos, 2004). Dyplom licencjata daje dwuipółkrotnie mniejszą stopę zwrotu niż dyplom magistra, a doktorat zwiększa stopę zwrotu w stosunku do magistra o dalsze 31 proc. (wykres 5.5.1). W ostatnich dwóch latach wzrosła znacząco stopa zwrotu jedynie ze studiów doktoranckich. Dyplom magistra zaś stracił ewidentnie na znaczeniu. Widocznie polska gospodarka przemysłowo-surowcowa nie jest już w stanie wchłonąć rosnącą rzeszę absolwentów studiów magisterskich zgodnie z ich kompetencjami; część z nich musi podejmować prostsze prace gorzej opłacane.

⁷⁴ Przyjęliśmy założenie, że wszyscy doktoranci i studenci rezygnują z pracy i tracą tym samym zarobki, jakie osiągają ich koledzy z – odpowiednio – wykształceniem wyższym magisterskim i wykształceniem średnim, oraz przyjęliśmy, że wszyscy płacą za swoje studia odpowiednio 8 000 zł doktoranci, 35 000 zł magistrów i 15 000 zł licencjaci.

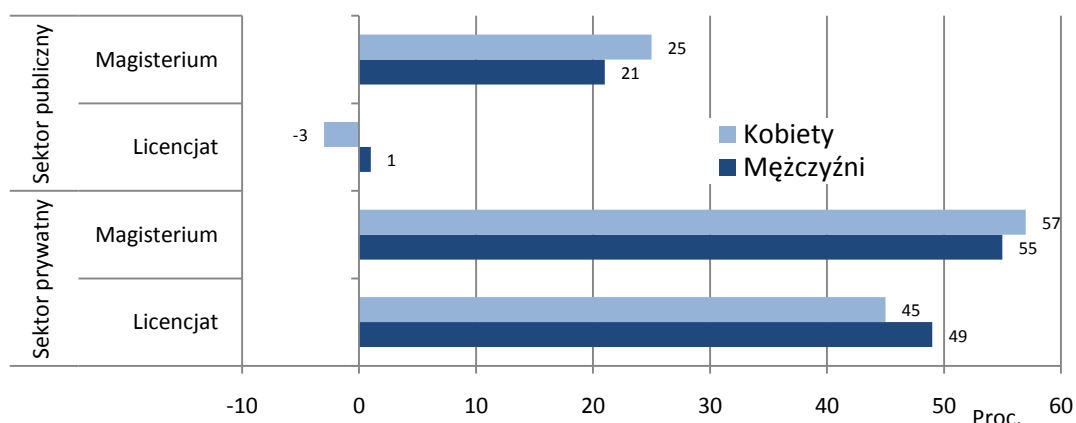
Wykres 5.5.1. Stopa zwrotu z inwestowania w wykształcenie na poziomie doktoratu, magisterium i licencjatu

Kobiety zyskują na wyższym wykształceniu nieco więcej mniej niż mężczyźni w przypadku studiów licencjackich i nieco mniej w przypadku studiów doktoranckich (wykres 5.5.2).

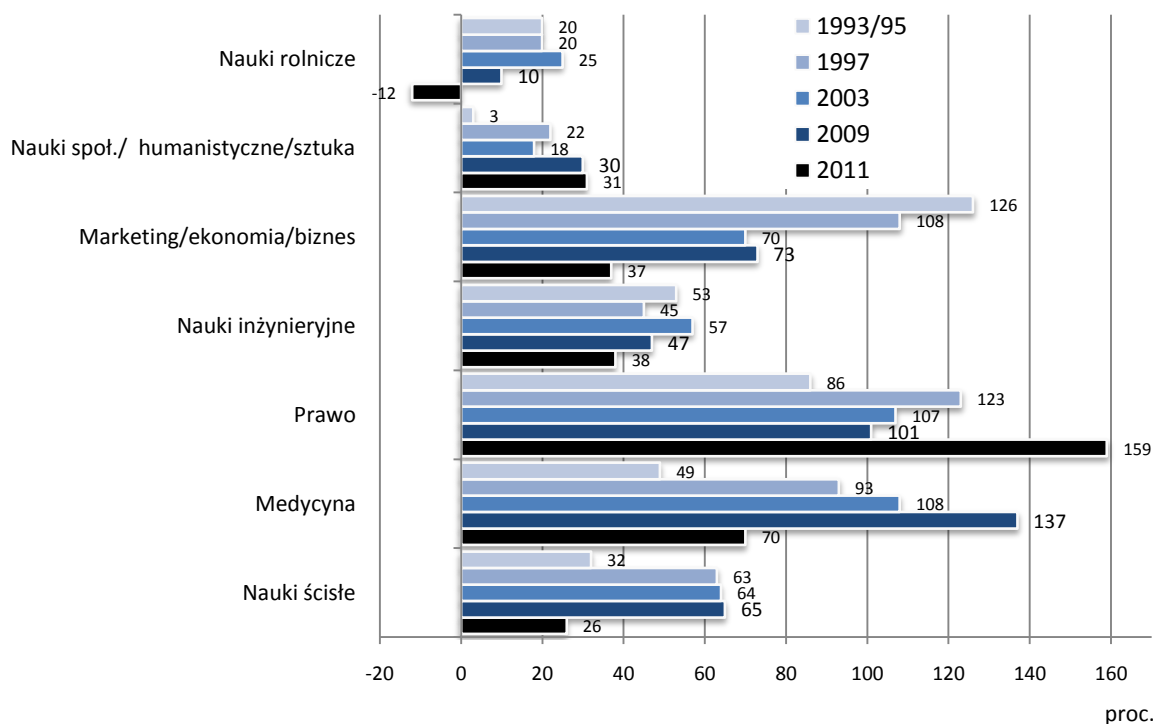
Wykres 5.5.2. Stopa zwrotu z inwestowania w wykształcenie na poziomie magisterium i licencjatu wśród mężczyzn i kobiet

Jaki pracodawca docenia dzisiaj w Polsce bardziej wykształcenie pracowników? Pracownicy najemni w sektorze publicznym czerpią z wyższego wykształcenia mniejsze profity finansowe w porównaniu z osobami z wykształceniem średnim niż pracownicy sektora prywatnego. (wykres 5.5,3). Szczególnie duża różnica między sektorami dotyczy licencjatu. W sektorze publicznym licencjat nie daje dzisiaj już żadnej korzyści finansowej, podczas gdy w sektorze prywatnym daje stopę zwrotu niewiele mniejszą niż magisterium. Znikome w obu sektorach są różnice w zakresie stopy zwrotu z licencjatu i magisterium między kobietami i mężczyznami.

Wykres 5.5.3. Stopa zwrotu z inwestowania w wykształcenie na poziomie magisterskim i licencjackim wśród kobiet i mężczyzn w zależności od sektora zatrudnienia

Nie wszystkie kierunki studiów dają taką samą stopę zwrotu. Najbardziej opłacalne jest studiowanie prawa a najmniej – nauk rolniczych. W ostatnim pomiarze studia rolnicze mają wręcz ujemną stopę zwrotu. W minionych latach zaszły znaczne zmiany w stopie zwrotu z inwestowania w studia na różnych kierunkach (wykres 5.5.4).

UWAGI: źródło danych: dla lat 1993/95 i 1997 Czapiński J. (1998). *Jakość życia Polaków w czasie zmiany społecznej*. Warszawa: Instytut Studiów Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego, dla lat 2003-2011 Diagnoza społeczna.

Wykres 5.5.4. Stopa zwrotu z inwestowania w wykształcenie wyższe na różnych kierunkach studiów wśród osób aktywnych zawodowo w latach 1993/95, 1997, 2003, 2009 i 2011

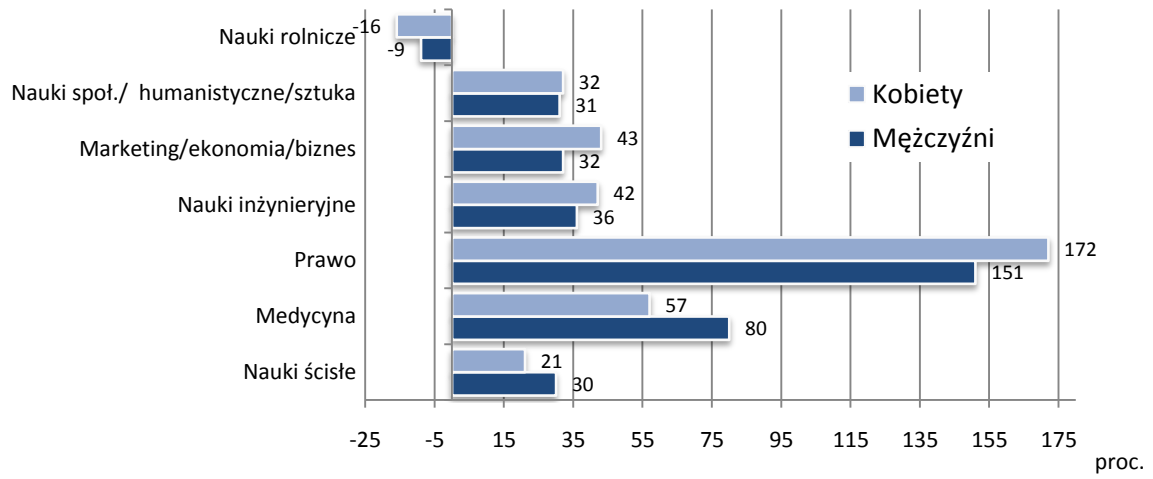
Systematycznie od początku lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku rosła stopa zwrotu z inwestowania w studia medyczne (skok z 49 do 137 proc.); w ostatnich dwóch latach spadła jednak gwałtownie do poziomu 70 proc. Inwestowanie w studia prawnicze dawało coraz większą stopę zwrotu do końca ubiegłego wieku, po czym finansowa opłacalność tych studiów zaczęła spadać, ale w tym roku ponownie wzrosła do najwyższego poziomu w historii i w przekroju różnych kierunków studiów. Studia na wydziałach ekonomii, marketingu, zarządzania i finansów, od których zaczął się na początku lat 90. ubiegłego wieku ekspansywny rozwój sektora prywatnych uczelni, dawały największą stopę zwrotu na początku transformacji, gdy dramatycznie brakowało fachowców w tych dziedzinach. Stopniowo jednak opłacalność tych studiów w miarę zaspokajania potrzeb rynku pracy szybko topniała -- obecnie stanowi już tylko mniej niż 1/3 stopy sprzed 18-16 lat. Mimo narzekania na brak inżynierów i uruchomienie przez państwo dopłat na kierunkach inżynieryjnych nie zmienia się od początku ubiegłego wieku stopa zwrotu z inwestowania w studia inżynieryjne. Stosunkowo niska i podlegająca niewielkim wahaniom jest stopa zwrotu z inwestowania w studia w dziedzinach humanistycznych, społecznych i artystycznych. Największy stosunkowo spadek stopy zwrotu dotknął absolwentów studiów na kierunkach ścisłych (w tym informatyków).

Należy jednak zauważyć, że mimo kolejnych setek tysięcy absolwentów szkół wyższych, więcej niż podwojenia udziału osób z wyższym wykształceniem w populacji dorosłych Polaków, przeciętna stopa zwrotu z inwestowania w studia, zwłaszcza magisterskie, utrzymuje się na bardzo wysokim poziomie. Tłumaczy to, dlaczego boom edukacyjny w Polsce nie słabnie.

Dość zagadkowo wyglądają zmiany stopy zwrotu ze studiów medycznych. Wydaje się, iż zmiany te związane są z dynamiką płac w ochronie zdrowia. Według Ministerstwa Zdrowia średni wzrost łącznych wynagrodzeń lekarzy zatrudnionych na podstawie umowy o pracę od września 2006 r. do maja 2009 r. wyniósł od 104 proc. (lekarze z drugim stopniem specjalizacji) do 120 proc. (lekarze z pierwszym stopniem specjalizacji).⁷⁵ Późniejszy wzrost zarobków lekarzy nie był już tak dynamiczny. Tłumaczy to, dlaczego w okresie 2003-2009 stopa zwrotu za studia medyczne skoczyła aż o 30 p.p. do 137 proc., aby w kolejnych dwóch latach spaść o połowę -- do 70 proc., plasując medycynę ponownie na drugim miejscu po prawie i administracji.

Kobiety zdecydowanie więcej od mężczyzn zyskują inwestując w studia prawnicze, a mężczyźni mają większe korzyści ze studiów medycznych. (wykres 5.5.5). W zakresie pozostałych kierunków stopa zwrotu jest podobna dla obu płci.

⁷⁵ Za: <http://www.pulsmedycyny.com.pl/index/archiwum/11743/1.html> [pobrano 12.08.2011]

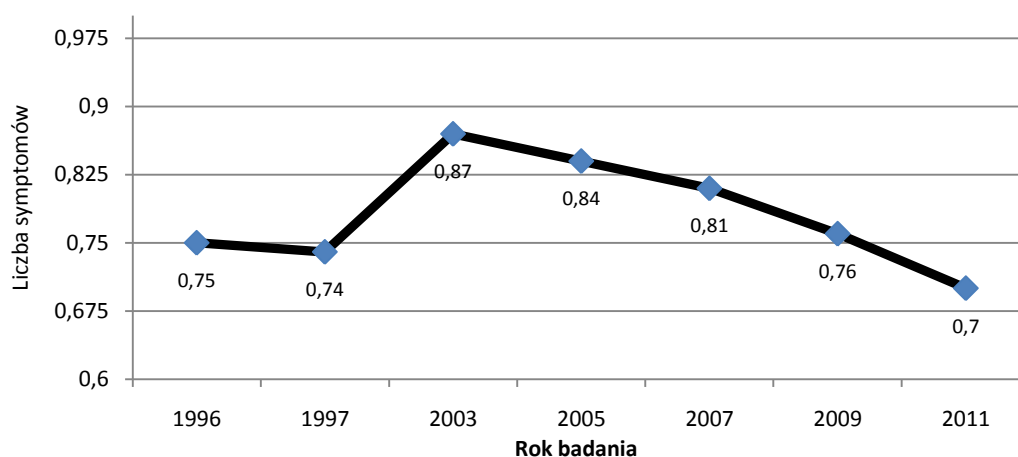
Wykres 5.5.5. Stopa zwrotu z inwestowania w wykształcenie wyższe na różnych kierunkach studiów dla kobiet i mężczyzn aktywnych zawodowo

5.6. Zdrowie

Janusz Czapiński

5.6.1. Objawy somatyczne

W roku 2003 wprowadzono do kwestionariusza indywidualnego *Diagnozy* skalę zdrowia, mierzącą natężenie 15 symptomów somatycznych, wykorzystywaną także we wcześniejszych badaniach w Polsce. Porównanie wyników *Diagnozy* z lat 2003-2011 z poprzednimi dowodzi istotnego statystycznie wzrostu symptomów na początku wieku, po którym nastąpił stopniowy spadek do najniższego w całym okresie poziomu. (wykres 5.6.1).

Źródło danych: lata 1996-1997 — Czapiński, 1998; lata 2003-2011 — *Diagnoza Społeczna*.

Wykres 5.6.1. Przeciętna liczba symptomów psychosomatycznych doświadczanych w minionym miesiącu przez co najmniej dwa tygodnie w latach 1996-2011 w próbach respondentów w wieku 18+ lat

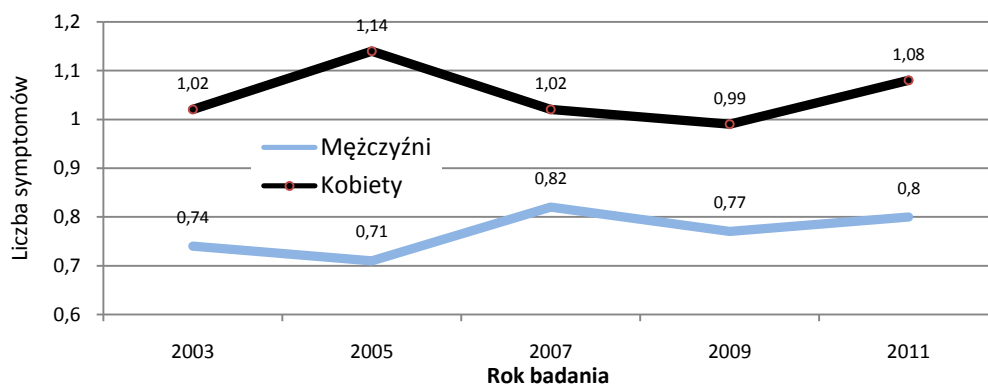
Odsetek respondentów doświadczających przez co najmniej pół miesiąca poszczególnych symptomów zmniejszył się w minionych dwóch latach w zakresie całej skali z wyjątkiem bardzo rzadkiego krwawienia z nosa. Najbardziej spadła częstość bólów w klatce piersiowej lub sercu, parcia na pęcherz i silnych bólów głowy (tabela 5.6.1). W żadnym z 15 symptomów nie odnotowaliśmy wzrostu częstości od 2003 r.

Tabela 5.6.1. Odsetek respondentów w wieku 18+ lat doświadczających przez co najmniej połowę miesiąca różnych objawów somatycznych w siedmiu badaniach

Objawy	1996 r. N=2193	1997 r. N=1943	2003 r. N=8977	2005 r. N=8765	2007 r. N=12568	2009 r. N=25404	2011 r. N=25716
Silne bóle głowy	8,1	9,3	8,1	7,9	7,2	6,5	5,9
Bóle brzucha lub wzdęcia	4,9	4,5	5,9	6,3	6,0	5,5	5,2
Ból albo napięcie mięśni karku i ramion	8,3	9,8	9,9	10,1	9,7	9,5	8,9
Bóle w klatce piersiowej lub sercu	7,1	7,1	6,8	5,7	5,5	5,2	4,5
Suchość w ustach lub gardle	5,0	4,0	5,3	5,3	5,3	5,0	4,6
Napady pocenia się	5,6	6,0	5,9	5,8	5,5	5,0	4,6
Uczucie duszności	6,0	5,8	5,5	4,9	4,5	4,2	3,7
Łamanie i bóle w całym ciele	9,1	8,9	9,2	8,7	8,0	8,0	7,3
Gwałtowne bicie serca (palpitacje)	5,3	4,9	5,2	4,6	4,5	4,0	3,5
Dreszcze lub drgawki	0,8	1,0	1,2	1,2	1,3	1,2	0,9
Uczucie parcia na pęcherz i częstsze oddawanie moczu	4,0	3,3	6,4	6,1	5,5	5,4	4,8
Uczucie zmęczenia niezwiązanego z pracą	7,9	7,2	8,8	8,1	8,1	7,4	6,9
Zaparcia	2,7	2,4	4,4	4,1	3,7	3,5	3,2
Krwawienia z nosa	0,3	0,4	0,9	0,9	1,0	0,8	0,8
Gwałtowne skoki ciśnienia krwi	b.d	b.d	7,8	7,2	6,9	6,2	5,8

Źródło danych: lata 1996-1997 — Czapiński, 1998; lata 2003-2011 — *Diagnoza Społeczna*.

Znaczący jest efekt główny płci, co jest zgodne z niższą samooceną stanu zdrowia u kobiet, stwierdzaną konsekwentnie we wszystkich badaniach. W próbie panelowej różnica płci jest podobna we wszystkich 5 pomiarach (wykres 5.6.2). Brak istotnego efektu roku pomiaru oznacza, że w próbie panelowej 2003-2011 pozostali osoby, u których nasilenie symptomów psychosomatycznych nie uległo zmianie mimo ich postarzenia się o 8 lat. Przy bardzo silnym negatywnym efekcie wieku oznacza to, że w istocie stan zdrowia całej populacji mógł się w tym okresie rzeczywiście znacząco poprawić.

UWAGI: efekt główny płci $F(1, 1796)=21,567$, $p<0,000$, $\eta^2=0,012$; efekt główny roku badania $F(4,1793)<1$, ni; efekt interakcji roku badania i płci $F(4,1793)<2$, ni; efekt wieku $F(1, 1796)=238,389$, $p<0,000$, $\eta^2=0,117$.

Wykres 5.6.2. Przeciętna liczba symptomów somatycznych u kobiet i mężczyzn przy kontroli wieku w próbie panelowej z lat 2003-2011

5.6.2. Niepełnosprawność

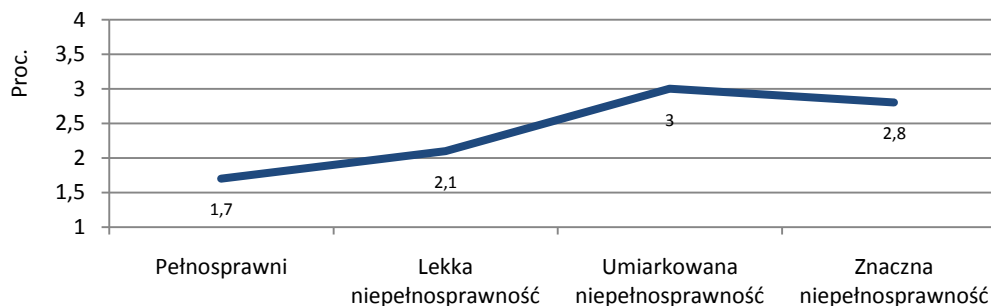
W próbie z 2011 r. znalazł się podobny jak w 2009 r. odsetek osób niepełnosprawnych i podobne były proporcje osób z różnym stopniem niepełnosprawności (tabela 5.6.2). Niewielkie różnice, zwłaszcza jeśli chodzi o stopień niepełnosprawności, wynikają ze zmian w próbie panelowej, która stanowiła większość w próbach z obu lat. Na przykład spadek udziału niepełnosprawnych dzieci wynikał stąd, że część z nich ukończyła w okresie między pomiarami 16 r.ż. Wzrost udziału niepełnosprawnych z orzeczeniem o umiarkowanym stopniu niepełnosprawności był rezultatem zmiany orzeczenia w odniesieniu do licznej grupy osób z lekkim stopniem niepełnosprawności.

Tabela 5.6.2. Udział osób niepełnosprawnych w całych próbach i osób niepełnosprawnych z różnym stopniem niepełnosprawności w próbach osób niepełnosprawnych w 2009 i 2011 r.

Kategoria osób	2009		2011	
	N	Proc.	N	Proc.
Niepełnosprawni	4105	11,1	4105	11,3
Orzeczenie ZUS	2741	7,4	2661	7,3
Orzeczenie ZOoN przy PCPR	542	1,5	704	1,9
Oba orzeczenia	162	0,4	205	0,6
Wg subiektywnej oceny	358	1,0	298	0,8
Dzieci do 16 r.ż.	210	0,6	129	0,4
Pozostałe przypadki	93	0,3	108	0,3
Pełnosprawni	32837	88,9	32147	88,7
Stopień niepełnosprawności*				
Znaczny	1069	31,1	1058	31,1
Umiarkowany	1319	38,4	1407	41,4
Lekki	1047	30,5	933	27,5

* Tylko osoby z orzeczeniem o niepełnosprawności

Niepełnosprawni są w Polsce dyskryminowani obiektywnie na wiele sposobów, choćby ze względu na bariery architektoniczne zmuszające ich do pozostawania w domu. Zdziwiająca jest zatem, że nie czują się dużo bardziej dyskryminowani od osób pełnosprawnych (wykres 5.6.3)

UWAGI: efekt główny niepełnosprawności $F(3, 25217)=5,307$, $p<0,01$, $\eta^2=0,001$; efekt wieku $F(1, 25217)=141,330$, $p<0,000$, $\eta^2=0,006$; efekt płci $F<1$, ni.

Wykres 5.6.3. Poczucie bycia dyskryminowanym w zależności od statusu niepełnosprawności przy kontroli wieku i płci

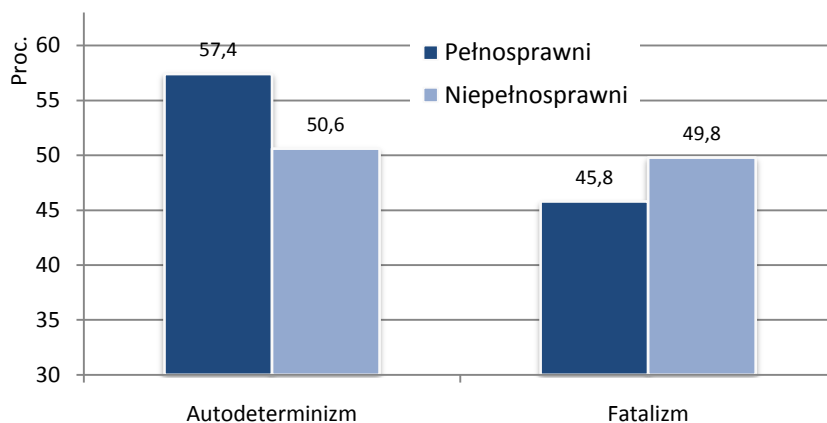
Tabela 5.6.3. Procent osób niepełnosprawnych i procent osób z różnym stopniem niepełnosprawności wśród niepełnosprawnych

Grupa społeczno-demograficzna	Proc. niepełnosprawnych*	Proc. niepełnosprawnych o różnym stopniu niepełnosprawności**		
		Znaczny	Umiarkowany	Lekki
Ogółem	9,7	31,1	41,4	27,5
Płeć				
Mężczyźni	9,9	29	43	28
Kobiety	9,5	33	40	27
Wiek				
18-24 lata	2,8	27	47	26
25-34 lata	4,3	39	41	21
35-44 lata	4,8	23	45	32
45-59 lat	13,5	20	42	38
60-64 lata	21,7	21	48	31
65 i więcej lat	24,6	46	37	17
Miejsce zamieszkania				
Miasta ponad 500 tys.	8,5	31	44	25
Miasta 200-500 tys.	10,4	32	38	30
Miasta 100-200 tys.	9,9	31	41	27
Miasta 20-100 tys.	10,6	29	44	27
Miasta < 20 tys.	11,7	34	36	31
Wieś	8,6	31	42	26
Województwo				
Dolnośląskie	10,2	27	40	33
Kujawsko-pomorskie	10,5	37	42	21
Lubelskie	10,3	36	31	33
Lubuskie	17,0	23	51	27
Łódzkie	10,1	23	47	30
Małopolskie	10,9	36	42	22
Mazowieckie	6,9	34	46	20
Opolskie	7,8	37	24	39
Podkarpackie	9,8	28	37	35
Podlaskie	8,3	24	41	35
Pomorskie	9,3	41	39	19
Śląskie	8,1	28	39	33
Świętokrzyskie	10,9	31	45	25
Warmińsko-mazurskie	9,8	44	33	23
Wielkopolskie	11,4	25	46	29
Zachodniopomorskie	10,4	33	45	22
Wykształcenie				
Podstawowe i niższe	17,9	43	35	22
Zasadnicze zawodowe	11,6	25	44	32
Średnie	9,3	28	43	29
Wyższe i policealne	5,1	24	48	28
Status społeczno-zawodowy				
Sektor publiczny	2,4	5	44	51
Sektor prywatny	2,4	5	40	55
Prywatni przedsiębiorcy	1,3	6	35	59
Rolnicy	0,5	13	50	38
Renciści	68,6	32	41	28
Emeryci	18,5	41	39	20
Uczniowie i studenci	2,5	24	47	29
Bezrobotni	4,9	3	39	58
Inni bierni zawodowo	6,5	31	52	17

* Niepełnosprawni z orzeczeniem oraz niepełnosprawne dzieci

** Tylko niepełnosprawni z orzeczeniem

Ograniczenia różnych rodzajów sprawności powinny odbijać się na samoocenie, a konkretnie na postrzeganiu własnego wpływu na bieg zdarzeń, poczucie sprawstwa. Czy rzeczywiście osoby niepełnosprawne, odpowiadając na pytanie, kto lub co zdecydowało, że miniony rok był dla nich udany lub nieudany, częściej w porównaniu z pełnosprawnymi wskazują na los (opatrność) a rzadziej na samych siebie? Czy wykazują mniejszy autodeterminizm a większy fatalizm? Dane w pełni to potwierdzają (wykres 5.6.4).

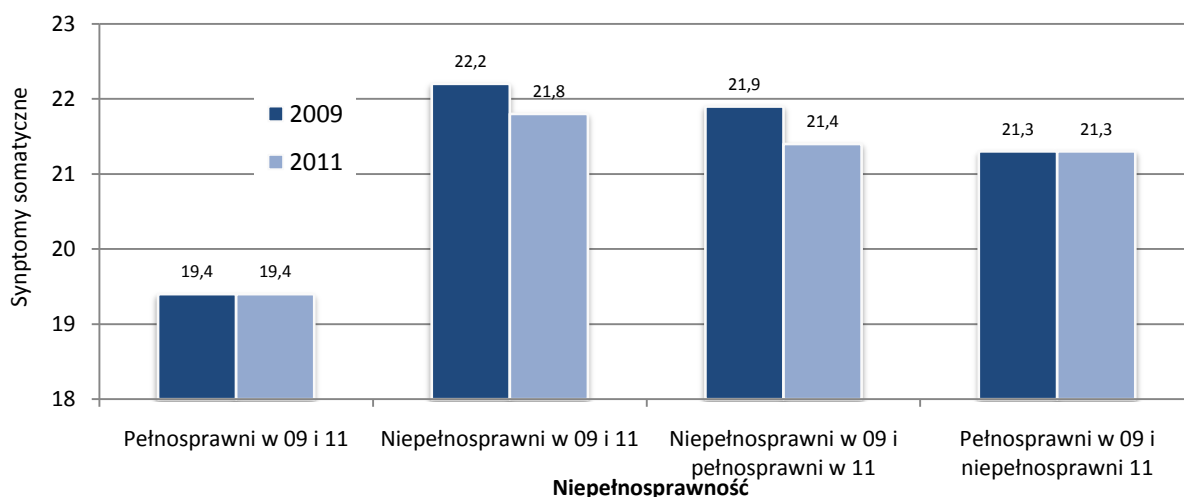

UWAGI: w zakresie autodeterminizmu -- efekt główny niepełnosprawności $F(1, 24820)=56,021$, $p<0,000$, $\eta^2=0,002$; efekt główny płci $F(1, 24820)=27,806$, $p<0,000$, $\eta^2=0,001$; efekt główny oceny minionego roku $F(1, 24820)=2978,807$, $p<0,000$, $\eta^2=0,107$; efekt wieku $F(1, 24820)=276,051$, $p<0,000$, $\eta^2=0,011$; w zakresie fatalizmu -- efekt główny niepełnosprawności $F(1, 24771)=13,419$, $p<0,000$, $\eta^2=0,001$; efekt główny płci $F(1, 24771)=79,028$, $p<0,000$, $\eta^2=0,003$; efekt główny oceny minionego roku $F(1, 24771)=268,957$, $p<0,000$, $\eta^2=0,011$; efekt wieku $F(1, 24771)=437,220$, $p<0,000$, $\eta^2=0,017$.

Wykres 5.6.4. Procent autodeterministów i fatalistów wśród osób pełnosprawnych i niepełnosprawnych przy kontroli wieku, płci i oceny minionego roku

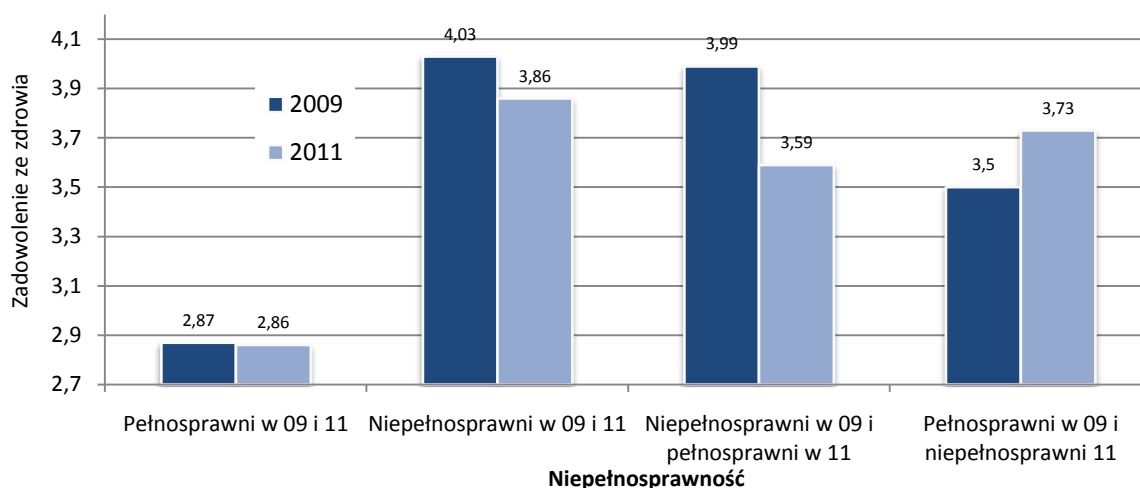
Wspomnieliśmy już o przypuszczalnych zmianach w statusie niepełnosprawności między 2009 i 2011 r., co mogło mieć wpływ na spadek odsetka niepełnosprawnych z lekkim stopniem na rzecz odsetka niepełnosprawnych ze stopniem umiarkowanym. Sprawdziliśmy te zmiany w próbie panelowej. Okazuje się, że zaledwie 67 proc. niepełnosprawnych było niepełnosprawnymi w obu latach, 10,7 proc. przeszło z kategorii pełnosprawnych do niepełnosprawnych, a 13,3 proc. opuściło kategorię niepełnosprawnych. Jeśli zmiana kategorii podyktowana była zmianą stanu zdrowia, możemy oczekiwać zmiany natężenia symptomów somatycznych u osób, które opuściły lub weszły do grupy niepełnosprawnych między 2009 i 2011 rokiem. Wyniki analizy wariancji nie są jednoznaczne. U osób, które utraciły status niepełnosprawnych nastąpił istotny spadek natężenia zaburzeń somatycznych, ale spadek ten był niewiele większy niż w grupie trwale niepełnosprawnych. W grupie nowych niepełnosprawnych nie było żadnej zmiany symptomów, podobnie jak w grupie trwale pełnosprawnych.

Zdecydowanie lepiej hipotezę o zdrowotnej przesłance zmiany statusu niepełnosprawności potwierdza subiektywny wskaźnik zadowolenia ze stanu własnego zdrowia (wykres 5.6.6). W grupie nowych niepełnosprawnych nastąpił spadek zadowolenia, a w grupie osób, które wyszły z niepełnosprawności nastąpił zdecydowany wzrost zadowolenia ze zdrowia.

UWAGI: efekt główny niepełnosprawności $F(3, 14989)=255,889$, $p<0,000$, $\eta^2=0,049$; efekt główny roku badania $F(1,14989)=5,677$, $p<0,05$, $\eta^2=0,000$; efekt interakcji roku badania i niepełnosprawności $F(3,14989)=5,501$, $p<0,01$, $\eta^2=0,001$; efekt wieku $F(1, 14989)=2355,885$, $p<0,000$, $\eta^2=0,136$; efekt płci $F(1, 14989)=98,177$, $p<0,000$, $\eta^2=0,007$.

Wykres 5.6.5. Natężenie symptomów somatycznych w 2009 r. i 2011 r. u osób o różnym statusie niepełnosprawności przy kontroli wieku i płci w próbie panelowej

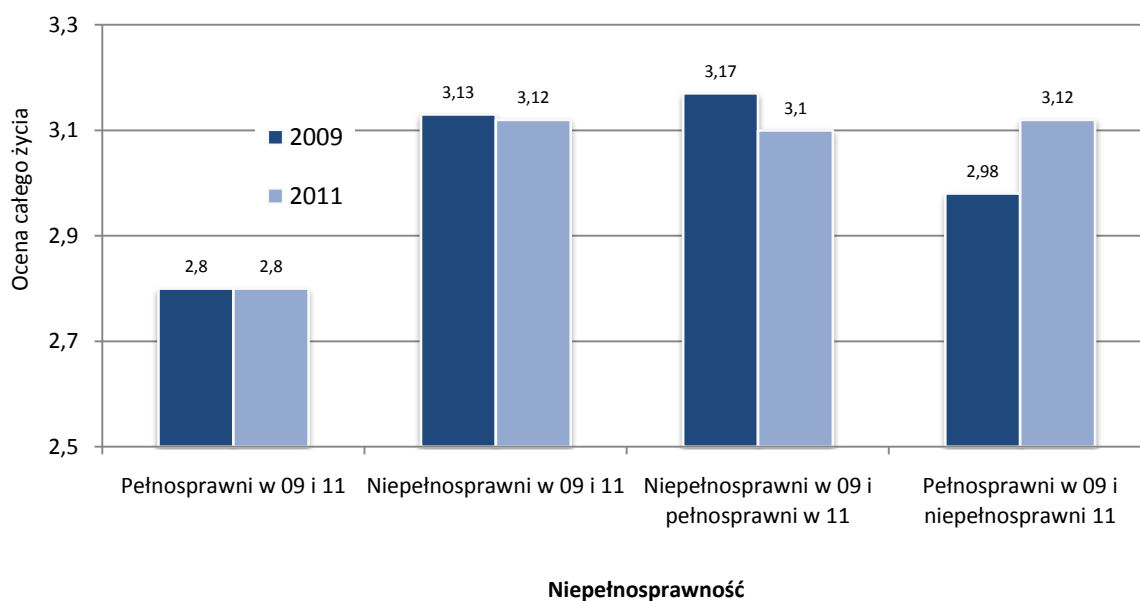

UWAGI: skala zadowolenia ze zdrowia odwrotnie skierowana (1-bardzo zadowolony, 6-bardzo niezadowolony); efekt główny niepełnosprawności $F(3, 15711)=699,979$, $p<0,000$, $\eta^2=0,118$; efekt główny roku badania $F(1, 15711)=5,215$, $p<0,05$, $\eta^2=0,000$; efekt interakcji roku badania i niepełnosprawności $F(3, 15711)=24,025$, $p<0,000$, $\eta^2=0,005$; efekt wieku $F(1, 15711)=3680,595$, $p<0,000$, $\eta^2=0,190$; efekt płci $F(1, 15711)=5,477$, $p<0,05$, $\eta^2=0,000$.

Wykres 5.6.6. Zadowolenie ze zdrowia w 2009 r. i 2011r. osób o różnym statusie niepełnosprawności przy kontroli wieku i płci w próbie panelowej

Podobnym symetrycznym zmianom uległy także wskaźniki dobrostanu psychicznego. Wyjście z niepełnosprawności spowodowało wzrost oceny całego dotychczasowego życia (wykres 5.6.7), wzrost poczucia szczęścia i spadek depresji (wykres 5.6.8); przeciwne zmiany wystąpiły u nowych niepełnosprawnych.

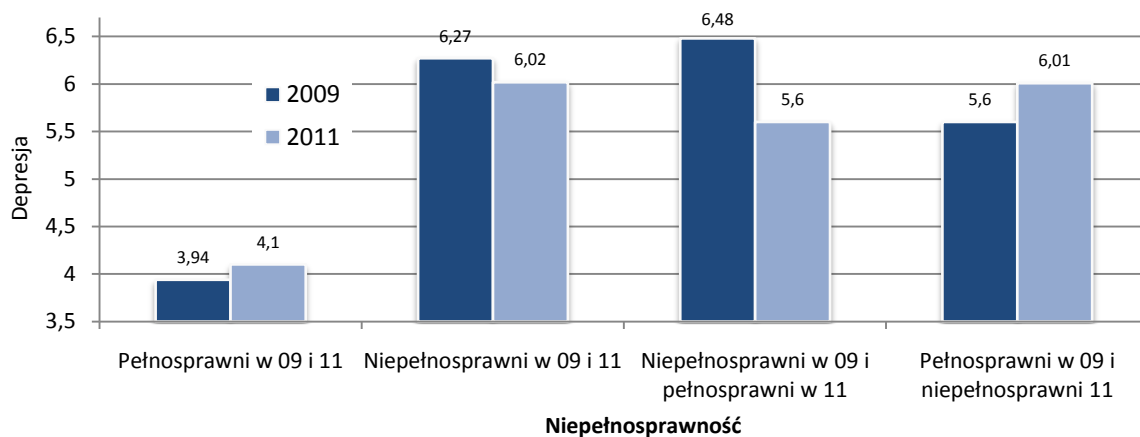
Generalną zmianę sytuacji życiowej wraz ze zmianą statusu niepełnosprawności potwierdza test jakości życia⁷⁶ (wykres 5.6.9). Jakość życia byłych niepełnosprawnych zbliżyła się zdecydowanie do poziomu osób trwale pełnosprawnych, a jakość życia nowych niepełnosprawnych również zdecydowanie się od tego poziomu oddaliła.

UWAGI: skala oceny życia odwrotnie skierowana (1-wspaniałe, 7-okropne); efekt główny niepełnosprawności $F(3, 15813)=84,779$, $p<0,000$, $\eta^2=0,016$; efekt główny roku badania $F<3$, ni; efekt interakcji roku badania i niepełnosprawności $F(3, 15813)=3,676$, $p<0,05$, $\eta^2=0,001$; efekt wieku $F(1, 15813)=308,905$, $p<0,000$, $\eta^2=0,019$; efekt płci $F<1$, ni.

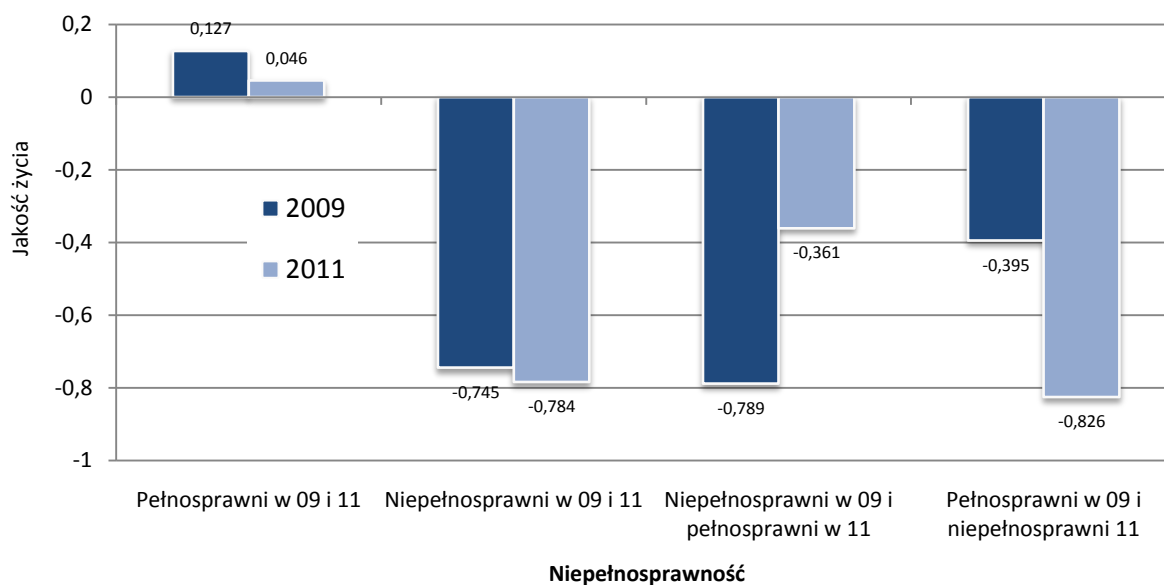
Wykres 5.6.7. Ocena całego dotychczasowego życia w 2009 r. i 2011r. u osób o różnym statusie niepełnosprawności przy kontroli wieku i płci w próbie panelowej

⁷⁶ Konstrukcja wskaźnika jakości życia omówiona jest w rozdz. 9.

UWAGI: efekt główny niepełnosprawności $F(3, 15323)=348,479$, $p<0,000$, $\eta^2= 0,064$; efekt główny roku badania $F(1, 15323)=35,106$, $p<0,000$, $\eta^2= 0,002$; efekt interakcji roku badania i niepełnosprawności $F(3,15323)=18,807$, $p<0,000$, $\eta^2= 0,004$; efekt wieku $F(1, 15323)=10503,451$, $p<0,000$, $\eta^2= 0,407$; efekt płci $F(1, 15323)=60,132$, $p<0,000$, $\eta^2= 0,004$.

Wykres 5.6.8. Natężenie symptomów depresji w 2009 r. i 2011 r. u osób o różnym statusie niepełnosprawności przy kontroli wieku i płci w próbie panelowej

UWAGI: efekt główny niepełnosprawności $F(3, 9969)=376,767$, $p<0,000$, $\eta^2= 0,102$; efekt główny roku badania $F(1,9969)=9,369$, $p<0,000$, $\eta^2= 0,001$; efekt interakcji roku badania i niepełnosprawności $F(3,9969)=45,679$, $p<0,000$, $\eta^2= 0,014$; efekt wieku $F(1, 9969)=820,589$, $p<0,000$, $\eta^2= 0,076$; efekt płci $F(1, 9969)=7,424$, $p<0,01$, $\eta^2= 0,001$.

Wykres 5.6.9. Jakość życia w 2009 r. i 2011r. osób o różnym statusie niepełnosprawności przy kontroli wieku i płci w próbie panelowej

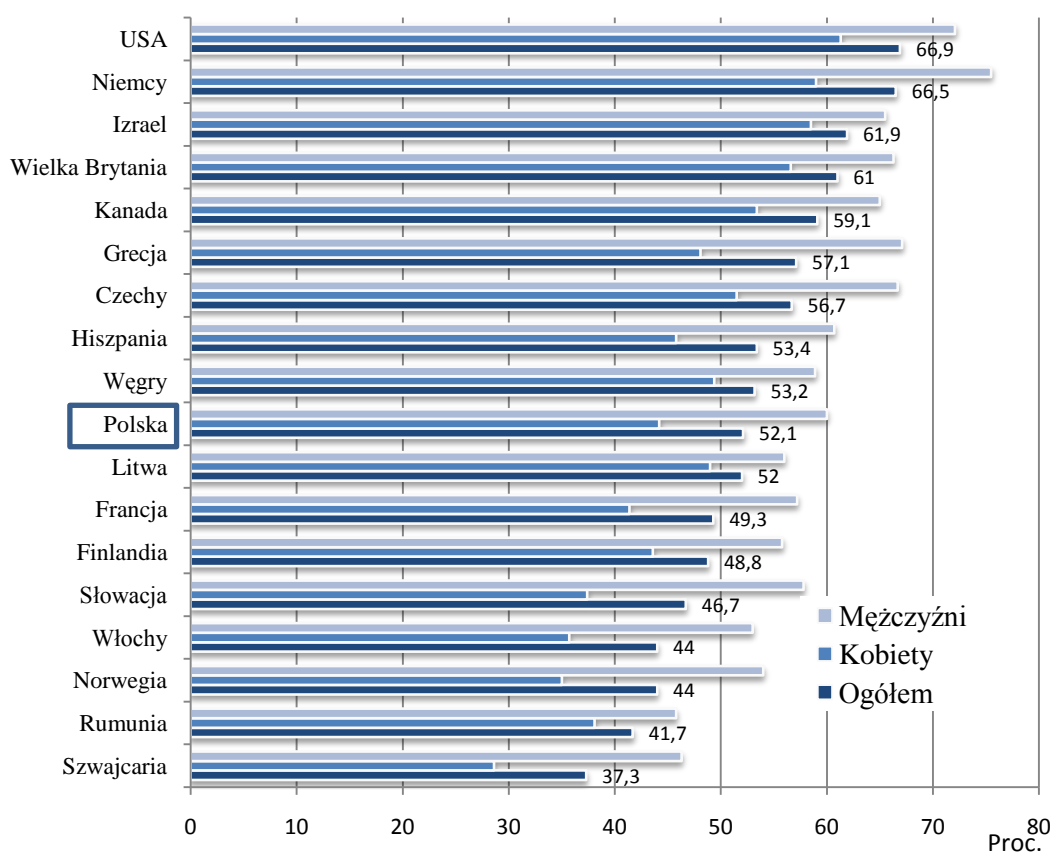
5.6.3. Styl życia i czynniki ryzyka zdrowotnego

Jednym z czynników ryzyka zaburzeń zdrowia związanych z nadwagą, który można prosto szacować w badaniach sondażowych, jest stosunek wagi do wzrostu (*Body Mass Index* – BMI). Oblicza się go dzieląc masę ciała podaną w kilogramach przez kwadrat wzrostu w metrach. W tegorocznej edycji *Diagnozy* spytaliśmy o wagę i wzrost i obliczyliśmy dla każdego respondenta BMI. Rozkład tego wskaźnika skategoryzowanego w 8 kategorii przyjętych dla rasy białej pokazuje tabela 5.6.4. Wartość prawidłową ma niecała połowa respondentów w wieku 16+ lat, o 1/3 więcej kobiet niż mężczyzn. Więcej kobiet ma też niedowagę i II stopień otyłości a więcej mężczyzn z kolei nadwagę i I stopień otyłości. Ogólnie mężczyźni w Polsce, podobnie jak w innych krajach (wykres 5.6.10) częściej niż kobiety mają nadwagę lub są otyli.

Na tle innych wybranych krajów wskaźnik ten dla Polski nie wygląda najgorzej (wykres 5.6.10). Najwięcej osób z nadwagą jest w USA i Niemczech a najmniej w Szwajcarii i Rumuni. Jeśli chodzi o nasz region, w Czechach jest więcej a w Słowacji mniej osób z nadwagą niż w Polsce, której obywatele z kolei nie różnią się pod tym względem od Węgrów i Litwinów.

Tabela 5.6.4. Procentowy rozkład mężczyzn, kobiet i ogółem przez 8 kategorii wskaźnika BMI

Kategoria wg wartości BMI	Płeć		Ogółem
	Mężczyźni	Kobiety	
Wygłodzenie (<16,0)	0,1	0,2	0,2
Wychudzenie (16,0-17,0)	0,1	0,7	0,4
Niedowaga (17,00-18,5)	0,8	3,7	2,3
Wartość prawidłowa (18,5-25,0)	39,0	52,0	45,8
Nadwaga (25,0-30,0)	43,5	29,0	35,9
I stopień otyłości (30,0-35,0)	13,9	11,1	12,5
II stopień otyłości (otyłość kliniczna) (35,0-40,0)	1,9	2,7	2,3
III stopień otyłości (otyłość skrajna) (>=40,0)	0,7	0,7	0,7

Źródło danych: WHO Global Database on Body Mass Index (dla Polski *Diagnoza Społeczna 2011*)

Wykres 5.6.10. Procent kobiet i mężczyzn oraz ogółem mieszkańców wybranych krajów w wieku 18+ lat z nadwagą (BMI >= 25)

Jeśli BMI byłby w istocie wskaźnikiem ryzyka zdrowotnego (choćby nawet niezbyt precyzyjnym, jak twierdzi wielu badaczy), możemy spodziewać się jego związków z innymi wskaźnikami stanu zdrowia. Tabela 5.6.5 prezentuje wyniki analizy wariancji dla 18 wskaźników zdrowia (15 szczegółowych symptomów, ogólnego nasilenia symptomów, zadowolenia ze stanu zdrowia i poważnej choroby w minionym roku). Sprawdziliśmy w zakresie tych wskaźników efekty główne skategoryzowanego BMI i płci oraz efekt interakcji BMI i płci przy kontroli wieku (df 3, 24730).

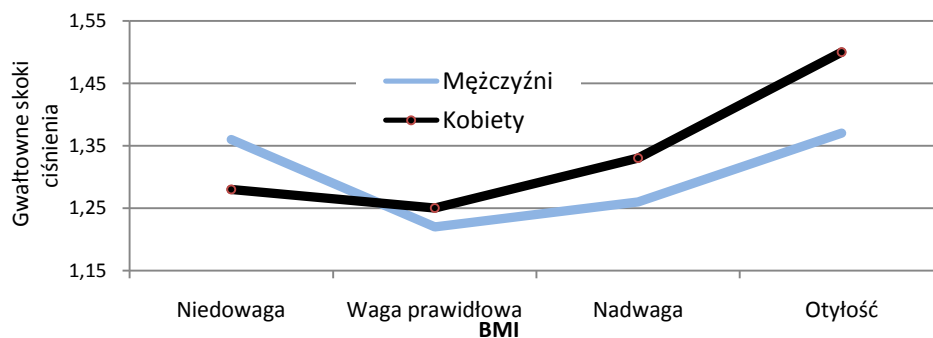
Najsilniejszy, jak się należało spodziewać, efekt BMI dotyczy zaburzeń krążenia (gwałtowne skoki ciśnienia krwi). Także efekt interakcji BMI i płci jest największy w zakresie tego wskaźnika. Wykres 5.6.11 pokazuje kształt tych efektów. W grupie z niedowagą nieistotnie częściej dolegliwość ta dotyka mężczyzn. We wszystkich pozostałych grupach z BMI powyżej normy częściej na skoki ciśnienia narzekają kobiety. Generalnie im większa jest nadwaga tym częstsze skoki ciśnienia.

Podobnie wygląda zależność w zakresie ogólnego wskaźnika zaburzeń somatycznych, z tym, że grupa z nadwagą nie różni się od grupy z prawidłową wagą; jedynie otyłość i niedowaga zwiększają znacząco ryzyko zaburzeń (wykres 5.6.12).

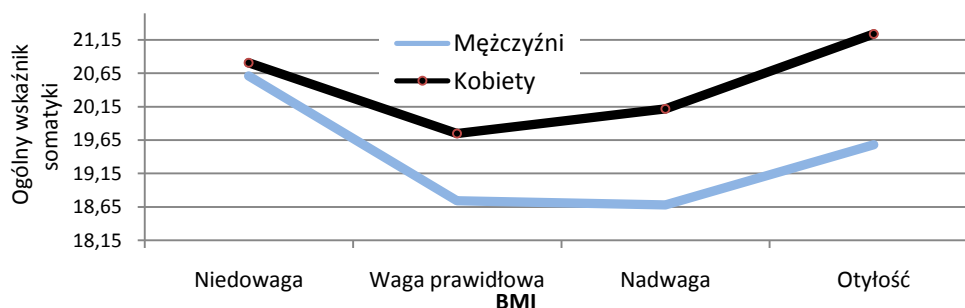
Również krzywoliniowa jest zależność między BMI i zadowoleniem ze stanu swojego zdrowia oraz z poważną chorobą (wykresy 5.6.12-5.6.14). W przypadku poważnej choroby większe ryzyko stanowi niedowaga niż otyłość. Wynikać to może z odwrotnej zależności: choroby mogą wycieńczać fizycznie, obniżając tym samym BMI poniżej normy.

Tabela 5.6.5. Wyniki wieloczynnikowej analizy wariancji dla 18 wskaźników stanu zdrowia z kontrolą wieku i płci

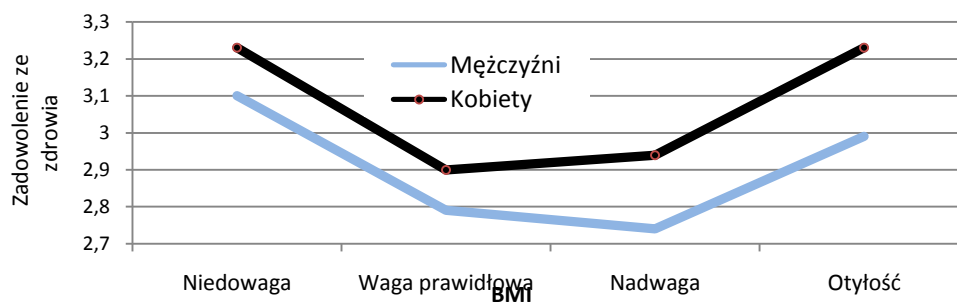
Zmienna niezależna	Zmienna zależna	F	p	Cząstkowe Eta kwadrat
BMI	Silne bóle głowy	18,019	0,000	0,002
	Bóle brzucha lub wzdęcia	22,095	0,000	0,003
	Ból albo napięcie mięśni karku i ramion	22,707	0,000	0,003
	Bóle w klatce piersiowej lub sercu	27,717	0,000	0,003
	Suchość w ustach lub gardle	33,344	0,000	0,004
	Napady pocenia się	72,318	0,000	0,009
	Uczucie duszności	43,818	0,000	0,005
	Łamanie i bóle w całym ciele	28,612	0,000	0,003
	Gwałtowne bicie serca (palpitacje)	21,106	0,000	0,003
	Dreszcze lub drgawki	6,213	0,000	0,001
	Uczucie parcia na pęcherz i częstsze oddawanie moczu	32,339	0,000	0,004
	Uczucie zmęczenia niezwiązanego z pracą	22,534	0,000	0,003
	Zaparcia	1,851	0,136	0,000
	Krwawienie z nosa	7,524	0,000	0,001
	Gwałtowne skoki ciśnienia krwi	133,186	0,000	0,016
	Ogólny wskaźnik zaburzeń somatycznych	85,076	0,000	0,010
	Zadowolenie ze stanu swojego zdrowia	65,540	0,000	0,008
	Poważna choroba	24,650	0,000	0,003
Interakcja BMI i płci	Silne bóle głowy	3,408	0,017	0,000
	Bóle brzucha lub wzdęcia	0,663	0,575	0,000
	Ból albo napięcie mięśni karku i ramion	4,848	0,002	0,001
	Bóle w klatce piersiowej lub sercu	1,682	0,169	0,000
	Suchość w ustach lub gardle	3,565	0,014	0,000
	Napady pocenia się	5,468	0,001	0,001
	Uczucie duszności	8,962	0,000	0,001
	Łamanie i bóle w całym ciele	12,587	0,000	0,002
	Gwałtowne bicie serca (palpitacje)	4,151	0,006	0,001
	Dreszcze lub drgawki	0,976	0,403	0,000
	Uczucie parcia na pęcherz i częstsze oddawanie moczu	3,920	0,008	0,000
	Uczucie zmęczenia niezwiązanego z pracą	2,005	0,111	0,000
	Zaparcia	10,442	0,000	0,001
	Krwawienie z nosa	1,071	0,360	0,000
	Gwałtowne skoki ciśnienia krwi	14,889	0,000	0,002
	Ogólny wskaźnik zaburzeń somatycznych	9,964	0,000	0,001
	Zadowolenie ze stanu swojego zdrowia	3,624	0,012	0,000
	Poważna choroba	3,775	0,010	0,000

Wykres 5.6.11. Nasilenie gwałtownych skoków ciśnienia krwi w zależności od BMI i płci

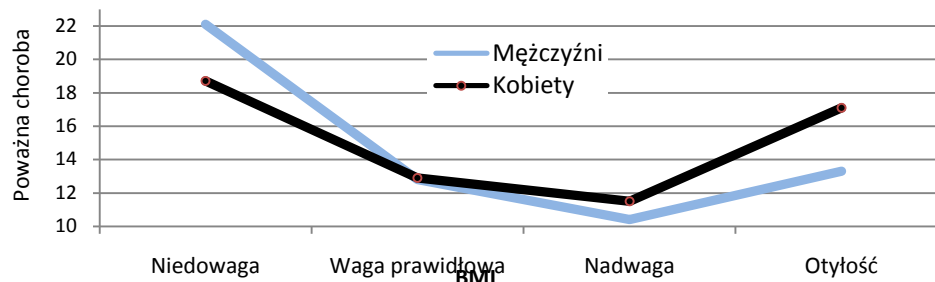

Wykres 5.6.12. Ogólny wskaźnik symptomów somatycznych w zależności od BMI i płci

UWAGI: skala zadowolenia ze zdrowia odwrotnie skierowana (1- bardzo zadowolony, 6- bardzo niezadowolony)

Wykres 5.6.13. Zadolenie ze zdrowia w zależności od BMI i płci

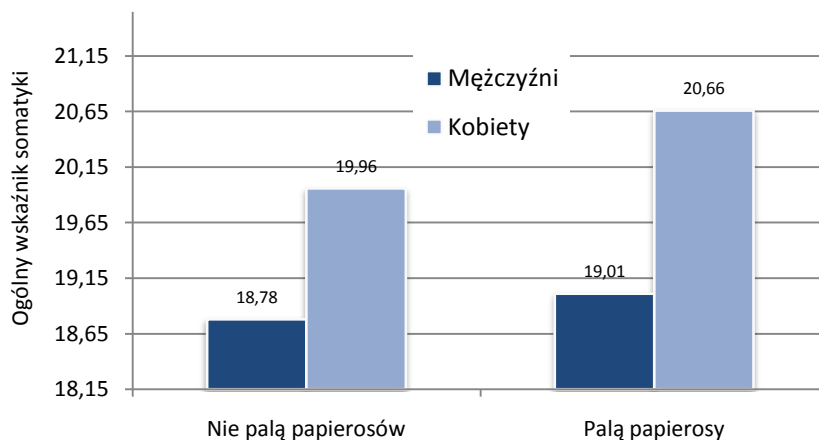

Wykres 5.6.14. Poważna choroba w zależności od BMI i płci

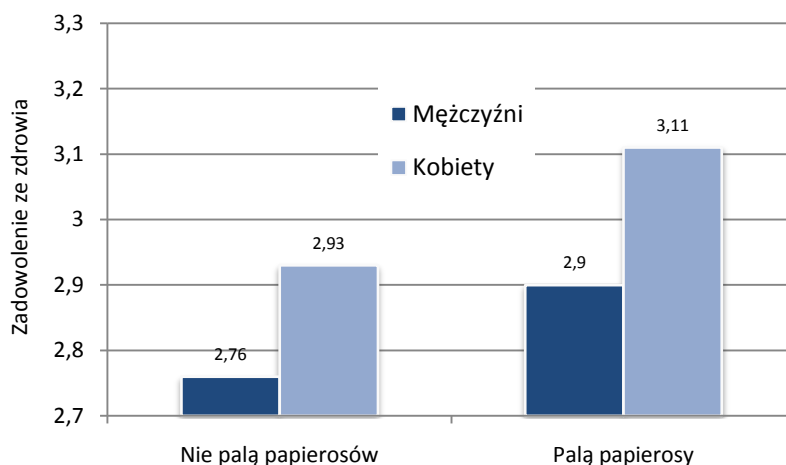
Tabela 5.6.6. Wyniki wieloczynnikowej analizy wariancji dla 18 wskaźników stanu zdrowia z kontrolą wieku i płci

Zmienna niezależna	Zmienna zależna	F	p	Cząstkowe Eta kwadrat
Palenie papierosów	Silne bóle głowy	9,911	0,002	0,000
	Bóle brzucha lub wzdęcia	5,437	0,020	0,000
	Ból albo napięcie mięśni karku i ramion	66,314	0,000	0,003
	Bóle w klatce piersiowej lub sercu	21,950	0,000	0,001
	Suchość w ustach lub gardle	35,827	0,000	0,001
	Napady pocenia się	100,560	0,000	0,004
	Uczucie duszności	50,673	0,000	0,002
	Łamanie i bóle w całym ciele	41,638	0,000	0,002
	Gwałtowne bicie serca (palpitacje)	33,322	0,000	0,001
	Dreszcze lub drgawki	29,407	0,000	0,001
	Uczucie parcia na pęcherz i częstsze oddawanie moczu	2,378	0,123	0,000
	Uczucie zmęczenia niezwiązanego z pracą	17,280	0,000	0,001
	Zaparcia	0,374	0,541	0,000
	Krwawienie z nosa	0,082	0,775	0,000
	Gwałtowne skoki ciśnienia krwi	0,203	0,652	0,000
	Ogólny wskaźnik zaburzeń somatycznych	59,556	0,000	0,002
	Zadolenie ze stanu swojego zdrowia	85,800	0,000	0,003
	Poważna choroba	0,301	0,583	0,000
Interakcja palenia papierosów i płci	Silne bóle głowy	0,735	0,391	0,000
	Bóle brzucha lub wzdęcia	8,919	0,003	0,000
	Ból albo napięcie mięśni karku i ramion	24,897	0,000	0,001
	Bóle w klatce piersiowej lub sercu	1,129	0,288	0,000
	Suchość w ustach lub gardle	4,548	0,033	0,000
	Napady pocenia się	22,175	0,000	0,001
	Uczucie duszności	7,575	0,006	0,000
	Łamanie i bóle w całym ciele	0,065	0,799	0,000
	Gwałtowne bicie serca (palpitacje)	9,725	0,002	0,000
	Dreszcze lub drgawki	4,472	0,034	0,000
	Uczucie parcia na pęcherz i częstsze oddawanie moczu	9,014	0,003	0,000
	Uczucie zmęczenia niezwiązanego z pracą	5,500	0,019	0,000
	Zaparcia	5,192	0,023	0,000
	Krwawienie z nosa	1,868	0,172	0,000
	Gwałtowne skoki ciśnienia krwi	0,000	0,992	0,000
	Ogólny wskaźnik zaburzeń somatycznych	15,167	0,000	0,001
	Zadolenie ze stanu swojego zdrowia	1,214	0,271	0,000
	Poważna choroba	0,358	0,550	0,000

Inny czynnik ryzyka, palenie papierosów, także -- choć nieco słabiej -- wiąże się z wieloma symptomami zaburzeń zdrowia (tabela 5.6.6, (df 3, 24730)). Gorszy jest u palaczy ogólny wskaźnik objawów chorobowych (wykres 5.6.15) i są oni mniej zadowoleni ze stanu swojego zdrowia (wykres 5.6.16), ale w przeciwieństwie do efektu otyłości palenie nie zwiększa ryzyka poważnej choroby w okresie jednego roku.

Wykres 5.6.15. Nasilenie objawów somatycznych w zależności od palenia papierosów i płci

UWAGI: skala zadowolenia ze zdrowia odwrotnie skierowana (1- bardzo zadowolony, 6- bardzo niezadowolony)

Wykres 5.6.16. Zadowolenie ze stanu swojego zdrowia w zależności od palenia papierosów i płci

Nadużywanie alkoholu jest czynnikiem ryzyka w zakresie wszystkich 18 miar stanu zdrowia tabela 5.6.7, (df 3, 24730). Najsilniej odbija się na subiektywnej ocenie własnego zdrowia (wykres 5.6.17), ale pogarsza także wskaźniki obiektywne – natężenie symptomów zaburzeń (wykres 5.6.18) i prawdopodobieństwo poważnej choroby.

Trzy powyższe czynniki ryzyka są raczej rozłączne. Otyłość ale nie koreluje z nadużywaniem alkoholu i koreluje, co prawda, ale bardzo nisko i w dodatku ujemnie z paleniem papierosów ($r=-0,039$, $p<0,000$).

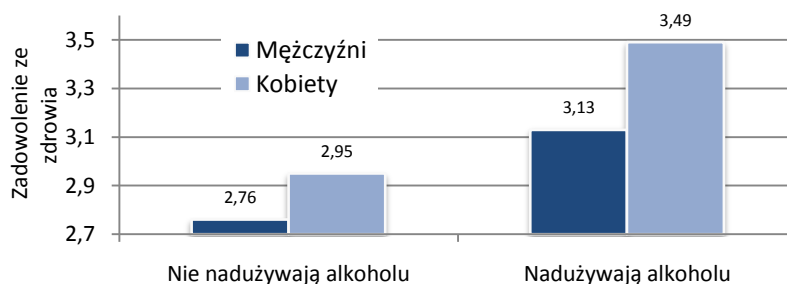
O ile czynniki ryzyka pogarszają stan zdrowia, to odpowiedni styl życia powinien służyć zdrowiu. Za zdrowy uważany jest styl sportowy. Ogromna liczba badań dowodzi korzyści zdrowotnych wynikających z uprawiania ćwiczeń fizycznych (Penedo, Dahn, 2005; Ross, Hayes, 1988). Wpływ sportowego stylu życia na zdrowie może być wielokanałowy. Jedną z dróg jest zapewne poprawa kondycji fizycznej i zapobieganie otyłości. Istotnie wskaźnik BMI koreluje ujemnie ze sportowym stylem życia ($r=-0,101$, $p<0,000$).

Sprawdźmy, czy rzeczywiście osoby uprawiające jakąś formę sportu lub ogólnie aktywności fizycznej są zdrowsze. Prawie 2/3 Polaków nie uprawia żadnej aktywności fizycznej (tabela 5.6.8, (df 3, 24730)). Najwięcej osób jeździ na rowerze (21,4), a na drugim miejscu w grupie mężczyzn jest gra w piłkę nożną lub w inne gry zespołowe (13,6 proc.); kobiety wołają aerobik (7,1 proc.).

Aktywność fizyczna, choć daje słabsze efekty niż czynniki ryzyka, istotnie służy zdrowiu (tabela 5.6.9). Najsilniej wiąże się ze wskaźnikiem subiektywnym (zadowoleniem ze swojego zdrowia, wykres 5.6.19). Zarówno mężczyźni jak i kobiety, jeśli uprawiają aktywnie jakiś sport, oceniają lepiej swoje zdrowie.

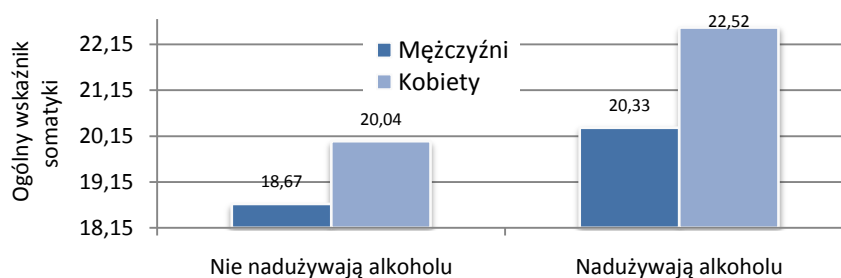
Tabela 5.6.7. Wyniki wieloczynnikowej analizy wariancji dla 18 wskaźników stanu zdrowia z kontrolą wieku i płci

Zmienna niezależna	Zmienna zależna	F	p	Cząstkowe Eta kwadrat
Nadużywanie alkoholu	Silne bóle głowy	131,621	0,000	0,005
	Bóle brzucha lub wzdęcia	78,459	0,000	0,003
	Ból albo napięcie mięśni karku i ramion	42,853	0,000	0,002
	Bóle w klatce piersiowej lub sercu	114,215	0,000	0,005
	Suchość w ustach lub gardle	50,501	0,000	0,002
	Napady pocenia się	64,281	0,000	0,003
	Uczucie duszności	120,019	0,000	0,005
	Łamanie i bóle w całym ciele	37,730	0,000	0,002
	Gwałtowne bicie serca (palpitacje)	40,467	0,000	0,002
	Dreszcze lub drgawki	29,136	0,000	0,001
	Uczucie parcia na pęcherz i częstsze oddawanie moczu	153,449	0,000	0,006
	Uczucie zmęczenia niezwiązanego z pracą	6,451	0,011	0,000
	Zaparcia	248,893	0,000	0,010
	Krwawienie z nosa	131,621	0,000	0,005
	Gwałtowne skoki ciśnienia krwi	78,459	0,000	0,003
	Ogólny wskaźnik zaburzeń somatycznych	42,853	0,000	0,002
	Zadowolenie ze stanu swojego zdrowia	114,215	0,000	0,005
	Poważna choroba	50,501	0,000	0,002
Interakcja nadużywania alkoholu i płci	Silne bóle głowy	0,238	0,625	0,000
	Bóle brzucha lub wzdęcia	9,080	0,003	0,000
	Ból albo napięcie mięśni karku i ramion	13,385	0,000	0,001
	Bóle w klatce piersiowej lub sercu	5,965	0,015	0,000
	Suchość w ustach lub gardle	0,474	0,491	0,000
	Napady pocenia się	0,044	0,834	0,000
	Uczucie duszności	3,077	0,079	0,000
	Łamanie i bóle w całym ciele	2,199	0,138	0,000
	Gwałtowne bicie serca (palpitacje)	5,947	0,015	0,000
	Dreszcze lub drgawki	0,130	0,719	0,000
	Uczucie parcia na pęcherz i częstsze oddawanie moczu	19,085	0,000	0,001
	Uczucie zmęczenia niezwiązanego z pracą	11,746	0,001	0,000
	Zaparcia	6,724	0,010	0,000
	Krwawienie z nosa	0,046	0,830	0,000
	Gwałtowne skoki ciśnienia krwi	2,985	0,084	0,000
	Ogólny wskaźnik zaburzeń somatycznych	5,450	0,020	0,000
	Zadowolenie ze stanu swojego zdrowia	0,603	0,437	0,000
	Poważna choroba	9,742	0,002	0,000

UWAGI: skala zadowolenia ze zdrowia odwrotnie skierowana (1- bardzo zadowolony, 6- bardzo niezadowolony)

Wykres 5.6.17. Zadowolenie ze stanu swojego zdrowia w zależności od nadużywania alkoholu i płci

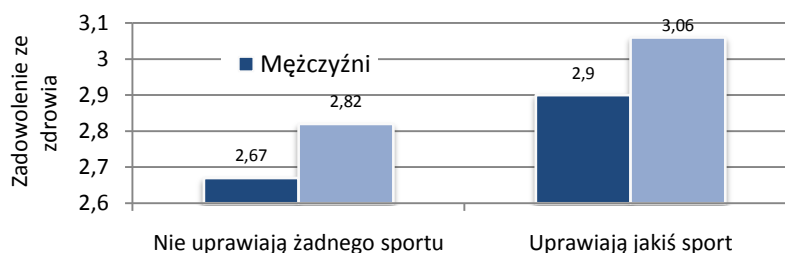
Wykres 5.6.18. Natężenie symptomów chorobowych w zależności od nadużywania alkoholu i płci

Tabela 5.6.8. Procentowy rozkład mężczyzn, kobiet i ogółem ze względu na rodzaj aktywności fizycznej

Kategoria wg BMI	Płeć		Ogółem
	Mężczyźni	Kobiety	
Nie uprawiają żadnej aktywności	57,6	64,6	61,3
Aerobik	0,5	7,1	4,0
Bieganie/jogging/nordic walking	6,2	6,8	6,5
Siłownia	9,9	2,5	6,1
Jazda na rowerze	22,8	20,1	21,4
Jazda na nartach/inne sporty zimowe	5,4	3,4	4,3
Pływanie	8,8	6,7	7,7
Gra w piłkę nożną/inne sporty zespołowe	13,6	2,3	7,7
Joga	0,3	1,2	0,8
Sztuki walki	1,9	0,4	1,2
Inne formy	8,7	7,8	8,2

Tabela 5.6.9. Wyniki wieloczynnikowej analizy wariancji dla 17 wskaźników stanu zdrowia z kontrolą wieku i płci

Zmienna niezależna	Zmienna zależna	F	p	Cząstkowe Eta kwadrat
Aktywność fizyczna	Silne bóle głowy	71,172	0,000	0,003
	Bóle brzucha lub wzdęcia	1,122	0,289	0,000
	Ból albo napięcie mięśni karku i ramion	0,384	0,535	0,000
	Bóle w klatce piersiowej lub sercu	37,856	0,000	0,002
	Suchość w ustach lub gardle	16,695	0,000	0,001
	Napady pocenia się	1,856	0,173	0,000
	Uczucie duszności	21,406	0,000	0,001
	Łamanie i bóle w całym ciele	89,506	0,000	0,004
	Gwałtowne bicie serca (palpitacje)	8,630	0,003	0,000
	Dreszcze lub drgawki	0,369	0,543	0,000
	Uczucie parcia na pęcherz i częstsze oddawanie moczu	32,792	0,000	0,001
	Uczucie zmęczenia niezwiązanego z pracą	14,661	0,000	0,001
	Zaparcia	11,762	0,001	0,000
	Krwawienie z nosa	1,817	0,178	0,000
	Gwałtowne skoki ciśnienia krwi	4,024	0,045	0,000
	Ogólny wskaźnik zaburzeń somatycznych	9,426	0,002	0,000
	Zadowolenie ze stanu swojego zdrowia	212,732	0,000	0,009
Poważna choroba	0,107	0,744	0,000	
Interakcja aktywności fizycznej i płci	Silne bóle głowy	1,235	0,266	0,000
	Bóle brzucha lub wzdęcia	1,182	0,277	0,000
	Ból albo napięcie mięśni karku i ramion	0,000	0,991	0,000
	Bóle w klatce piersiowej lub sercu	0,274	0,601	0,000
	Suchość w ustach lub gardle	11,727	0,001	0,000
	Napady pocenia się	4,098	0,043	0,000
	Uczucie duszności	6,734	0,009	0,000
	Łamanie i bóle w całym ciele	0,087	0,769	0,000
	Gwałtowne bicie serca (palpitacje)	10,730	0,001	0,000
	Dreszcze lub drgawki	2,080	0,149	0,000
	Uczucie parcia na pęcherz i częstsze oddawanie moczu	0,389	0,533	0,000
	Uczucie zmęczenia niezwiązanego z pracą	3,072	0,080	0,000
	Zaparcia	2,411	0,120	0,000
	Krwawienie z nosa	0,960	0,327	0,000
	Gwałtowne skoki ciśnienia krwi	17,705	0,000	0,001
	Ogólny wskaźnik zaburzeń somatycznych	4,818	0,028	0,000
	Zadowolenie ze stanu swojego zdrowia	0,437	0,508	0,000
Poważna choroba	4,190	0,041	0,000	

UWAGI: skala zadowolenia ze zdrowia odwrotnie skierowana (1- bardzo zadowolony, 6- bardzo niezadowolony)

Wykres 5.6.19. Zadolenie ze stanu swojego zdrowia w zależności od aktywności fizycznej

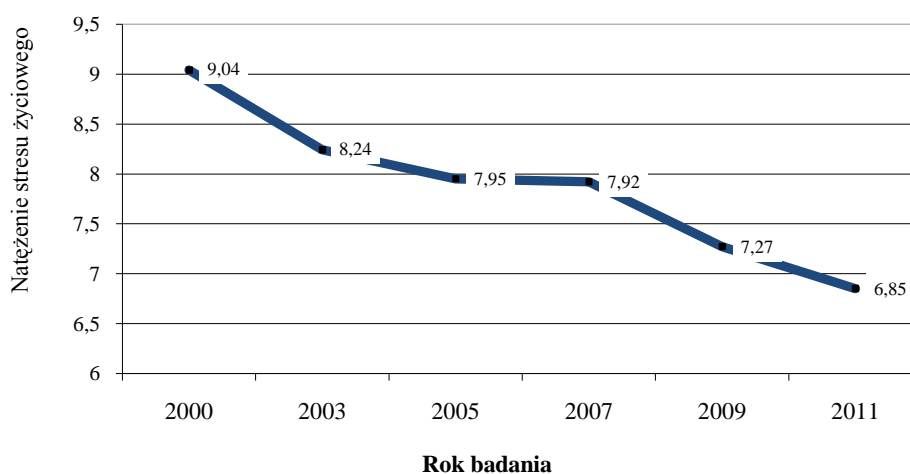
5.7. Stres życiowy

Janusz Czapiński

Wyodrębniono 7 kategorii stresu życiowego: małżeński (Aneks 1, kwestionariusz indywidualny, pyt. 5-7), rodzicielski, wynikający z problemów z dziećmi (pyt. 8-12), finansowy (pyt. 14-15), stres związany z pracą (pyt. 15-18), stres ekologiczny związany z warunkami mieszkaniowymi, sąsiadami i bezpieczeństwem w okolicy miejsca zamieszkania (pyt. 18-20), stres zdrowotny (pyt. 22-23) i stres urzędniczy („kafkowski”, pyt. 24-27).

Natężenie stresu życiowego traktowane jest w literaturze na temat jakości życia jako główny, a przynajmniej najbardziej bezpośredni czynnik różnicujący dobrostan psychiczny. W naszym badaniu każda z 7 specyficznych przedmiotowo kategorii stresu życiowego obejmowała kilka różnych rodzajów wydarzeń czy doświadczeń życiowych, a kategoria stresu ogólnego stanowiła łączne natężenie wszystkich 7 kategorii. Oczywiście nie każdy stres specyficzny jest powszechny, tzn. dotyczy całej populacji. Część kategorii (np. stres małżeński, rodzicielski czy pracy) jest właściwa dla wybranych grup ludności (osób żyjących w związku małżeńskim, posiadających dzieci, pracujących).

Ogólny poziom stresu życiowego był w roku 2011 zdecydowanie niższy niż dwa lata wcześniej i najniższy od roku 2000 (wykres 5.7.1). Jak pokazują dane z prób panelowych spadek ten był istotny statystycznie (tabela 5.7.1).

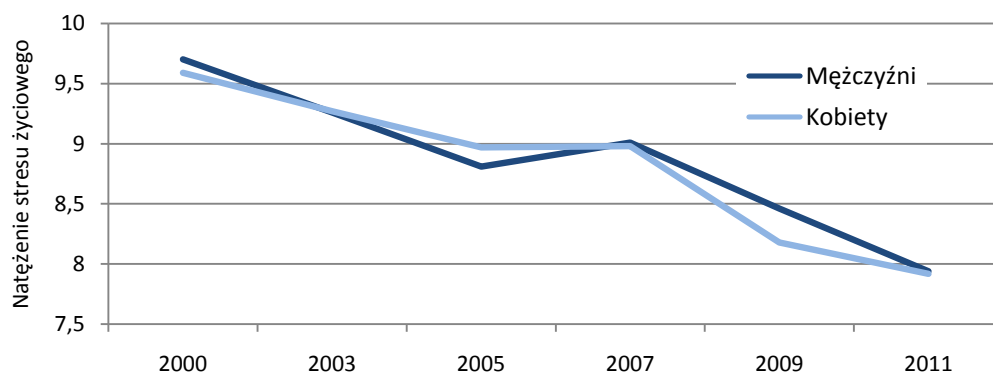
Wykres 5.7.1. Przeciętne natężenie stresu życiowego w całych próbach w latach 2000, 2003, 2005, 2007, 2009 i 2011

Tabela 5.7.1. Porównanie natężenia ogólnego stresu życiowego z pięciu pomiarów — w 2000, 2003, 2005, 2007 i 2009 r. -- z wynikiem ostatniego pomiaru w 2011 r. w próbach panelowych (tych samych respondentów w porównywanych latach)

Zmienna	Rok pomiaru	Średnia	Odch. stand.	Średnia różnica	Test t	Stopnie swobody	Poziom istotności	Korelacja
Natężenie stresu życiowego	2000	9,58	5,26	1,868	10,419	1739	0,000	0,284*
	2011	7,71	4,67					
	2003	8,87	5,20	1,045	8,478	1938	0,000	0,426*
	2011	7,84	4,92					
	2005	8,45	5,46	0,872	7,744	2225	0,000	0,484*
	2011	7,58	4,97					
	2007	8,31	5,38	0,862	11,545	4482	0,000	0,534*
	2011	7,45	4,95					
	2009	7,47	5,04	0,376	10,170	14894	0,000	0,582*
	2011	7,09	4,93					

* $p < 0,000$

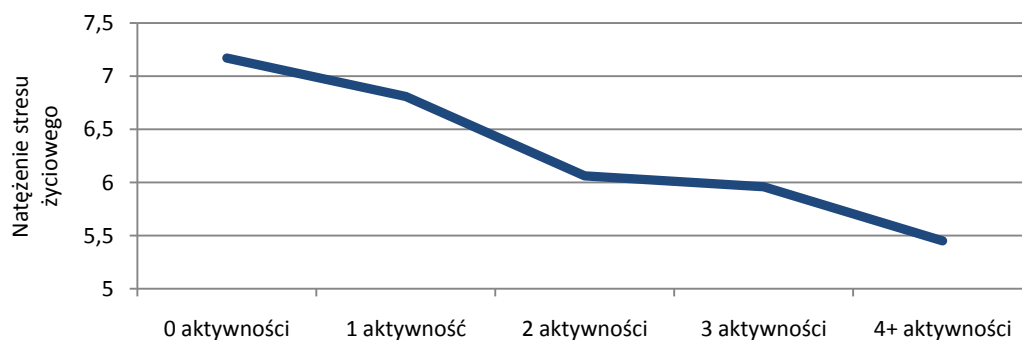
Gdy w analizie uwzględnimy tylko tych respondentów, którzy brali udział we wszystkich sześciu pomiarach, to okazuje się, że nie ma istotnego statystycznie efektu interakcji czasu pomiaru i płci: spadek stresu był taki sam u kobiet i mężczyzn, przy czym przez cały okres badania natężenie stresu było u mężczyzn podobne jak u kobiet (wykres 5.7.2).

UWAGI: efekt główny płci $F(1, 761) < 3$, ni; efekt główny roku badania $F(5, 757) = 6,248$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,004$; efekt interakcji roku badania i płci $F < 1$, ni; efekt główny wieku $F(1, 761) = 62,211$, $p < 0,000$; $\eta^2 = 0,076$.

Wykres 5.7.2. Przeciętne natężenie stresu życiowego u kobiet i mężczyzn w próbie panelowej z lat 2000-2011 przy kontroli wieku

Wcześniej stwierdziliśmy, że aktywność fizyczna ma korzystny wpływ na dobrostan psychiczny i fizyczny. Ponieważ stres wiąże się z obydwojoma rodzajami dobrostanu, możemy oczekiwać także związku między aktywnością fizyczną i stresem. Istotnie osoby, które uprawiają jakieś sporty czy ćwiczenia fizyczne wykazują niższy poziom stresu życiowego (wykres 5.7.3). Nie rozstrzyga to oczywiście kierunku zależności.

UWAGI: efekt główny aktywności fizycznej $F(4, 24590) = 45,168$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,007$; efekt płci $F < 1$, ni; efekt interakcji aktywności fizycznych i płci $F < 2$, ni.

Wykres 5.7.3. Przeciętne natężenie stresu życiowego ze względu na liczbę aktywności fizycznych przy kontroli wieku

Wykonano analizy regresji wielokrotnej w celu określenia znaczenia różnych rodzajów stresu dla dobrostanu psychicznego i aby sprawdzić, jakie czynniki mogą być odpowiedzialne za natężenie stresu oraz zaburzeń somatycznych. Wyniki tych analiz pokazują tabela 5.7.2 i 5.7.3.

Stres najsilniej wiąże się (wpływa, albo jest efektem — sprawa dyskusyjna) z zadowoleniem ze zdrowia, depresją psychiczną i — nieco słabiej — z zadowoleniem z sytuacji finansowej rodziny, poczuciem szczęścia, zadowoleniem z pracy i zadowoleniem z osiągnięć życiowych. W niewielkim natomiast stopniu stres wiąże się ze skłonnościami samobójczymi, zadowoleniem z dzieci, zadowoleniem z sytuacji w kraju i zadowoleniem z życia seksualnego. Bezwzględnie największy wpływ na dobrostan psychiczny ma stres finansowy i zdrowotny, najmniejszy zaś stres rodzicielski i kafkowski (tabela 5.7.2). Ranking znaczenia 7 kategorii stresu jest w tym roku dokładnie taki sam jak dwa lata wcześniej.

Niektóre kategorie stresu mają korzystny wpływ na niektóre wskaźniki dobrostanu; przede wszystkim stres pracy i stres kafkowski. Stresu pracy doświadczają osoby pracujące, a tym samym młodsze, które uzyskują lepsze wskaźniki dobrostanu. Stresu urzędniczego także doświadczają osoby młodsze i dodatkowo bardziej aktywne, kontaktujące się często z urzędami.

Dużemu natężeniu stresu życiowego „sprzyjają” w pierwszym rzędzie dzieci na utrzymaniu, wiek życia, praca najemna i bycie przedsiębiorcą. Czynnikiem osłabiającym stres życiowy są: bycie singlem, wdowieństwo, wyższy dochód, mieszkanie na wsi i bycie emerytem (tabela 5.7.3).

Wszystkie uwzględnione w równaniu regresji czynniki łącznie wyjaśniają duże porcje wariancji, tak w zakresie stresu (23,5 proc.), jak i objawów psychosomatycznych (17,4 proc.).

Chociaż stres życiowy koreluje dodatnio z natężeniem objawów somatycznych ($r = 0,179$, $p < 0,000$), nie zawsze te same czynniki, a niektóre wręcz w odwrotnym kierunku, wiążą się z zaburzeniami zdrowia i stresem.

Więcej objawów somatycznych doświadczają kobiety, podczas gdy stres dotyka w większym stopniu mężczyzn. Pracownicy w większym stopniu narażeni są na stres, ale nie cierpią bardziej na zaburzenia somatyczne w porównaniu z innymi grupami społeczno-zawodowymi. Osoby wychowujące dzieci doświadczają większego stresu, ale nie są bardziej chore.

Tabela 5.7.2. Ranga poszczególnych kategorii stresu życiowego w wyjaśnianiu różnych aspektów dobrostanu i wielkość wariancji wskaźników dobrostanu wyjaśnionej przez 7 kategorii stresu (brak wartości rangowej oznacza, że dana kategoria stresu nie wyjaśnia samodzielnie, po wyłączeniu pozostałych kategorii stresu, istotnej statystycznie porcji zróżnicowania danego wskaźnika dobrostanu)*

Rodzaj stresu	Ocena z całego dotychczasowego życia	Poczucie szczęścia	Brak skłonności samobójczych	Pragnienie życia	Brak symptomów depresji	Ocena minionego roku	Zadowolenie ze stosunków z najbliższymi	Zadowolenie z sytuacji finansowej rodziny	Zadowolenie z wypoczynku	Zadowolenie ze stanu swojego zdrowia	Zadowolenie ze swoich osiągnięć życiowych	Zadowolenie z sytuacji w kraju	Zadowolenie z miejscowości zamieszkania	Zadowolenie z perspektyw na przyszłość	Zadowolenie z życia seksualnego	Zadowolenie ze swego wykształcenia	Zadowolenie z pracy	Zadowolenie z dzieci	Zadowolenie z małżeństwa	Zadowolenie ze stanu bezpieczeństwa	Ogólna ranga predyktora w 2011 r.	Ogólna ranga predyktora w 2009 r.
Stres finansowy	-1	-1	-2	-2	-5	-1	-1	-1	-2	-3	-1	-1	-2	-1	-3	-1	-1	-3	-2	-3	1	1
Stres zdrowotny	-2	-2	-1	-1	-1	-2	-4	-3	-1	-1	-2	-2	6	-2	-1	-2	-4	-2	-3	-2	2	2
Stres pracy	3	3	4	3	2	3	7	2	-6	2	3		-5	4	5	4	-2	4	5	4	3	3
Stres ekologiczny	-7	-4	-3	-4		-4	-2	-5	-5	5	-4	-3	-1	-3		-6	-3			-1	4	4
Stres małżeński	-5	-5	-5	-5	-3		-5	5	-4	-4	-6			-5	-2	-4		-5	-1	5	5	5
Stres kafkowski	4		6		4	-6	6	4		-6	5	-4	-3		4	3	4	6	5		6	6
Stres rodzicielski				6	6	5	-3		-3			5	-4		6	-5		-1	-4		7	7
Procent zmienności wyjaśnionej przez 7 kategorii stresu (skorygowane $R^2 \times 100$)	11,9	15,2	5,0	7,9	39,7	10,8	6,2	23,9	9,7	38,3	13,4	6,7	7,4	16,1	7,1	8,7	16,3	3,8	10,5	14,6		

* Ranga predyktora wynika z wielkości beta w równaniach regresji; ranga pozytywna oznacza, że wzrost stresu idzie w parze ze wzrostem dobrostanu, ranga negatywna — że wzrost stresu idzie w parze ze spadkiem dobrostanu.

Tabela 5.7.3. Znaczenie wybranych czynników społeczno-demograficznych jako predyktorów różnych kategorii stresu życiowego i dystresu (natężenia symptomów somatycznych) mierzone wielkością standaryzowanego współczynnika beta w analizie regresji liniowej

Predyktor	Stres małżeński	Stres rodzicielski	Stres finansowy	Stres pracy	Stres ekologiczny	Stres zdrowotny	Stres kafkowski	Stres ogólny	Somatyka
Płeć (1 mężczyzna, 2 kobieta)	0,030**	-0,024*	-0,005	-0,052**	-0,009	0,038**	-0,045**	-0,017**	0,126**
Wiek	0,099**	0,212**	0,106**	0,045**	-0,002	0,417**	-0,032*	0,192**	0,287**
Wykształcenie	0,038**	0,018	-0,046**	-0,028*	0,060**	-0,080**	0,114**	0,014	-0,044**
Miasto powyżej 200 tys.	0,029**	0,046**	0,055**	-0,009	0,081**	-0,012*	0,012	0,044**	0,023**
Wieś	0,006	-0,031**	-0,008	-0,002	-0,121**	-0,018**	-0,013	-0,044**	-0,012
Single		-0,024	-0,120**	-0,054*	-0,067**	-0,025	-0,068**	-0,084**	-0,023
Małżeństwo		-0,073**	-0,147**	-0,061**	-0,044**	0,019	-0,032*	0,008	0,015
Wdowieństwo		-0,076**	-0,113**	-0,009	-0,026*	-0,003	-0,024*	-0,075**	0,015
Dzieci na utrzymaniu	0,042**		0,097**	0,039**	0,060**	0,000	0,087**	0,274**	-0,037**
Pracownik najemny	-0,006	0,050**	0,121**		0,024*	-0,031**	0,036**	0,168**	-0,017
Rolnik	0,012	-0,006	0,094**	-0,033**	-0,008	0,004	0,045**	0,070**	-0,018**
Przedsiębiorca	-0,004	-0,010	0,086**	-0,070**	0,004	-0,020**	0,103**	0,074**	-0,024**
Emeryt	-0,052**	-0,055**	-0,126**		-0,020	0,028**	-0,017	-0,081**	0,032**
Bezrobotny	0,007	0,005	0,144**		0,033**	-0,014*	0,085**	0,060**	0,009
Rencista	-0,053**	-0,030*	0,009		0,008	0,124**	0,016	0,025**	0,090**
Dochód na osobę	0,018	0,028*	-0,205**	-0,025*	-0,026**	-0,061**	-0,021**	-0,069**	-0,031**
Warunki mieszkaniowe	0,029*	-0,050**	-0,020**	-0,010	-0,112**	-0,012	0,005	-0,057**	-0,033**
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności (skorygowane $R^2 \times 100$)	1,0	5,0	12,8	1,4	7,0	29,7	6,1	23,5	17,4

** $p < 0,01$

* $p < 0,05$

UWAGI: brak wartości beta oznacza, że dany predyktor nie wchodził do równania regresji.

5.8. Strategie radzenia sobie z problemami i trudnościami

Janusz Czapiński

Żaden człowiek nie jest całkowicie bierną ofiarą stresu życiowego. Jest nie tylko autorem sporej dozy kłopotów, ale także potrafi się bronić przed ich emocjonalnymi, społecznymi i materialnymi konsekwencjami. Sposoby obrony przed stresem i jego konsekwencjami są wielorakie. Klasyfikacja sposobów także jest różnorodna. Zależy ona nie tylko od teorii radzenia sobie, ale także w dużej mierze od rodzaju stresu.

Najpopularniejsza w literaturze psychologicznej koncepcja indywidualnych strategii radzenia sobie ze stresem, zaproponowana przez Lazarusa i Folkmana (1984), wyróżnia strategię zadaniową i emocjonalną. Pierwsza ukierunkowana jest na realne rozwiązanie problemu, zmianę sytuacji na lepsze. Druga ma na celu zmianę sposobu emocjonalnego przeżywania sytuacji stresowej. Oczywiście w ramach każdej z tych ogólnych strategii możliwe są bardziej specyficzne sposoby reagowania.

W zastosowanej przez nas skali wyróżniono dwa sposoby zadaniowego reagowania na trudne sytuacje życiowe: *zwracam się o radę i pomoc do innych ludzi oraz mobilizuję się i przystępuję do działania*. Strategia emocjonalna była bardziej zróżnicowana, na 5 szczegółowych sposobów: *sięgam po alkohol; pocieszam się myślą, że mogło być jeszcze gorzej, lub że innym jest jeszcze gorzej; zażywam środki uspokajające; modłę się o pomoc do Boga; zajmuję się innymi rzeczami, które odwracają moją uwagę i poprawiają nastrój*. Respondent miał także możliwość odpowiedzi, że w obliczu problemów nic nie robi, poddaje się, co traktować można jako szczególny rodzaj strategii radzenia sobie; bezradność bywa bowiem ratunkiem przed odpowiedzialnością i wysiłkiem, jakiego wymaga rozwiązywanie problemów, choć może oczywiście oznaczać także jedynie klęskę wszelkich dostępnych jednostce sposobów łagodzenia stresu.

W przeciwieństwie do dominującej biernej strategii radzenia sobie przez gospodarstwa domowe z trudną sytuacją finansową (ograniczanie potrzeb, por. tabela 4.1.9), zdecydowaną niezmiennie od lat przewagę w deklaracjach respondentów mają aktywne, zorientowane na rzeczywiste rozwiązanie problemu indywidualne strategie radzenia sobie ze stresem życiowym. Mobilizacja i przystępowanie do działania wraz ze wspierającym ją zwracaniem się o informacje i pomoc do innych ludzi wybierane są przez ponad połowę Polaków. Częste jednak również – jak pokazuje tabela 5.8.1 – są próby psychicznego dostosowywania się do zaistniałych trudności, a więc pocieszanie się myślą, że mogło być jeszcze gorzej, lub że innym jest jeszcze gorzej, próba wywołania korzystnej zmiany za pośrednictwem sił nadprzyrodzonych (modlenie się do Boga) i zajmowanie się czymś, co odwraca uwagę od problemu. Rzadko – jak na szacowaną ilość spożywanego w Polsce alkoholu i szacowaną liczbę osób uzależnionych od alkoholu – pojawia się ucieczka w alkohol jako sposób na kłopoty. Ucieczkę w alkohol w obliczu kłopotów podaje o niemal dwa p.p. mniej respondentów niż przyznaje się do nadużywania alkoholu (por. rozdz. 5.10.4.2). Również sięganie po środki uspokajające nie jest częstym sposobem reagowania na trudne sytuacje.

Porównując wyniki dla całych prób, widzimy, że od 2005 r. rośnie częstość stosowania strategii zadaniowej a w ostatnim pomiarze w porównaniu z poprzednimi latami spadła powszechność stosowania strategii emocjonalnej, zwłaszcza pocieszania się myślą, że mogło być jeszcze gorzej i modlitwy do Boga (tabela 5.8.1).

Porównania w próbach panelowych także dowodzą wzrostu częstości korzystania ze strategii zadaniowej i spadku częstości stosowania strategii emocjonalnej (tabela 5.8.2).

Tabela 5.8.1. Odsetki respondentów wskazujących poszczególne sposoby reagowania na kłopoty czy trudne sytuacje życiowe w latach 1995-1997 i 2000-2011

Strategie radzenia sobie	1995 r. N=3020	1996 r. N=2333	1997 r. N=2094	2000 r. N=6403	2003 r. N=9188	2005 r. N=8593	2007 r. N=12672	2009 r. N=24171	2011 N=26106
Zwracam się o radę i pomoc do innych ludzi	35,6	36,2	36,7	38,2	37,6	39,8	41,3	43,7	41,5
Mobilizuję się i przystępuję do działania	48,4	49,1	55,1	49,4	47,2	50,6	52,0	54,6	54,9
Piję więcej alkoholu	4,3	3,9	3,9	4,0	3,5	4,0	3,4	4,4	3,4
Pocieszam się myślą, że mogło być jeszcze gorzej	39,9	40,8	39,1	39,3	41,9	40,4	38,2	35,1	33,2
Poddaję się, nie wiem, co robić	3,1	3,0	2,6	2,9	3,4	3,4	2,9	3,5	2,8
Zażywam środki uspokajające	5,5	5,5	4,8	4,1	4,4	4,8	4,2	4,4	3,7
Modłę się o pomoc do Boga	27,4	30,9	30,4	31,8	32,5	33,7	30,1	28,1	25,3
Zajmuję się innymi rzeczami, które odwracają moją uwagę	20,6	24,1	19,9	17,9	21,8	24,8	24,0	24,2	24,2

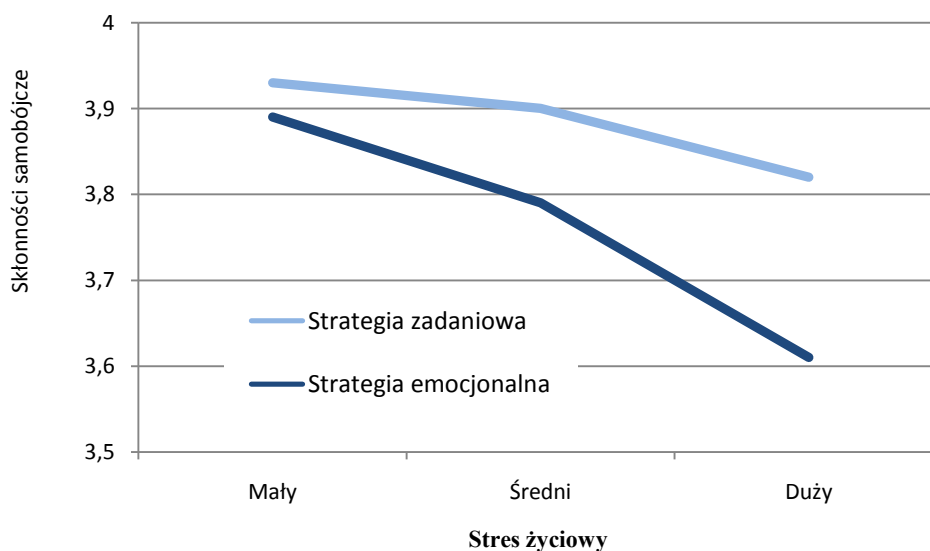
Źródło danych: lata 1995-1997 — Czapiński, 1998; lata 2000-2011 — *Diagnoza Społeczna*.

Pojawia się pytanie, które z tych strategii radzenia sobie są skuteczne w obliczu stresu życiowego, tzn. pozwalają zachować dobry stan psychiczny lub hamują jego pogarszanie się, gdy następuje kumulacja kłopotów.

Aby odpowiedzieć na to pytanie sprawdziliśmy, czy poszczególne strategie zaradcze osłabiają (i w jakim stopniu) wpływ stresu na wskaźniki dobrostanu psychicznego. Okazało się, że strategie radzenia sobie różnicują poziom dobrostanu psychicznego niezależnie od natężenia stresu życiowego: osoby stosujące strategię zadaniową uzyskują lepsze wskaźniki dobrostanu od osób stosujących strategię emocjonalną lub poddające się w obliczu kłopotów — także niezależnie od natężenia stresu życiowego. Przewaga strategii zadaniowej rośnie jednak wraz z natężeniem stresu życiowego w przypadku większości wskaźników dobrostanu. Wykres 5.8.1. ilustruje ten efekt interakcji dla skłonności samobójczych, a wykres 5.8.2 dla ogólnego dobrostanu psychicznego⁷⁷.

Tabela 5.8.2. Porównanie częstości deklarowanego stosowania strategii emocjonalnej i zadaniowej w radzeniu sobie z kłopotami w próbie panelowej w latach 2000-2011

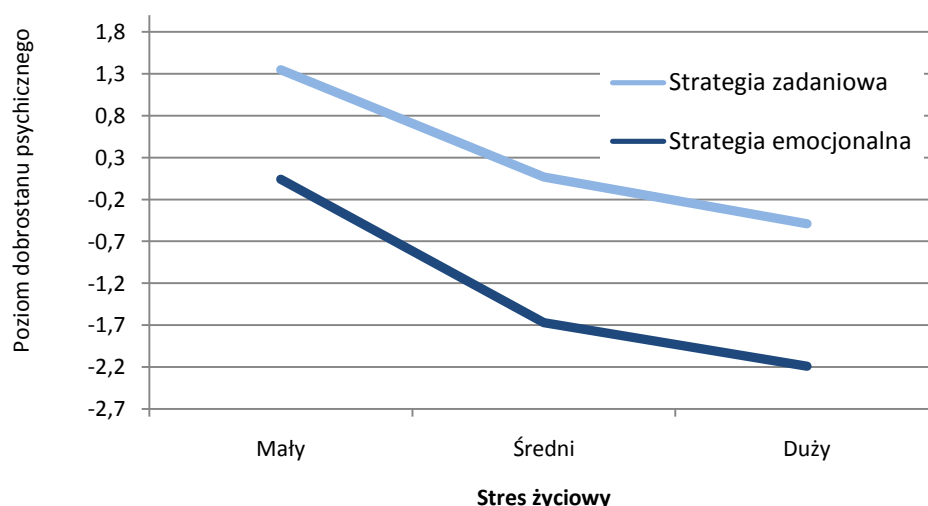
Zmienna	Rok pomiaru	Średnia	Odch. stand.	Średnia różnica	Test t	Stopnie swobody	Poziom istotności	Korelacja
Strategia zadaniowa	2000	0,412	0,320	0,0371	3,168	1225	0,002	0,199*
	2011	0,450	0,328					
	2003	0,396	0,337	0,0638	7,133	2147	0,000	0,234*
	2011	0,460	0,333					
	2005	0,443	0,339	0,0181	2,222	2453	0,026	0,273*
	2011	0,461	0,332					
	2007	0,449	0,337	0,0176	3,075	4955	0,002	0,292*
	2011	0,467	0,338					
2009	0,462	0,339	0,006	<2	14959	ni	0,315*	
2011	0,568	0,335						
Strategia emocjonalna	2000	0,207	0,157	-0,004	<1	1223	ni	0,200*
	2011	0,203	0,158					
	2003	0,211	0,162	-0,012	-2,742	2144	0,006	0,219*
	2011	0,199	0,160					
	2005	0,225	0,165	-0,030	-7,570	2450	0,000	0,251*
	2011	0,195	0,159					
	2007	0,209	0,159	-0,017	-6,193	4939	0,000	0,298*
	2011	0,193	0,159					
2009	0,190	0,158	-0,004	-2,257	14642	0,024	0,291*	
2011	0,186	0,158						

UWAGI: skala skłonności samobójczych jest odwrotnie skierowana: im niższa wartość tym większa częstotliwość myśli samobójczych; efekt główny natężenia stresu $F(2, 22528)=249,80$, $\eta^2=0,022$, $p<0,000$, efekt główny strategii zaradczej $F(1, 22528)=324,75$, $\eta^2=0,014$, $p<0,000$, efekt interakcji stresu i strategii zaradczej $F(2, 22528)=47,88$, $\eta^2=0,004$, $p<0,000$.

Wykres 5.8.1. Skłonności samobójcze w warunkach różnego natężenia stresu życiowego u osób z przewagą zadaniowej i emocjonalnej strategii radzenia sobie

⁷⁷ Operacyjna definicja wskaźnika patrz rozdz. 9.2

UWAGI: wskaźnik dobrostanu psychicznego jest sumą standaryzowanych wartości zadowolenia z życia, poczucia szczęścia, oceny minionego roku i symptomów depresji psychicznej; efekt główny natężenia stresu $F(2, 22027)=689,74$, $\eta^2=0,059$, $p<0,000$, efekt główny strategii zaradczej $F(1, 22027)=1346,73$, $\eta^2=0,058$, $p<0,000$, efekt interakcji stresu i strategii zaradczej $F(2, 22027)=9,02$, $\eta^2=0,001$, $p<0,000$.

Wykres 5.8.2. Poziom dobrostanu psychicznego w warunkach różnego natężenia stresu życiowego u osób z przewagą zadaniowej i emocjonalnej strategii radzenia sobie

Przewaga strategii zadaniowej nad emocjonalną koreluje z wysokością dochodu osobistego ($r=0,16$). Aby sprawdzić, czy strategia zadaniowa sprzyja wyższym dochodom, wykonaliśmy analizę regresji, w której zmienną wyjaśnianą była zmiana dochodu osobistego w trzech okresach – 2005-2011, 2007-2011 i 2009-2011 – a predyktorami były strategia zadaniowa i wysokość dochodu osobistego w roku wyjściowym. Jak pokazują wyniki zamieszczone w tabeli 5.8.3 istotnie zadaniową strategię radzenia sobie można uznać za czynnik sprzyjający bogaceniu się.

Tabela 5.8.3. Wyniki regresji liniowej zmiany dochodu osobistego między rokiem pomiaru predyktorów i 2011 r.

Predyktory	Rok pomiaru predyktorów								
	2005			2007			2009		
	Beta	t	p	Beta	t	p	Beta	t	p
Dochód osobisty	-0,082	-3,484	0,001						
Strategia zadaniowa	0,087	3,691	0,000						
Dochód osobisty				-0,114	-6,878	0,000			
Strategia zadaniowa				0,087	5,269	0,000			
Dochód osobisty							-0,302	-32,155	0,000
Strategia zadaniowa							0,081	8,603	0,000
N		1815			3659			10554	
Skorygowany R^2		0,011			0,018			0,090	

5.9. Wsparcie społeczne

Janusz Czapiński

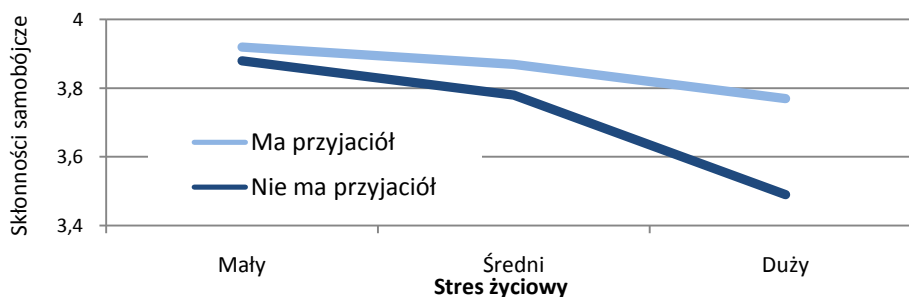
Nie zmieniło się w stosunku do początku okresu transformacji ponad 90-procentowe (!) deklarowane poczucie wsparcia społecznego (*Czuję się kochany(a) i darzony(a) zaufaniem*). Jedynie 21 proc. respondentów czuje się osamotnionymi wbrew swej woli (*zob. tabela 5.9.1*). Wsparcie społeczne jest ważną kategorią w psychologii stresu i radzenia sobie ze stresem. Większość teoretyków skłania się ku hipotezie „buforowej”, która zakłada, że wsparcie społeczne jest buforem osłabiającym lub zapobiegającym negatywnym skutkom psychologicznym stresu (przyjaciele są ważni w biedzie). Popularna jest jednak także hipoteza efektu głównego, która mówi, że wsparcie oddziałuje pozytywnie na psychikę zawsze, a nie tylko w warunkach nasilonego stresu życiowego. Choć hipotezy te nie wykluczają się całkowicie, sprawdziliśmy, która z nich jest trafniejsza w odniesieniu do Polaków: czy respondenci, którzy czują się kochani i darzeni zaufaniem, nie czują się samotni i mają więcej przyjaciół – lepiej znoszą stres życiowy; czy wsparcie zapobiega negatywnym psychologicznym efektom stresu, czy też niezależnie od wydarzeń życiowych ludzie cieszący się większym wsparciem są w lepszej kondycji psychicznej.

Okazuje się, że wsparcie mierzone liczbą przyjaciół generalnie wpływa pozytywnie na różne aspekty dobrostanu psychicznego, jak również łagodzi wpływ stresu życiowego. Skłonności samobójcze narastają a poczucie szczęścia spada wraz ze stresem życiowym bardziej u osób samotnych niż otoczonych przyjaciółmi. (wykres 5.9.1). Podobnie depresja psychiczna, którą stres życiowy zwiększa bardziej u osób pozbawionych przyjaciół. Liczba przyjaciół jest czwartym po wieku, małżeństwie i dochodzie na osobę najważniejszym czynnikiem wyjaśniającym dobrostan psychiczny (*zob. tabela 5.3.1*). Zatem lepiej mieć niż nie mieć przyjaciół zarówno w pomyślnych czasach, jak i — zwłaszcza — w biedzie. Całe szczęście, że ich liczba, po krótkotrwałym załamaniu na przełomie wieków, powróciła do stanu z czasów, gdy uchodziliśmy za społeczeństwo towarzyskie (tabela 5.9.2 i 5.9.3).

Tabela 5.9.1. Odsetek respondentów deklarujących różne przejawy wsparcia społecznego w latach 1991/1992 i 2000-2011

Przejawy wsparcia społecznego	1991/1992 N=4187/3402	2000 r. N=6403	2003 r. N=9037	2005 r. N=8593	2007 r. N=12211	2009 r. N=25729	2011 N=26176
Kochany i darzony zaufaniem	90	90	91	91	92	91	92
Osamotniony	21	22	19	22	21	21	21

Źródło danych: lata 1991/1992 — Czapiński, 1998; lata 2000-2011 — *Diagnoza Społeczna*.

UWAGI: skala skłonności samobójczych jest odwrotnie skierowana: im niższa wartość skalowa tym większa częstotliwość myśli samobójczych; efekty główne: przyjaciół $F(1, 24919)=102,592$, $p<0,000$, $\eta^2=0,004$, stresu $F(2, 24919)=129,823$, $p<0,000$, $\eta^2=0,010$, efekt interakcji stresu i przyjaciół $F(2, 24919)=29,507$, $p<0,000$, $\eta^2=0,002$, zmiennymi kontrolnymi były wiek $F(1, 24919)=7,094$, $p<0,01$, $\eta^2=0,000$ i płeć $F(1, 24919)=7,858$, $p<0,01$, $\eta^2=0,000$.

Wykres 5.9.1. Poziom skłonności samobójczych w zależności od natężenia stresu życiowego i posiadania przyjaciół

Tabela 5.9.2. Przeciętna liczba przyjaciół w kolejnych latach

1991 r. N=4187	1993 r. N=2306	1995 r. N=3020	1996 r. N=2333	1997 r. N=2094	2000 r. N=6403	2003 r. N=9037	2005 r. N=8457	2007 r. N=12514	2009 r. N=25729	2011 N=26176
7	7	8	7	7	5	6	7	7	7	7

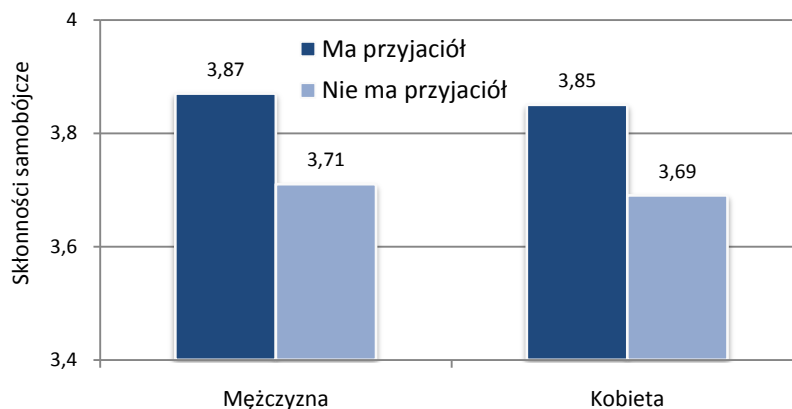
Źródło danych: lata 1991-1997 — Czapiński, 1998; lata 2000-2011 — *Diagnoza Społeczna*.

Tabela 5.9.3. Odsetek respondentów deklarujących brak przyjaciół lub więcej niż 5 przyjaciół w kolejnych latach

Liczba przyjaciół	1991. N=4187	1993 N=2306	1995 N=3020	1997 N=2094	2000 N=6403	2003 N=9037	2005 N=8457	2007 N=12514	2009 N=25729	2011 N=26176
Brak przyjaciół	3,0	4,0	3,2	3,3	5,7	4,1	3,1	3,6	4,0	4,9
Ponad 5 przyjaciół	45,0	49,0	50,0	47,0	30,0	40,1	44,0	45,5	43,4	43,4

Źródło danych: lata 1991-1997 — Czapiński, 1998; lata 2000-2011 — *Diagnoza Społeczna*.

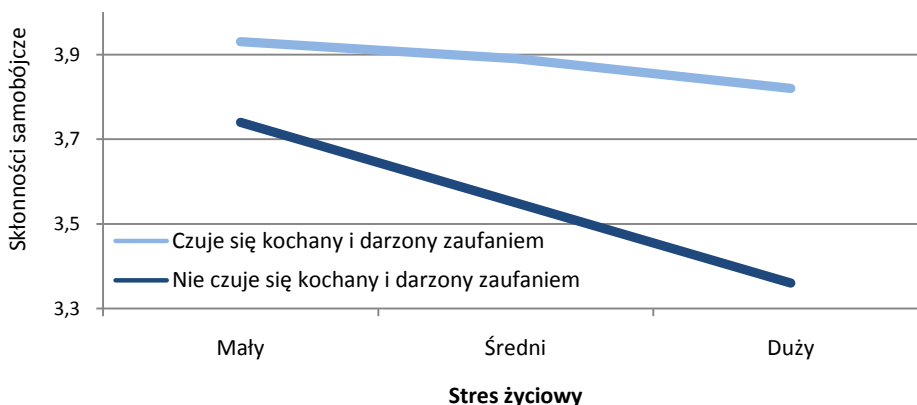
Przyjaciele mają większe znaczenie buforowe (łagodzące wpływ stresu) jak i ogólnie w większym stopniu sprzyjają dobrostanowi psychicznemu u kobiet niż u mężczyzn (wykres.5.9.2).

UWAGI: skala skłonności samobójczych jest odwrotnie skierowana: im niższa wartość skalowa tym większa częstotliwość myśli samobójczych; efekt przyjaciół $F(1, 26109)=148,790$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,006$; efekt płci ni.; efekt interakcji przyjaciół i płci ni.

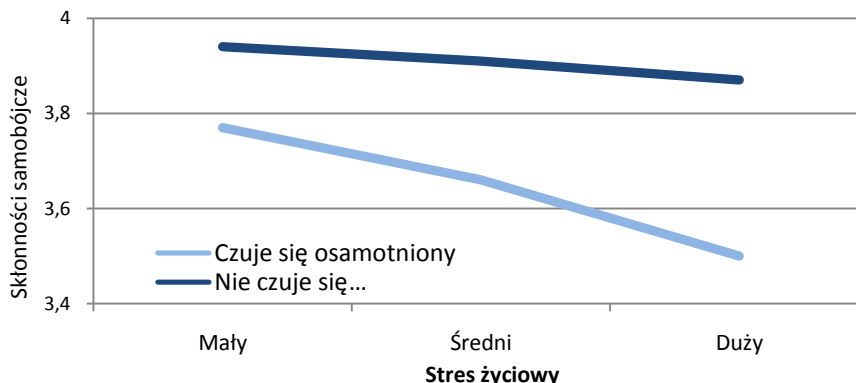
Wykres 5.9.2. Poziom skłonności samobójczych w zależności od płci i posiadania przyjaciół

W zakresie skłonności samobójczych istotny efekt buforowy mają także dwa inne wskaźniki wsparcia: poczucie bycia kochanym i darzonym zaufaniem oraz poczucie osamotnienia (wykresy 5.9.3 i 5.9.4).

UWAGI: skala skłonności samobójczych jest odwrotnie skierowana: im niższa wartość skalowa tym większa częstotliwość myśli samobójczych; efekty główne: wsparcia $F(1, 24956)=868,664$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,034$, stresu $F(2, 24956)=149,948$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,012$, efekt interakcji stresu i wsparcia $F(2, 24956)=40,975$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,003$, zmiennymi kontrolnymi były wiek $F(1, 24956) = 6,167$, $p < 0,05$, $\eta^2 = 0,000$ i płeć $F(1, 24956)=30,409$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,001$.

Wykres 5.9.3. Poziom skłonności samobójczych w zależności od natężenia stresu życiowego i poczucia bycia kochanym i darzonym zaufaniem

UWAGI: skala skłonności samobójczych jest odwrotnie skierowana: im niższa wartość skalowa tym większa częstotliwość myśli samobójczych; efekty główne: osamotnienia $F(1, 24924)=1134,399$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,044$, stresu $F(2, 24924)=159,894$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,012$, efekt interakcji stresu i osamotnienia $F(2, 24924)=53,369$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,004$, zmiennymi kontrolnymi były wiek $F(1, 24922) < 3$, ni i płeć $F(1, 24922) < 1$, ni.

Wykres 5.9.4. Poziom skłonności samobójczych w zależności od natężenia stresu życiowego i poczucia osamotnienia

5.10. Cechy osobowości i styl życia

Janusz Czapiński

5.10.1. System wartości

Badanie systemu wartości osobistych należy do jednego z najtrudniejszych zadań psychologii jakości życia. Istnieje, co prawda, kilka lepiej lub gorzej wystandaryzowanych i sprawdzonych pod względem trafności oraz rzetelności miar (np. skala Rokeacha czy Schwartz), ale żadna z nich nie znalazła zastosowania w dużych badaniach sondażowych, gdzie liczy się skrótowość, prostota pytań i łatwość udzielania odpowiedzi. Kierując się tymi kryteriami, wykorzystaliśmy *skale warunków szczęśliwego życia* (Aneks 1, kwestionariusz indywidualny, pyt. 2), w której wymieniono 13 określonych wartości i jedną nieokreśloną. Ponieważ wszystkie 13 wartości jest powszechnie akceptowanych, ograniczyliśmy respondentom wybór do trzech, jego zdaniem najważniejszych.

Tabela 5.10.1 dowodzi, że system wartości Polaków jest bardzo stabilny. Warto jednak odnotować znaczny wzrost znaczenia przyjaciół (ponad dwukrotny wzrost odsetka wskazań w stosunku do roku 2000, gdy — jak pamiętamy — wystąpił głęboki kryzys związków przyjacielskich, przejawiający się w spadku przeciętnej liczby przyjaciół. Wzrosła także w porównaniu z latami 90. ubiegłego wieku waga wykształcenia, choć w dalszym ciągu zarówno przyjaciele jak i wykształcenie wydają się wartościami niedocenianymi w świetle ich realnego wpływu na jakość życia.

Szybki wzrost zamożności Polaków odbija się także na spadku częstości wskazań pieniędzy jako jednej z trzech kardynalnych wartości (o 28 proc. w stosunku do roku 2000). Spada także znaczenie Boga (opatrności), co koresponduje ze spadkiem częstości praktyk religijnych (por. rozdz. 5.10.3).

Podobnie jak we wszystkich poprzednich latach najczęściej jako wartość wskazywane jest zdrowie (64,1 proc. respondentów), a w dalszej kolejności udane małżeństwo (niewielki spadek), dzieci i praca; najrzadziej wolność i swoboda, silny charakter, wykształcenie i życzliwość oraz szacunek otoczenia.

Tabela 5.10.1. Odsetki respondentów w wieku 18+ lat wskazujących w kolejnych latach poszczególne wartości jako najważniejsze trzy warunki udanego, szczęśliwego życia

Wartość	1992 r. N=3402	1993 r. N=2306	1994 r. N=2302	1995 r. N=3020	1997 r. N=2094	2000 r. N=6632	2003 r. N=9397	2005 r. N=8560	2007 r. N=12365	2009 r. N=23784	2011 N=26221
Pieniądze	37,2	39,8	32,1	36,1	39,3	39,2	33,3	32,9	30,7	30,3	28,2
Dzieci	52,3	50,0	55,0	51,0	50,3	43,4	43,3	45,1	45,9	48,8	47,6
Udane małżeństwo	56,3	57,6	56,5	55,9	58,8	58,0	53,7	55,6	55,8	56,6	53,4
Praca	26,6	30,1	29,2	29,6	28,9	30,8	35,5	34,7	30,2	31,9	30,7
Przyjaciele	4,7	4,8	4,2	5,6	5,0	4,6	5,9	8,0	8,6	10,4	10,4
Opatrzność, Bóg	16,7	13,2	13,1	16,4	15,6	16,0	15,4	15,6	15,1	15,4	13,3
Pogoda ducha, optymizm	8,5	7,8	8,2	9,0	7,9	7,8	8,2	9,1	9,5	10,7	10,2
Uczciwość	12,3	10,6	10,0	10,0	9,0	8,8	9,0	10,2	9,7	11,1	9,9
Życzliwość i szacunek otoczenia	9,0	7,5	9,3	7,4	6,0	7,8	5,9	6,7	6,9	8,4	7,1
Wolność, swoboda	3,6	3,3	3,6	3,8	1,9	3,0	3,3	3,5	4,1	4,7	4,4
Zdrowie	59,6	62,9	65,8	59,6	60,2	62,9	63,7	64,9	65,1	67,8	64,1
Wykształcenie	1,9	2,4	1,3	3,7	4,2	4,6	5,1	6,0	6,2	6,3	5,6
Silny charakter	4,0	3,5	4,5	4,1	5,5	3,4	4,5	4,9	5,0	5,8	5,3
Inne	0,5	0,4	1,3	0,7	0,4	0,6	0,7	1,2	1,0	1,0	0,9

Źródło danych: lata 1992-1997 — Czapiński, 1998; lata 2000-2011 — *Diagnoza Społeczna*.

System wartości osobistych zależy od wielu czynników związanych z kulturą, środowiskiem społecznym, warunkami życia i kolejami losu jednostki. Wybraliśmy 7 takich czynników potencjalnie różnicujących prawdopodobieństwo zaliczenia przez badanych poszczególnych wartości do trzech podstawowych warunków udanego (szczęśliwego) życia. Wyniki analizy regresji logistycznej z udziałem tych czynników jako predyktorów pokazuje tabela 5.10.2.

Wartościami, których wybór najlepiej wyjaśniają predyktory, są: dzieci, udane małżeństwo, przyjaciele i wykształcenie. Oznacza to, że waga tych wartości w systemie wartości jednostki w największym stopniu zależy od charakterystyki społeczno-demograficznej jednostki. Waga dzieci w systemie wartości zależy przede wszystkim od tego, czy ktoś ma dzieci na utrzymaniu, czy nie jest singlem oraz czy jest kobietą. Wartość dzieci różnicuje także poziom wykształcenia: osoby z wyższym i średnim wykształceniem cenią dzieci mniej niż osoby gorzej wykształcone. Udane małżeństwo cenią sobie przede wszystkim ci, którzy żyją w związku małżeńskim i są stosunkowo młodzi i lepiej wykształceni. Kobiety zdecydowanie częściej wskazują małżeństwo niż mężczyźni. Przyjaźń wybierają częściej od innych osoby zamożne i młode. Wykształcenie doceniają lepiej wykształceni, pracownicy sektora publicznego, osoby młodsze oraz single.

Tabela 5.10.2. dok.

Predyktor	Uczciwość		Życzliwość i szacunek otoczenia		Wolność, swoboda		Zdrowie		Wykształcenie		Silny charakter	
	p	Exp(B)	p	Exp(B)	p	Exp(B)	p	Exp(B)	p	Exp(B)	p	Exp(B)
Mężczyzna	ref.											
Kobieta	0,010	0,887	0,005	1,168	0,000	0,442	0,000	1,271	0,562	0,965	0,000	0,599
Wiek 16-24 lata	ref.											
Wiek 25-34 lata	0,346	0,895	0,188	1,190	0,024	0,754	0,000	1,373	0,000	0,467	0,244	0,868
Wiek 35-44 lat	0,056	1,272	0,014	1,436	0,049	0,737	0,000	1,515	0,000	0,386	0,333	0,873
Wiek 45-59 lat	0,007	1,388	0,000	1,658	0,002	0,613	0,000	1,729	0,000	0,385	0,225	0,847
Wiek 60-64 lata	0,005	1,520	0,000	1,968	0,044	0,628	0,000	1,754	0,000	0,319	0,085	0,715
Wiek 65+ lat	0,001	1,663	0,000	2,194	0,023	0,562	0,000	1,717	0,000	0,310	0,002	0,524
Dochód na osobę – poniżej dolnego kwartyła	ref.											
Dochód na osobę – powyżej dolnego kwartyła	0,333	0,944	0,021	1,179	0,056	1,207	0,910	0,996	0,706	0,970	0,356	1,078
Dochód na osobę – poniżej górnego kwartyła	0,300	0,936	0,067	1,152	0,048	1,232	0,204	0,950	0,233	1,109	0,499	1,061
Dochód na osobę – powyżej górnego kwartyła	0,777	1,020	0,000	1,351	0,000	1,588	0,522	0,972	0,733	1,033	0,492	1,068
Miasta powyżej 500 tys. mieszkańców	ref.											
Miasta od 200 do 500 tys. mieszkańców	0,690	1,044	0,214	0,853	0,000	0,559	0,190	0,915	0,798	0,965	0,464	1,106
Miasta od 100 do 200 tys. mieszkańców	0,924	1,011	0,994	0,999	0,002	0,602	0,066	0,874	0,784	0,958	0,926	0,986
Miasta od 20 do 100 tys. mieszkańców	0,442	1,076	0,611	1,057	0,000	0,580	0,533	0,963	0,742	1,042	0,750	0,961
Miasta do 20 tys. mieszkańców	0,097	1,181	0,800	1,030	0,000	0,538	0,376	1,058	0,870	1,022	0,384	0,890
Wieś	0,544	1,057	0,583	1,058	0,000	0,538	0,414	1,047	0,268	1,137	0,200	0,860
Wykształcenie podstawowe i niższe	ref.											
Wykształcenie zasadnicze zawodowe/gimnazjum	0,003	1,222	0,206	1,107	0,898	1,016	0,442	1,034	0,013	1,346	0,510	1,067
Wykształcenie średnie	0,057	1,144	0,866	1,014	0,769	1,038	0,035	1,101	0,001	1,487	0,673	1,044
Wykształcenie wyższe i policealne	0,027	1,207	0,217	1,129	0,019	1,402	0,020	1,135	0,000	3,249	0,765	1,037
Pracownicy sektora publicznego	ref.											
Pracownicy sektora prywatnego	0,985	0,998	0,046	0,814	0,186	0,837	0,244	0,942	0,015	0,742	0,545	1,072
Prywatni przedsiębiorcy	0,713	1,054	0,258	0,819	0,344	1,204	0,353	0,927	0,346	0,818	0,422	1,153
Rolnicy	0,007	1,404	0,566	0,913	0,406	0,820	0,847	0,985	0,112	0,689	0,822	1,041
Renciści	0,245	1,145	0,437	1,106	0,269	1,241	0,000	1,485	0,388	0,837	0,254	0,821
Emeryci	0,000	1,533	0,904	1,015	0,609	0,897	0,000	1,345	0,505	1,138	0,233	1,216
Uczniowie i studenci	0,391	1,123	0,254	1,188	0,069	1,344	0,145	0,891	0,000	2,013	0,450	1,122
Bezrobotni	0,469	0,915	0,408	0,892	0,081	1,333	0,104	0,894	0,775	0,958	0,615	1,078
Inni bierni zawodowo	0,191	1,154	0,876	0,981	0,304	1,191	0,788	0,983	0,776	0,958	0,271	1,172
Kawaler/panna	ref.											
Zamężna/zonaty	0,000	0,551	0,000	0,430	0,000	0,276	0,000	0,749	0,000	0,291	0,000	0,392
Wdowiec/wdowa	0,000	0,701	0,001	0,680	0,000	0,266	0,117	0,896	0,000	0,326	0,002	0,627
Osoba rozwiedziona	0,435	1,093	0,025	0,734	0,111	0,748	0,116	0,876	0,000	0,502	0,692	1,059
Osoba żyjąca w separacji	0,580	0,876	0,698	1,098	0,101	0,467	0,249	0,824	0,042	0,391	0,150	0,586
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności Cox & Snell $R^2 \times 100$	1,1		1,1		3,7		2,2		7,7		1,8	
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności Nagelkerke $R^2 \times 100$	2,3		2,6		13,1		3,0		21,5		5,5	

Kobiety bardziej od mężczyzn cenią wartości rodzinne, duchowe i zdrowie, oraz życzliwość i szacunek otoczenia, a mężczyźni bardziej od kobiet pracę, pieniądze, wolność, silny charakter oraz uczciwość.

Osoby młodsze bardziej od starszych cenią udane małżeństwo (przypuszczalnie kryje się za tym tęsknota za trwałą miłością), przyjaciół, wykształcenie i wolność.

Mieszkańcy wsi częściej od mieszkańców miast wiążą szczęście z Bogiem, a mieszkańców największych miast (500+ tys. mieszkańców) wyróżnia docenianie wolności, przyjaciół i pogody ducha, a także przywiązywanie mniejszej wagi do pieniędzy.

Bogatsi Polacy bardziej od uboższych stawiają na udane małżeństwo, przyjaciół, pogodę ducha, życzliwość i szacunek otoczenia i wolność. Ubodzy natomiast większe znacznie przywiązują do pieniędzy i pracy.

Osoby lepiej wykształcone częściej od gorzej wykształconych wskazują wśród trzech głównych wartości życiowych m.in. małżeństwo, przyjaciół i wykształcenie, a rzadziej — pieniądze i dzieci.

Osoby żyjące w stanie wolnym częściej wskazują na pieniądze, pracę, przyjaciół, Boga, pogodę ducha, uczciwość, życzliwość i szacunek otoczenia, wolność, wykształcenie oraz silny charakter. Zdecydowanie natomiast mniejszą wagę, zwłaszcza w porównaniu z osobami żyjącymi w związku małżeńskim, przywiązują do udanego małżeństwa i dzieci.

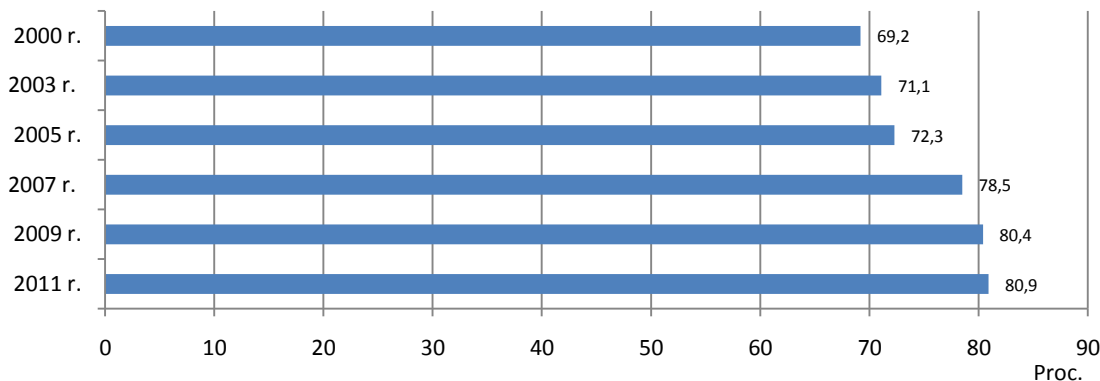
Wśród grup społeczno-zawodowych pieniądze najbardziej cenione są przez przedsiębiorców i pracowników sektora prywatnego oraz osoby bezrobotne, praca najbardziej ceniona jest przez pracowników najemnych oraz bezrobotnych, uczciwość przez rolników i emerytów, zdrowie przez emerytów i rencistów.

Generalnie to zróżnicowanie potwierdza częściowo hipotezę deficytu — cenimy najbardziej to, czego nam brakuje. Są jednak wyjątki od tej zasady: pracownicy najemni mają pracę, ale mimo to cenią ją bardziej od grup biernych zawodowo, z wyjątkiem bezrobotnych; inny przykład wyłamujący się z hipotezy deficytu to wykształcenie — cenione bardziej przez osoby lepiej wykształcone.

5.10.2. Styl atrybucji przyczynowej

Styl atrybucji przyczynowej to skłonność człowieka do doszukiwania się przyczyn własnego stanu, zachowań i efektów działań lub stanu, zachowań i efektów działań innych ludzi w określonych czynnikach. Nas tutaj interesował styl atrybucji przyczyn odpowiedzialnych za to, jak respondentowi żyło się w minionym roku. Użyta w badaniu skala atrybucji przyczynowej (Aneks 1, kwestionariusz indywidualny, pyt. 59-60) dostarczyć miała odpowiedzi na pytanie, kogo (co) Polacy czynią odpowiedzialnym za jakość własnego życia: siebie samych, władze, innych ludzi czy los/opatrzność. Pytanie to wiąże się z potwierdzoną w wielu badaniach inklinacją atrybucyjną w służbie ego (co dobrego — to ja, co złego — to nie ja) oraz teorią niewdzięczności społecznej (Czapiński, 2000, 2002a), która mówi, że społeczny odbiór zmian na poziomie makro jest niesymetryczny: ci, którzy od początku zyskują na owych zmianach, wykazują niewielką tylko wdzięczność za to ich twórcom, upatrując głównie w sobie przyczyn poprawy warunków własnego życia, a samą zmianę na lepsze dość słabo odczuwają, natomiast ci, którzy uważają się za poszkodowanych w rezultacie realizacji reform, zrzucają winę za pogorszenia warunków swojego życia na autorów reform i przeżywają zmianę na gorsze znacznie silniej emocjonalnie.

Systematycznie przybywa osób, które uważają miniony rok za udany (wykres 5.10.1). Nie oznacza to jednak, że słabnie inklinacja w służbie ego, choć istotnie zmieniają się główni adresaci zrzucania odpowiedzialności za niepowodzenia.

Wykres 5.10.1. Procent respondentów, którzy uznali, że miniony rok należał w ich życiu do udanych

Tabela 5.10.3 pokazuje rozkład odpowiedzialności za miniony rok między cztery podmioty: samego respondenta, innych ludzi, władze (czyli państwo) i los (opatrność). Znaczący, trzykrotny w próbie panelowej między 2000 i 2011 rokiem, jest spadek częstości atrybucji do władz ($t=11,760$, $p<0,000$). Oznacza to, iż Polacy widzą coraz słabszy związek między jakością własnego życia i poczynaniami polityków.

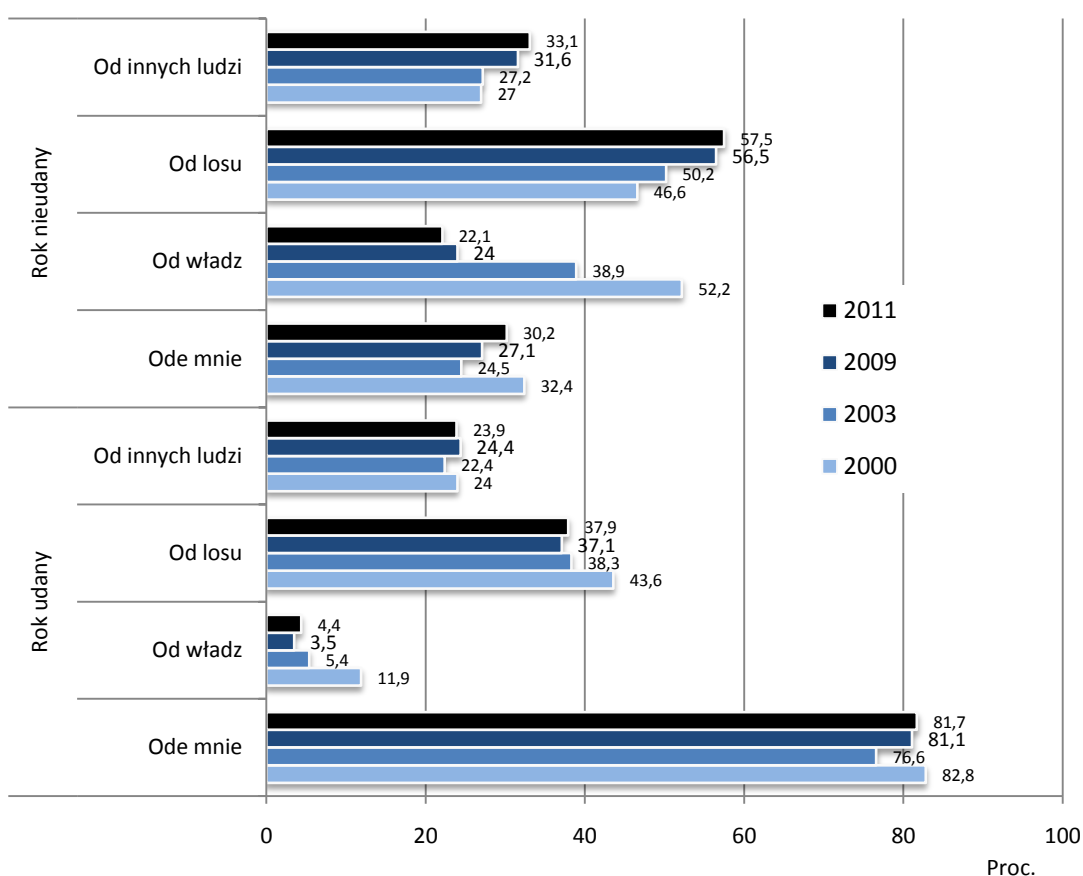
To, komu zostanie przypisana odpowiedzialność, zależy od kierunku postrzeganej zmiany jakości własnego życia. Podobnie jak w poprzednich latach widać wyraźny efekt inklinacji w służbie ego i efekt niewdzięczności społecznej (por. częstość atrybucji do Ja i do władz w zależności od tego, czy miniony rok oceniany jest jako udany,

czy też jako nieudany — wykres 5.10.2). Zaslugę za pomyślny rok badani przypisują głównie sobie (81,7 proc), w stopniu wręcz znikomym władzom (4,4 proc.), natomiast odpowiedzialność za to, że miniony rok był nieudany, przypisują już częściej władzom (22 proc.) a rzadziej samym sobie (30,2 proc.). Postrzegany udział innych ludzi i opatrności w kształtowaniu własnego losu także jest większy, gdy rok był nieudany, niż gdy był udany. Układ zależności został, co prawda, zachowany, ale w jego ramach zaszły od 2000 r. pewne zmiany. Spadła częstość atrybucji do władz, zwłaszcza odpowiedzialności za nieudany rok (o 30 p.p.)⁷⁸, wzrosła natomiast częstość atrybucji do innych ludzi i do losu w przypadku nieudanego roku.

Tabela 5.10.3. Odsetki wskazań w sześciu badaniach, od czego lub kogo zależało to, że miniony rok był dla respondenta udany lub nieudany (w próbach osób dorosłych)

Od kogo/czego zależało, jaki był miniony rok	1997 r. N=2094	2000 r. N=6635	2003 r. N=9420	2007 r. N=12365	2009 r. N=24531	2011 r. N=25408
Ode mnie	69,0	67,3	61,3	65,8	70,0	71,6
Od innych ludzi	17,2	24,9	23,4	26,5	25,7	25,7
Od władz	19,6	24,3	15,2	9,0	7,4	7,9
Od losu (opatrności)	33,0	44,5	42,0	39,0	40,8	41,8

Źródło danych: rok 1997 — Czapiński, 1998; lata 2000-2011 — *Diagnoza Społeczna*.

Wykres 5.10.2. Od kogo zależało, że miniony rok był w życiu respondenta udany lub nieudany? (procent wskazań na samego siebie, na władze, los i innych ludzi wśród osób oceniających miniony rok jako udany lub nieudany w 2003, 2009 i 2011 r.)

Atrybucję przyczynową do Ja niezależną od oceny zdarzeń, których dotyczy (czy miniony rok należał do udanych, czy też nieudanych), można potraktować jako wskaźnik autodeterminizmu (wewnętrznej kontroli nad własnym życiem). Analogicznie niezależną od oceny zdarzeń atrybucję do losu uznać można za wskaźnik fatalizmu. Aczkolwiek fatalizm nie musi być całkowitym przeciwieństwem autodeterminizmu (ludzie mogą dzielić w swoim przekonaniu odpowiedzialność za bieg spraw między siebie i los), te dwa style atrybucji pozostają w pewnej wobec siebie opozycji. Świadczy o tym ujemna korelacja cząstkowa między atrybucją przyczynową wydarzeń minionego roku do siebie i losu przy kontroli oceny tych wydarzeń ($r=-0,360$, $N=25821$). Pewnym sprawdzianem trafności wskaźników autodeterminizmu i fatalizmu są ich korelacje ze strategiami radzenia z problemami (por. rozdz. 5.8).

⁷⁸ Odpowiedzialność władz za udany rok była już tak mała w poprzednich latach, że efekt „podłogowy” uniemożliwił dalszy jej spadek.

Strategia zadaniowa koreluje istotnie dodatnio ze wskaźnikiem autodeterminizmu ($r=0,175$) i ujemnie ze wskaźnikiem fatalizmu ($r=-0,062$); strategia emocjonalna odwrotnie: odpowiednio $r=-0,074$ i $r=0,173$.

Poziom autodeterminizmu i fatalizmu jest zróżnicowany w zależności od cech społeczno – demograficznych (tabela 5.10.4). Wśród kobiet autodeterminizm jest o $\frac{1}{4}$ rzadszy a fatalizm o połowę częstszy niż wśród mężczyzn. Autodeterminizm spada, a fatalizm rośnie wraz z wiekiem; wśród osób w wieku 65+ lat autodeterminizm jest o prawie połowę rzadszy a fatalizm ponad dwukrotnie częstszy niż w grupie respondentów w wieku 16-24 lata. Im wyższe są dochody, tym częstszy jest autodeterminizm i rzadszy fatalizm. Mieszkańcy wsi mają niższy wskaźnik autodeterminizmu i wyższy fatalizmu, zwłaszcza w porównaniu z mieszkańcami dużych aglomeracji. Wymiarem, na którym nie ma odwrotnej zależności między autodeterminizmem i fatalizmem jest poziom wykształcenia: im wyższe wykształcenie tym większy autodeterminizm, ale fatalistami są najrzadziej osoby z wykształceniem zasadniczym i średnim. W przekroju społeczno-zawodowym fatalistami najrzadziej bywają przedsiębiorcy i – o dziwo – bezrobotni a najczęściej renciści. Renciści też obok emerytów i innych biernych zawodowo mają najniższy wskaźnik autodeterminizmu. W porównaniu z osobami żyjącymi w stanie wolnym większymi fatalistami są osoby żyjące w małżeństwie i owdowiałe a mniejszymi osoby rozwiedzione i żyjące w separacji. Wskaźnik autodeterminizmu jest najniższy w grupie osób owdowiałych, a najwyższy wśród osób żyjących w separacji. Sugeruje to, że decyzję o rozwodzie lub separacji łatwiej podejmują osoby przekonane, że mają decydujący wpływ na własne życie, niepoddające się losowi.

Tabela 5.10.4. Wyniki analizy regresji logistycznej dla autodeterminizmu i fatalizmu.

Predyktor	Autodeterminizm		Fatalizm	
	p	Exp(B)	p	Exp(B)
Mężczyzna	ref. *			
Kobieta	,000	,766	,000	1,455
Wiek 16-24 lata	ref.			
Wiek 25-34 lata	,353	,922	,025	1,173
Wiek 35-44 lat	,200	,886	,002	1,267
Wiek 45-59 lat	,004	,769	,000	1,338
Wiek 60-64 lata	,001	,700	,000	1,462
Wiek 65+ lat	,000	,551	,000	2,207
Dochód na osobę – poniżej dolnego kwartyła	ref.			
Dochód na osobę – powyżej dolnego kwartyła	,619	1,022	,943	1,003
Dochód na osobę – poniżej górnego kwartyła	,062	1,092	,081	,932
Dochód na osobę – powyżej górnego kwartyła	,000	1,289	,000	,826
Miasta powyżej 500 tys. mieszkańców	ref.			
Miasta od 200 do 500 tys. mieszkańców	,070	,857	,350	,939
Miasta od 100 do 200 tys. mieszkańców	,245	,899	,006	,817
Miasta od 20 do 100 tys. mieszkańców	,011	,827	,308	,941
Miasta do 20 tys. mieszkańców	,002	,784	,719	,978
Wieś	,000	,700	,019	1,140
Wykształcenie podstawowe i niższe	ref.			
Wykształcenie zasadnicze zawodowe/gimnazjum	,034	1,108	,001	,867
Wykształcenie średnie	,000	1,363	,004	,879
Wykształcenie wyższe i policealne	,000	1,583	,175	,930
Pracownicy sektora publicznego	ref.			
Pracownicy sektora prywatnego	,456	1,050	,087	,916
Prywatni przedsiębiorcy	,104	1,196	,001	,754
Rolnicy	,090	,857	,117	1,126
Renciści	,000	,736	,051	1,147
Emeryci	,027	,836	,570	1,039
Uczniowie i studenci	,608	,949	,364	,928
Bezrobotni	,144	,885	,008	,830
Inni bierni zawodowo	,014	,829	,884	,991
Kawaler/panna	ref.			
Zamężna/zonaty	,292	,943	,006	1,133
Wdowiec/wdowa	,001	,778	,004	1,211
Osoba rozwiedziona	,968	1,004	,014	,818
Osoba żyjąca w separacji	,606	1,103	,055	,730
Miniony rok nieudany	ref.			
Miniony rok udany	,000	9,240	,000	,497
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności		20,6		6,9
Cox & Snell $R^2 \times 100$				
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności		29,1		9,2
Nagelkerke $R^2 \times 100$				

* Ref. oznacza grupę odniesienia

5.10.3. Praktyki religijne

W 2011 r. 42,7 proc. osób dorosłych deklarowało systematyczny udział w nabożeństwach i innych uroczystościach religijnych (tabela 5.10.5). Jest to o 1 p.p. mniej niż w 2009 r. i o 3,4 p.p. mniej niż w 2007 r.; najmniej w całym okresie od 1992 r.

Do 2005 r. spadkowi udziału w nabożeństwach i innych uroczystościach religijnych towarzyszył wzrost odsetka osób, które w trudnych sytuacjach życiowych uciekają się do modlitwy (tabela 5.10.5). Innymi słowy, Polacy coraz rzadziej chodzili do kościoła, ale coraz częściej modlili się do Boga. Sugerowało to deinstytucjonalizację (prywatyzację) wiary i wpisywało się w obserwowany w krajach zachodnich proces indywidualizacji zachowań religijnych, czyli spadek znaczenia instytucjonalnych form relacji między człowiekiem i Bogiem. Jednak od 2007 r. do spadkowego trendu instytucjonalnych zachowań religijnych dołączył także spadek częstości modlitwy w trudnych sytuacjach życiowych i spadek ten pogłębiał się w kolejnych pomiarach – w 2009 r. i 2011 r. Może to oznaczać, że po okresie prywatyzacji wiary zaczął się proces sekularyzacji.

Tabela 5.10.5. Odsetek osób dorosłych uczestniczących w nabożeństwach i innych uroczystościach religijnych co najmniej 4 razy w miesiącu i modlących się do Boga w trudnych sytuacjach w latach 1992-2011

Zachowanie	1992 r. N=3384	1993 r. N=2304	1995 r. N=3018	1997 r. N=2097	2000 r. N=6635	2003 r. N=9420	2005 r. N=8566	2007 r. N=12365	2009 r. N=23594	2011 r. N=26453
Udział w nabożeństwach 4 i więcej razy w miesiącu	55,7	51,8	50,3	51,4	50,1	46,4	46,4	46,1	43,7	42,7
Uciekanie się do modlitwy	brak danych	brak danych	27,4	30,4	31,9	32,1	33,8	30,5	28,3	25,5

Źródło danych: lata 1992- 1997 — Czapiński, 1998; lata 2000-2011 — *Diagnoza Społeczna*.

Najbardziej religijne ze względu na kryterium praktyk instytucjonalnych grupy ludności to: kobiety, osoby starsze (65 i więcej lat), mieszkańcy wsi (w tym rolnicy), renciści i emeryci oraz osoby z podstawowym wykształceniem, a najniższymi behawioralnymi wskaźnikami religijności charakteryzują się mężczyźni, osoby w wieku do 44 lat, mieszkańcy największych miast, osoby najlepiej wykształcone i najzamożniejsze, bezrobotni, pracownicy sektora prywatnego i prywatni przedsiębiorcy (tabela 5.10.6).

W przekroju regionalnym najbardziej „religijnymi” województwami są: podkarpackie, małopolskie, opolskie i lubelskie, gdzie z wyjątkiem opolskiego przeważa ludność silnie zakorzeniona od wielu pokoleń; najmniej zaś religijnymi: zachodniopomorskie, łódzkie, warmińsko-mazurskie i dolnośląskie, czyli głównie północno-zachodni pas tzw. ziem odzyskanych, gdzie przeważa ludność napływowa. Najwyraźniej od średniej krajowej odstaje woj. podkarpackie, gdzie ledwie ponad 12 proc. mieszkańców w ogóle nie chodzi do kościoła, a prawie $\frac{3}{4}$ bierze udział w nabożeństwach co najmniej 4 razy w miesiącu; na przeciwnym zaś biegunie znajduje się woj. zachodniopomorskie, gdzie niemal połowa mieszkańców (49 proc.) w ogóle nie chodzi do kościoła, a ledwie co trzeci bierze udział w uroczystościach religijnych co najmniej 4 razy w miesiącu (dwukrotna różnica w przeciętnej częstości udziału w nabożeństwach między tymi województwami. Największe miasta (powyżej 500 tys. mieszkańców) są najmniej religijne (49 proc. nie chodzi w ogóle do kościoła wobec 21 proc. ludności wiejskiej).

W porównaniu z rokiem 2009 największy wzrost odsetka osób w ogóle nieuczestniczących w uroczystościach religijnych nastąpił wśród osób najmłodszych, mieszkańców miast średniej wielkości, osób najbogatszych, uczniów i studentów oraz bezrobotnych, a w przekroju wojewódzkich wśród mieszkańców woj. zachodniopomorskiego, warmińsko-mazurskiego, pomorskiego, mazowieckiego, łódzkiego i kujawsko-pomorskiego. W niektórych jednak grupach nastąpił niewielki spadek odsetka osób niebiorących udziału w uroczystościach religijnych: wśród rolników, innych biernych zawodowo, mieszkańców wielkopolski i woj. lubuskiego.

Przeciętna częstość udziału w uroczystościach religijnych wzrosła jedynie w grupie biernych zawodowo (ale nie bezrobotnych, emerytów i rencistów) oraz wśród mieszkańców wielkopolski i małopolski. W większości pozostałych grup spadła.

Gdy prześledzimy zmiany praktyk religijnych w Polsce w kolejnych latach, zauważymy, że zachodzą one wedle pewnej prawidłowości. Najpierw zmniejsza się grupa osób, nazwijmy je dewocyjnymi (więcej niż 4 wizyty w kościele w miesiącu), na rzecz grupy praktykujących rytualnie (4 wizyty w kościele w ciągu miesiąca), i w tym samym czasie z grupy praktykujących sporadycznie (1-3 razy w miesiącu w kościele) część wypada do grupy niepraktykujących. W drugim etapie zaczyna zmniejszać się grupa osób praktykujących rytualnie na rzecz grupy praktykujących sporadycznie. Kolejny cykl przynosi dalszy wzrost niepraktykujących i chwilowy wzrost praktykujących rytualnie. Ponieważ trend ten jest w Polsce bardzo stabilny, rezultatem będzie wolniejsza, co prawda, niż w innych krajach katolickich (np. w Irlandii czy Hiszpanii), ale raczej pewna sekularyzacja społeczeństwa. I, moim zdaniem, nie ma to związku z bardziej czy mniej nagłaśnianymi w mediach sprawami obniżającymi prestiż i wiarygodność Kościoła katolickiego oraz jego kapłanów, chociaż zachowanie księży, zwłaszcza hierarchów, może proces sekularyzacji przyspieszać lub spowalniać; nie może go jednak zahamować czy – tym bardziej -- odwrócić.

Tabela 5.10.6. Procent osób uczestniczących z różną częstością w nabożeństwach lub innych spotkaniach o charakterze religijnym i przeciętna częstość udziału w nabożeństwach w miesiącu w różnych przekrojach społeczno-demograficznych w 2009 i 2011 r.

Grupa społeczno-demograficzna	Procent osób biorących udziału w nabożeństwach w miesiącu:								Częstość udziału w nabożeństwach w miesiącu	
	0 razy		1-3 razy		4 razy		ponad 4 razy		2011	2009
	2011	2009	2011	2009	2011	2009	2011	2009	2011	2009
Ogółem	32,6	30,8	24,7	25,6	31,9	31,5	10,8	12,2	2,61	2,76
Płeć										
Mężczyźni	38,7	36,3	25,6	26,8	28,3	28,1	7,4	8,8	2,15	2,31
Kobiety	27,1	25,8	24,0	24,5	35,0	34,5	13,9	15,3	3,02	3,16
Wiek										
16-24 lata	34,9	31,2	27,8	29,2	26,8	27,9	10,4	11,8	2,43	2,66
25-34 lata	41,6	40,0	28,1	28,4	24,4	24,8	6,0	6,8	1,92	1,98
35-44 lata	33,4	30,5	26,5	26,9	29,9	31,4	10,1	11,2	2,35	2,55
45-59 lat	31,1	30,3	23,8	24,8	33,8	32,3	11,2	12,6	2,66	2,72
60-64 lata	27,2	24,6	21,4	24,1	38,7	36,4	12,8	14,9	2,98	3,17
65 i więcej lat	23,1	22,5	18,8	19,1	41,7	39,9	16,4	18,5	3,64	3,93
Miejsce zamieszkania										
Miasta ponad 500 tys.	49,4	50,6	21,3	19,9	22,0	22,1	7,2	7,4	1,87	1,98
Miasta 200-500 tys.	43,9	39,9	20,3	21,6	23,9	27,0	11,9	11,5	2,42	2,57
Miasta 100-200 tys.	43,1	39,7	19,8	21,0	28,7	27,1	8,5	12,2	2,18	2,41
Miasta 20-100 tys.	35,1	32,4	25,5	26,6	29,0	29,2	10,4	11,8	2,51	2,69
Miasta < 20 tys.	32,5	29,6	24,2	25,8	32,4	31,1	10,9	13,4	2,58	2,86
Wieś	20,8	19,5	27,8	28,8	39,0	37,9	12,4	13,8	3,04	3,12
Województwo										
Dolnośląskie	44,9	41,1	22,2	24,1	25,9	25,6	7,0	9,3	2,02	2,37
Kujawsko-pomorskie	36,3	30,7	25,5	28,8	28,9	30,6	9,2	9,9	2,31	2,58
Lubelskie	20,7	19,8	32,9	32,1	35,6	33,6	10,8	14,5	3,06	3,16
Lubuskie	42,3	44,1	21,5	22,9	28,7	22,4	7,4	10,7	2,11	2,28
Łódzkie	43,6	41,3	29,6	30,5	21,2	22,3	5,6	5,9	1,93	1,92
Małopolskie	16,4	16,9	17,8	17,4	47,5	47,3	18,3	18,3	3,70	3,59
Mazowieckie	37,3	35,5	28,3	27,9	27,4	28,4	7,0	8,3	2,19	2,45
Opolskie	28,4	26,4	15,9	16,1	32,2	30,7	23,5	26,8	3,46	3,88
Podkarpackie	12,6	11,4	15,5	19,4	51,5	49,1	20,4	20,0	3,94	4,05
Podlaskie	28,3	28,5	33,7	30,4	28,6	30,5	9,4	10,6	2,57	2,67
Pomorskie	35,2	30,0	19,6	23,4	30,4	31,7	14,7	14,9	2,95	3,09
Śląskie	33,2	31,9	23,1	21,5	30,9	31,7	12,8	14,9	2,61	2,86
Świętokrzyskie	29,0	29,4	34,6	34,5	30,0	26,5	6,4	9,6	2,40	2,42
Warmińsko-mazurskie	33,4	29,8	32,0	35,3	29,7	27,1	4,9	7,8	2,12	2,38
Wielkopolskie	29,8	31,1	26,4	26,6	33,0	31,9	10,9	10,5	2,61	2,57
Zachodniopomorskie	48,6	42,4	19,1	25,9	26,2	23,0	6,1	8,7	1,89	2,12
Wykształcenie										
Podstawowe i niższe	27,5	26,2	23,9	24,6	36,3	34,6	12,3	14,6	3,02	3,27
Zasadnicze/gimnazjum	30,2	28,2	26,6	27,7	32,6	32,0	10,6	12,1	2,59	2,78
Średnie	34,0	32,2	24,1	25,0	31,3	30,6	10,6	12,1	2,56	2,67
Wyższe i policealne	37,6	36,8	23,4	23,7	28,6	29,0	10,4	10,5	2,41	2,42
Dochód na jedną osobę										
Dolny kwartyl	30,6	29,0	28,7	26,8	30,2	32,7	10,5	11,5	2,58	2,78
Środkowe 50 proc.	29,8	27,6	24,1	26,2	34,3	32,8	11,8	13,5	2,78	2,96
Górny kwartyl	40,6	37,4	22,3	23,9	27,8	28,1	9,4	10,6	2,28	2,36
Status społeczno-zawodowy										
Sektor publiczny	32,9	30,6	24,6	26,8	31,1	31,1	11,4	11,4	2,52	2,57
Sektor prywatny	38,5	38,6	27,4	27,7	27,1	26,1	7,0	7,6	2,07	2,06
Prywatni przedsiębiorcy	41,3	41,1	23,1	24,5	27,9	24,7	7,6	9,7	2,08	2,12
Rolnicy	13,3	15,2	33,8	32,5	42,7	40,9	10,2	11,4	3,09	3,02
Renciści	29,6	27,5	21,3	22,1	34,9	36,0	14,1	14,4	3,18	3,28
Emeryci	24,4	22,5	19,6	21,2	40,6	38,9	15,3	17,5	3,40	3,67
Uczniowie i studenci	34,9	26,7	26,3	27,8	27,2	30,6	11,6	14,9	2,51	3,04
Bezrobotni	41,7	39,6	28,7	26,3	23,2	25,0	6,4	9,1	1,95	2,28
Inni bierni zawodowo	30,3	34,1	23,3	25,2	34,7	29,1	11,6	11,6	2,65	2,49

Częstość instytucjonalnych praktyk religijnych, uciekanie się do modlitwy w trudnych sytuacjach życiowych oraz postrzeganie Boga (opatrności) jako jednego z trzech głównych warunków udanego, szczęśliwego życia (patrz rozdz. 5.10.1) można traktować jako różne przejawy religijności. Uzasadniają takie założenie wysokie

współczynniki korelacji tych wskaźników w przekroju wojewódzkim (tabela 5.10.7) oraz istotne statystycznie współczynniki korelacji na poziomie indywidualnym (tabela 5.10.8).

Tabela 5.10.7. Korelacje między pozycją Boga w hierarchii wartości, częstością chodzenia do kościoła, odsetkiem osób modlących się w trudnych sytuacjach życiowych i syntetycznym wskaźnikiem religijności w 2009 i 2011 r. w przekroju wojewódzkim

	2	3	4	5	6	7	8
1. praktyki 2011	0,976(**)	0,885(**)	0,817(**)	0,877(**)	0,843(**)	0,983(**)	0,939(**)
2. praktyki 2009		0,879(**)	0,884(**)	0,816(**)	0,870(**)	0,978(**)	0,929(**)
3. modlitwa 2011			0,876(**)	0,828(**)	0,806(**)	0,940(**)	0,888(**)
4. modlitwa 2009				0,713(**)	0,877(**)	0,844(**)	0,941(**)
5. Bóg 2011					0,757(**)	0,927(**)	0,789(**)
6. Bóg 2009						0,850(**)	0,935(**)
7. religijność 2011							0,932(**)
8. religijność 2009							

** Korelacja jest istotna na poziomie 0,01 (test dwustronny).

Tabela 5.10.8. Korelacje między pozycją Boga w hierarchii wartości, częstością chodzenia do kościoła, odsetkiem osób modlących się w trudnych sytuacjach życiowych i syntetycznym wskaźnikiem religijności w 2009 i 2011 r. na poziomie indywidualnym

	2	3	4	5	6	7	8
1. praktyki 2011	0,688(**)	0,338(**)	0,279(**)	0,292(**)	0,254(**)	0,738(**)	0,547(**)
2. praktyki 2009		0,297(**)	0,326(**)	0,254(**)	0,306(**)	0,555(**)	0,736(**)
3. modlitwa 2011			0,468(**)	0,389(**)	0,327(**)	0,764(**)	0,490(**)
4. modlitwa 2009				0,311(**)	0,402(**)	0,484(**)	0,765(**)
5. Bóg 2011					0,386(**)	0,751(**)	0,422(**)
6. Bóg 2009						0,424(**)	0,757(**)
7. religijność 2011							0,650(**)
8. religijność 2009							

** Korelacja jest istotna na poziomie 0,01 (test dwustronny).

Utworzyliśmy w związku z tym syntetyczny wskaźnik religijności; stanowi go suma standaryzowanych wartości trzech wskaźników cząstkowych. Rozkład tego wskaźnika w przekroju wojewódzkim i większych miast w próbie panelowej 2009-2011 pokazuje tabela 5.10.9. Najbardziej religijnymi w 2011 r. według tego wskaźnika okazują się mieszkańcy województw podkarpackiego, małopolskiego, opolskiego, lubelskiego i pomorskiego a najmniej religijnymi mieszkańcy województw zachodniopomorskiego, łódzkiego i lubuskiego. Ranking ten niewiele się zmienił od 2009 r. Nastąpiło jedynie przesunięcie woj. opolskiego z pierwszego na trzecie miejsce i znacząco na tle innych województw spadła religijność w woj. zachodniopomorskim i lubuskim. W przekroju miast podobnie jak dwa lata wcześniej najbardziej religijni są mieszkańcy Rzeszowa, Częstochowy i Lublina a najmniej mieszkańcy Wałbrzycha, Łodzi i Zielonej Góry.

W przekroju grup zawodowych najbardziej religijni są nauczyciele, rolnicy, pielęgniarki, pomoce domowe i sprzątaczkę a najmniej: informatycy, służby mundurowe, mechanicy, robotnicy budowlani, kierowcy, górnicy i artyści (tabela 5.10.10).

Badania amerykańskie i europejskie dowodzą konsekwentnie, że ludzie wierzący i praktykujący deklarują większe niż niewierzący poczucie szczęścia i zadowolenie z życia oraz wykazują nieco mniejsze ryzyko zachorowania na depresję psychiczną (Beckman i Houser, 1982; Czapiński, 1992; Myers, 1993). Wiara łagodzi też psychologiczne skutki traumatycznych przeżyć — tzw. efekt buforowy (Ellison, 1991).

Praktyki religijne były w 2009 r. pod względem wagi ósmym na 20 predykatorem dobrostanu psychicznego. W tym roku wartość predykcyjną praktyk religijnych nieco jeszcze wzrosła; znalazły się na szóstym miejscu.

Instytucjonalne praktyki religijne wiążą się z wyższym poziomem dobrostanu psychicznego niezależnie od płci i wieku (wykresy 5.10.3-5.10.5). Łagodzi też wpływ stresu życiowego na dobrostan psychiczny (wykres 5.10.6). Modlitwa jako sposób radzenia sobie ze stresem a także wybór Boga jako jednej z kardynalnych wartości nie mają natomiast korzystnego, niezależnego od płci i wieku, wpływu na dobrostan psychiczny (wykresy 5.10.6-5.10.12), a w zakresie depresji mają wręcz silny efekt negatywny przy kontroli wieku i płci, czyli czynników najbardziej różnicujących nasilenie symptomów depresji (efekt główny wskazania Boga $F(1, 25009)=67,746, p<0,000, \eta^2=0,003$; efekt główny modlitwy $F(1, 24901)=241,946, p<0,000, \eta^2=0,010$)⁷⁹. Brak pozytywnego efektu głównego modlitwy i wyboru Boga jako wartości w zakresie większości wskaźników dobrostanu wynika z zasadniczo odmiennej funkcji jaką pełni modlitwa i – generalnie – wiara u kobiet i mężczyzn: wiąże się ona pozytywnie z dobrostanem u mężczyzn a w ogóle nie wiąże się lub wiąże się wręcz negatywnie u kobiet. Kobiety uciekające się w trudnych sytuacjach życiowych do modlitwy i traktujące Boga jako ważny warunek udanego życia są w porównaniu z tymi, które nie modlą się i nie zaliczają Boga do trzech kardynalnych wartości, istotnie statystycznie lub nieistotnie mniej zadowolone z życia, bardziej nieszczęśliwe i zniechęcone do życia; mężczyźni odwrotnie –

⁷⁹ W przeciwieństwie do efektu częstości udziału w nabożeństwach, który w odniesieniu do depresji jest podobnie jak w przypadku innych wskaźników dobrostanu wyraźnie pozytywny, także niezależnie od płci i wieku ($F(1, 25128)=75,446, p<0,000, \eta^2=0,006$).

szukający pomocy u Boga i zaliczający Boga do kardynalnych wartości są bardziej zadowoleni z życia i bardziej szczęśliwi oraz mają większą chęć do życia. Można to również interpretować w ten sposób, że nieszczęścia życiowe zbliżają do Boga kobiety, a oddalają od Boga mężczyzn, czyli wiara pełni swego rodzaju funkcję terapeutyczną u kobiet, ale nie u mężczyzn.

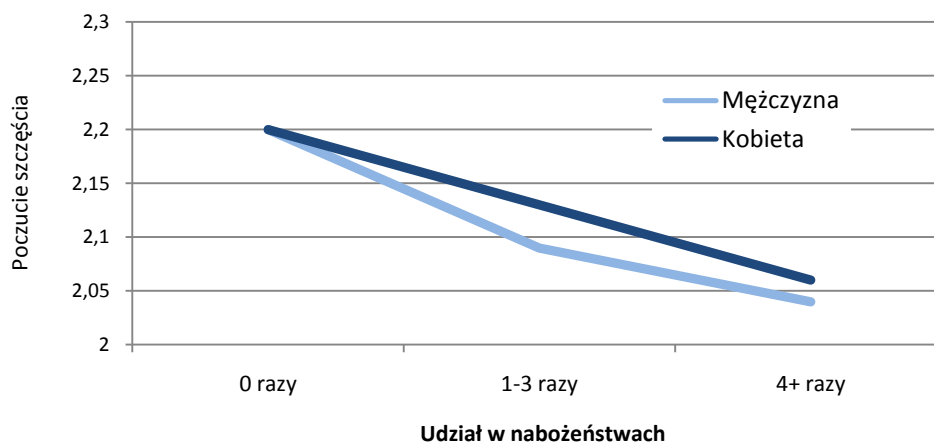
Różnica między pozytywnym efektem chodzenia do kościoła w zakresie różnych wskaźników dobrostanu i brakiem takiego niezależnego od płci efektu w przypadku modlitwy i podkreślania wartości Boga sugeruje, że chodzenie do kościoła pełni zasadniczo odmienne funkcje niż modlitwa — jest aktywnością sprzyjającą poczuciu wsparcia, nie tylko ze strony Boga ale także innych ludzi. A wsparcie społeczne ma zasadnicze znaczenie dla dobrostanu psychicznego (patrz rozdz. 5.9). Nie jest też zapewne bez znaczenia, że pytaliśmy o modlenie się jedynie w trudnych sytuacjach życiowych, chociaż podobny wzór zależności w przypadku zaliczenia Boga do trzech głównych wartości życiowych dowodzi, że mamy do czynienia z uniwersalną zależnością między płcią i funkcją wiary religijnej.

Tabela 5.10.9. Częstość praktyk religijnych w miesiącu, odsetek osób uciekających się do modlitwy w trudnych sytuacjach życiowych, odsetek osób wskazujących Boga jako naczelną wartość w życiu oraz wartość syntetycznego wskaźnika religijności w przekroju wojewódzkim i miast wojewódzkich

Grupa	Częstość praktyk religijnych		Odsetek modlących się do Boga		Odsetek wskazujących Boga jako naczelną wartość		Religijność	
	2011	2009	2011	2009	2011	2009	2011	2009
Ogółem	2,69	2,92	27	30	14	16	-0,05	0,00
Województwo								
Podkarpackie	4,00	4,29	0,35	0,39	0,19	0,21	0,71	0,77
Małopolskie	3,76	3,75	0,32	0,34	0,20	0,21	0,57	0,47
Opolskie	3,83	4,54	0,35	0,42	0,16	0,26	0,55	1,02
Lubelskie	3,21	3,40	0,35	0,36	0,17	0,21	0,37	0,45
Pomorskie	3,18	3,44	0,27	0,32	0,14	0,17	0,11	0,20
Podlaskie	2,59	2,93	0,31	0,36	0,16	0,18	0,06	0,09
Śląskie	2,82	3,09	0,26	0,30	0,14	0,15	-0,01	0,02
Wielkopolskie	2,69	2,79	0,28	0,26	0,14	0,12	-0,02	-0,24
Kujawsko-pomorskie	2,62	2,83	0,25	0,27	0,14	0,17	-0,09	-0,06
Mazowieckie	2,20	2,46	0,25	0,31	0,13	0,16	-0,28	-0,13
Warmińsko-mazurskie	2,27	2,54	0,27	0,28	0,10	0,11	-0,28	-0,26
Świętokrzyskie	2,36	2,41	0,25	0,26	0,10	0,14	-0,30	-0,30
Dolnośląskie	2,08	2,36	0,22	0,26	0,13	0,12	-0,38	-0,36
Lubuskie	2,13	2,34	0,23	0,28	0,10	0,15	-0,44	-0,23
Łódzkie	1,87	1,96	0,20	0,21	0,10	0,13	-0,58	-0,55
Zachodniopomorskie	1,88	2,29	0,20	0,28	0,09	0,12	-0,61	-0,29
Miasto*								
Rzeszów	3,64	4,08	0,35	0,40	0,25	0,31	0,76	0,99
Częstochowa	3,08	3,35	0,44	0,47	0,22	0,25	0,69	0,66
Lublin	3,32	3,60	0,33	0,39	0,17	0,19	0,38	0,59
Bielsko Biała	3,24	2,77	0,23	0,22	0,17	0,14	0,15	-0,27
Gdynia	3,35	2,79	0,26	0,32	0,13	0,10	0,12	-0,21
Kraków	3,18	3,05	0,24	0,27	0,15	0,20	0,08	0,07
Gdańsk	2,72	3,76	0,30	0,34	0,15	0,21	0,06	0,55
Bydgoszcz	2,52	3,08	0,28	0,33	0,18	0,20	0,01	0,24
Toruń	2,94	3,88	0,16	0,27	0,19	0,19	-0,04	0,22
Białystok	3,04	2,97	0,22	0,26	0,15	0,17	-0,04	-0,06
Wrocław	2,00	2,07	0,25	0,31	0,19	0,16	-0,16	-0,21
Opole	2,43	2,56	0,26	0,45	0,11	0,19	-0,24	-0,14
Poznań	2,11	2,18	0,24	0,21	0,13	0,11	-0,34	-0,55
Szczecin	1,83	2,36	0,29	0,39	0,12	0,15	-0,34	0,15
Kielce	2,15	1,94	0,24	0,23	0,11	0,09	-0,36	-0,61
Katowice	1,81	2,53	0,20	0,21	0,15	0,09	-0,45	-0,50
Olsztyn	1,66	1,51	0,28	0,35	0,09	0,07	-0,47	-0,51
Warszawa	1,69	1,66	0,22	0,28	0,12	0,15	-0,54	-0,51
Sosnowiec	1,89	2,09	0,20	0,20	0,11	0,19	-0,55	-0,51
Zielona Góra	1,41	1,52	0,16	0,22	0,12	0,18	-0,73	-0,55
Łódź	1,40	1,37	0,14	0,14	0,08	0,10	-0,93	-0,98
Wałbrzych	1,16	1,22	0,11	0,09	0,01	0,01	-1,28	-1,39

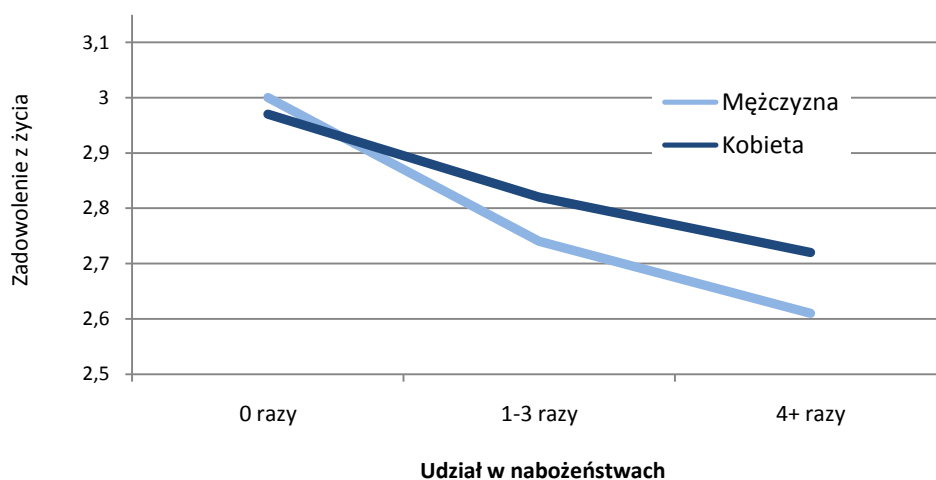
Tabela 5.10.10. Wskaźnik religijności wśród przedstawicieli różnych zawodów w próbie panelowej 2009-2011 (od najwyższej do najniższej wartości wskaźnika w 2011 r.)

Zawód obecnie wykonywany (w 2011 r.)	Religijność		N
	2011	2009	
Nauczyciele szkół ponadpodstawowych	0,59	0,13	162
Nauczyciele szkół podstawowych	0,48	0,26	129
Rolnicy na własne potrzeby	0,27	0,70	135
Pielęgniarki	0,10	0,08	145
Rolnicy prod. roślinnej i zwierzęcej	0,08	0,09	1018
Pomoce domowe, sprzątaczkę, praczkę	0,05	0,14	264
Rob. produkcji odzieży	-0,04	-0,01	148
Inni specjaliści	-0,07	0,18	241
Nauczyciele szkół wyższych	-0,07	-0,04	62
Specjaliści ds. sprzedaży i marketingu	-0,24	-0,31	401
Operatorzy pojazdów wolnobieżnych	-0,25	-0,56	76
Prac. usług osobistych	-0,26	-0,33	94
Technicy	-0,27	-0,33	194
Specjaliści ds. finansowych	-0,36	-0,43	105
Rob. przy pracach prostych	-0,36	-0,29	379
Władze i wyższa kadra kierownicza	-0,39	-0,18	145
Lekarze	-0,39	-0,34	90
Inni wykwalifikowani pracownicy	-0,42	-0,38	288
Rob. w przetwórstwie spożywczym	-0,43	-0,30	121
Średni personel w ochronie zdrowia	-0,45	-0,38	81
Kucharze, kelnerzy, barmani	-0,47	-0,63	221
Specjaliści ds. administracji i zarządzania, prawnicy	-0,48	-0,23	159
Sprzedawcy i pokrewni	-0,48	-0,46	612
Średni personel biurowy	-0,49	-0,29	346
Prac. Ds. obsługi klientów	-0,52	-0,41	112
Monterzy	-0,52	-0,43	85
Elektrycy i monterzy elektroniczni	-0,57	-0,56	136
Średnia kadra kierownicza	-0,60	-0,68	252
Robotnicy obróbki metali	-0,62	-0,44	256
Twórcy, artyści, pracownicy kultury	-0,71	-0,71	92
Rob. budowlani - wykończenie	-0,71	-0,77	198
Górnicy i pokrewni	-0,77	-0,79	227
Inżynierowie	-0,78	-0,89	113
Rob. obróbki drewna i papieru	-0,78	-0,89	123
Kierowcy, kolejarze, marynarze	-0,81	-0,75	396
Rob. budowlani - stan surowy	-0,82	-0,83	199
Mechanicy maszyn i urządzeń	-0,89	-0,60	134
Policjanci, strażacy, żołnierze, celnicy i prac. usług ochrony)	-1,00	-0,72	278
Informatycy, analitycy, programiści	-1,03	-1,21	71

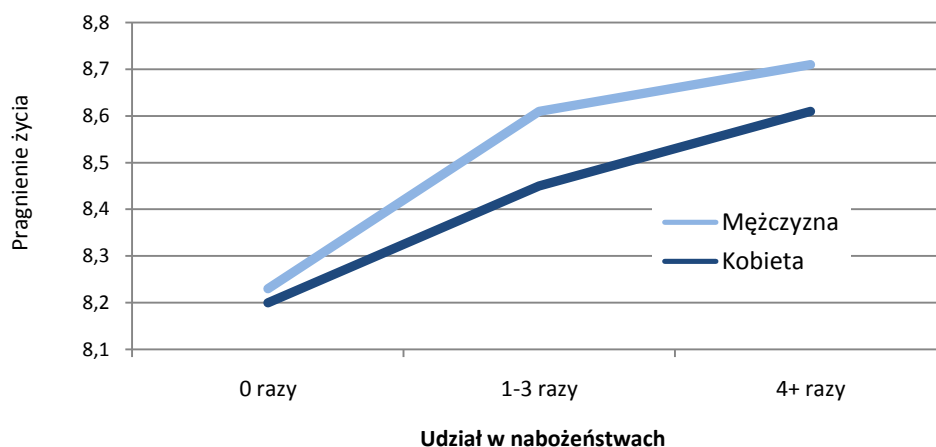
UWAGI: skala poczucia szczęścia jest odwrotnie skierowana: im niższa wartość skalowa tym większe poczucie szczęścia; efekty główne: udziału w nabożeństwach $F(1, 25460)=171,339, p<0,000, \eta^2= 0,013$, płci $F(1, 25460)=6,470, p<0,05, \eta^2=0,000$, efekt interakcji udziału w nabożeństwach i płci $F(1, 25460)<3, ni$, zmienną kontrolną był wiek $F(1, 25460)=1409,625, p<0,000, \eta^2=0,052$.

Wykres 5.10.3. Poczucie szczęścia w zależności od płci i częstości udziału w nabożeństwach

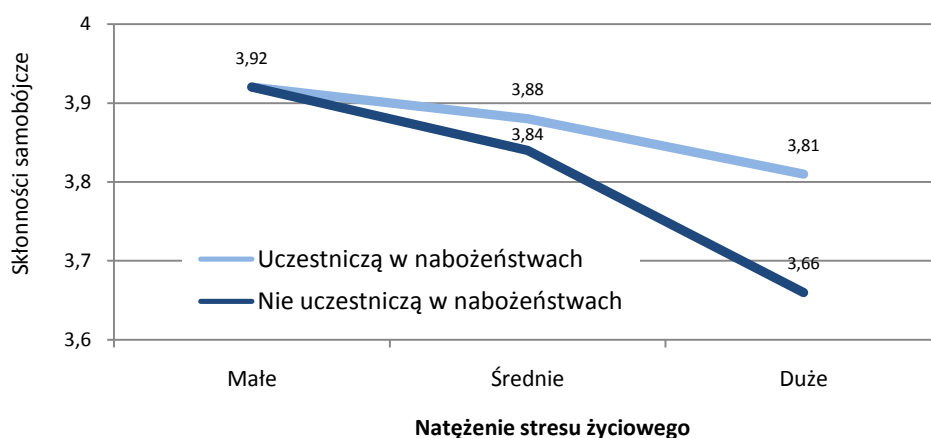
UWAGI: skala oceny życia jest odwrotnie skierowana: im niższa wartość skalowa tym większe zadowolenie z życia; efekty główne: udziału w nabożeństwach $F(2, 25469)=239,490$, $p<0,000$, $\eta^2=0,018$, płci $F(1, 25469)=16,237$, $p<0,000$, $\eta^2=0,001$, efekt interakcji udziału w nabożeństwach i płci $F(2, 25469)=12,415$, $p<0,000$, $\eta^2=0,001$, zmienną kontrolną był wiek $F(1, 25469)=825,625$, $p<0,000$, $\eta^2=0,031$.

Wykres 5.10.4. Ocena całego dotychczasowego życia w zależności od płci i częstotliwości udziału w nabożeństwach

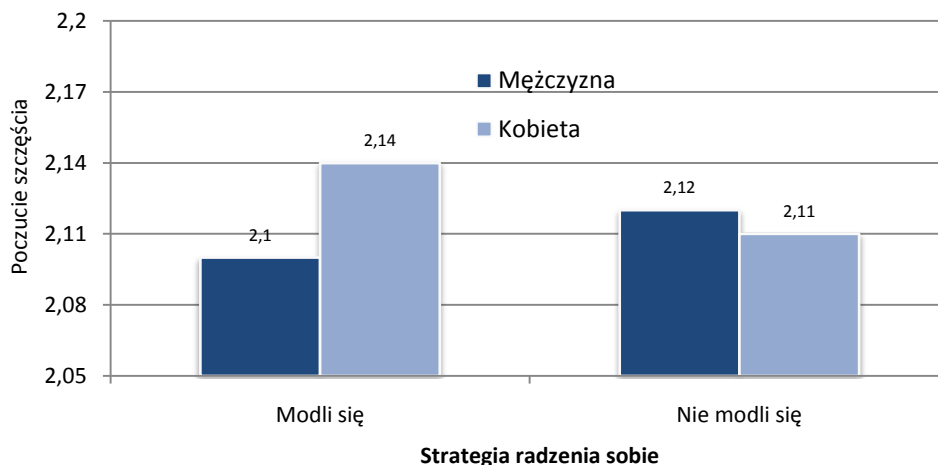
UWAGI: efekty główne: udziału w nabożeństwach $F(1, 25426)=139,839$, $p<0,000$, $\eta^2=0,011$, płci $F(1, 25426)=16,470$, $p<0,000$, $\eta^2=0,001$, efekt interakcji udziału w nabożeństwach i płci $F(1, 25426)<3$, ni, zmienną kontrolną był wiek $F(1, 25426)=434,625$, $p<0,000$, $\eta^2=0,017$.

Wykres 5.10.5. Pragnienie życia w zależności od płci i częstotliwości udziału w nabożeństwach

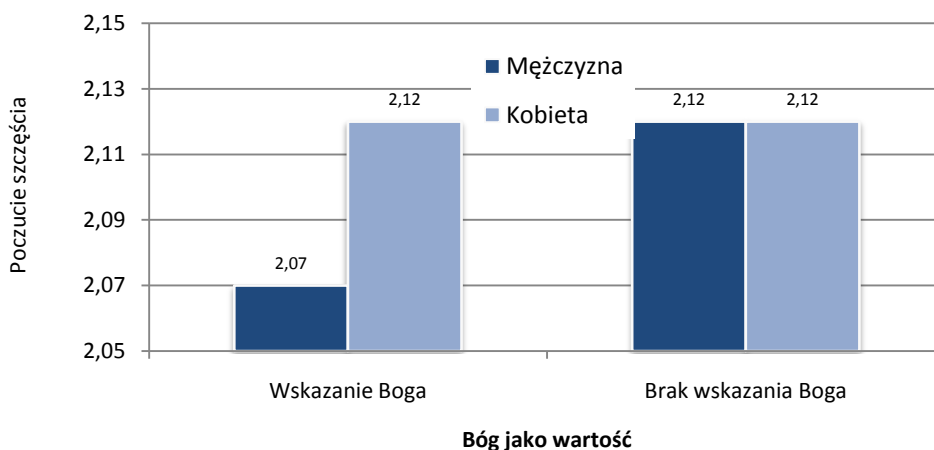
UWAGI: skala skłonności samobójczych jest odwrotnie skierowana: im niższa wartość skalowa tym mniejsze skłonności samobójcze; efekty główne: udziału w nabożeństwach $F(1, 24370)=100,339$, $p<0,000$, $\eta^2=0,0004$, natężenia stresu $F(1, 24370)=269,736$, $p<0,000$, $\eta^2=0,022$, płci $F(1, 24370)=11,770$, $p<0,01$, $\eta^2=0,000$, efekt interakcji udziału w nabożeństwach i natężenia stresu $F(1, 24370)=37,794$, $p<0,000$, $\eta^2=0,003$ zmienną kontrolną był wiek $F(1, 24370)=21,925$, $p<0,000$, $\eta^2=0,001$.

Wykres 5.10.6. Skłonności samobójcze w zależności od natężenia stresu życiowego i udziału w nabożeństwach

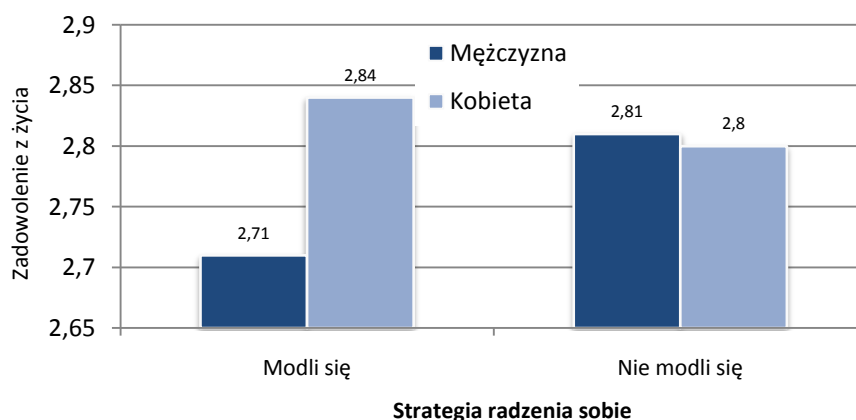
UWAGI: skala poczucia szczęścia jest odwrotnie skierowana: im niższa wartość skalowa tym większe poczucie szczęścia; efekty główne: modlitwy $F(1, 25310) < 1$, ni, płci $F(1, 25310) < 2$, ni, efekt interakcji modlitwy i płci $F(1, 25310) = 9,938$, $p < 0,005$, $\eta^2 = 0,000$, zmienną kontrolną był wiek $F(1, 25310) = 1149,252$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,043$.

Wykres 5.10.7. Poczucie szczęścia w zależności od płci i modlenia się w trudnych sytuacjach życiowych

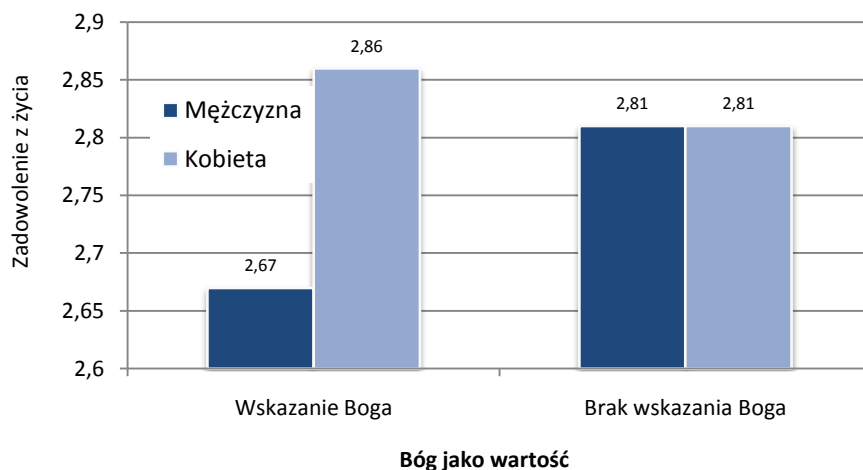
UWAGI: skala poczucia szczęścia jest odwrotnie skierowana: im niższa wartość skalowa tym większe poczucie szczęścia; efekty główne: wskazania Boga $F(1, 25358) = 5,939$, $p < 0,05$, $\eta^2 = 0,000$, płci $F(1, 25358) = 4,070$, $p < 0,05$, $\eta^2 = 0,000$, efekt interakcji wskazania Boga i płci $F(1, 25358) = 7,265$, $p < 0,01$, $\eta^2 = 0,000$, zmienną kontrolną był wiek $F(1, 25358) = 1200,625$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,045$.

Wykres 5.10.8. Poczucie szczęścia w zależności od płci i wskazania Boga jako jednej z kardynalnych wartości

UWAGI: skala oceny życia jest odwrotnie skierowana: im niższa wartość skalowa tym większe zadowolenie z życia; efekty główne: modlitwy $F(1, 25317) = 4,846$, $p < 0,03$, $\eta^2 = 0,000$, płci $F(1, 25317) = 15,612$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,001$, efekt interakcji modlitwy i płci $F(1, 25317) = 18,882$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,001$, zmienną kontrolną był wiek $F(1, 25317) = 646,108$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,025$.

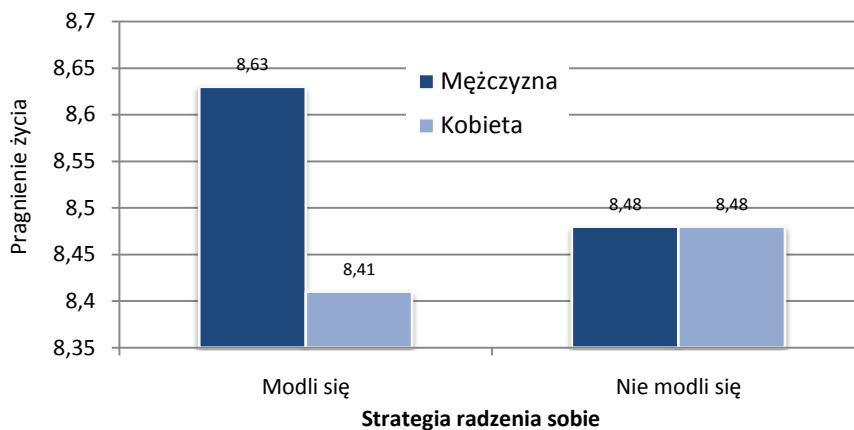
Wykres 5.10.9. Ocena całego dotychczasowego życia w zależności od płci i modlenia się w trudnych sytuacjach życiowych

Bóg jako wartość

UWAGI: skala oceny życia jest odwrotnie skierowana: im niższa wartość skalowa tym większe zadowolenie z życia; efekty główne: wskazania Boga $F(1, 25369)=6,195$, $p<0,05$, $\eta^2=0,000$, płci $F(1, 25369)=24,573$, $p<0,000$, $\eta^2=0,001$, efekt interakcji wskazania Boga i płci $F(1, 25369)=25,349$, $p<0,000$, $\eta^2=0,001$, zmienną kontrolną był wiek $F(1, 25369)=658,570$, $p<0,000$, $\eta^2=0,025$.

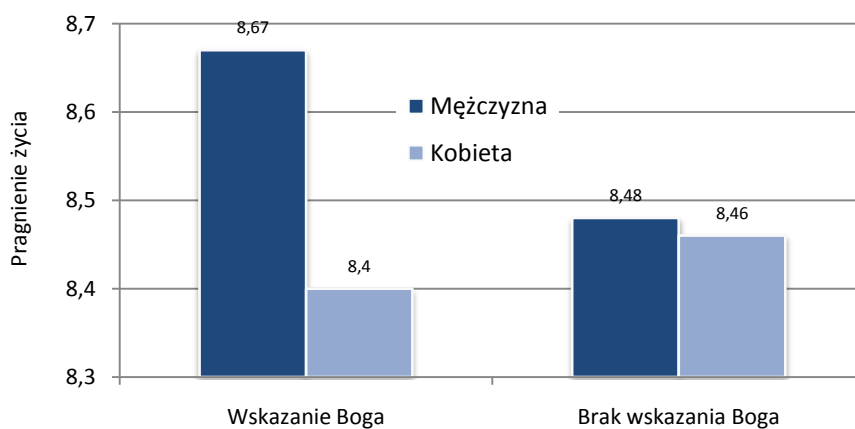
Wykres 5.10.10. Ocena całego dotychczasowego życia w zależności od płci i wskazania Boga jako jednej z kardynalnych wartości

Strategia radzenia sobie

UWAGI: efekty główne: modlitwy $F(1, 25272)<3$, ni, płci $F(1, 25272)=15,158$, $p<0,000$, $\eta^2=0,001$, efekt interakcji modlitwy i płci $F(1, 25272)=14,378$, $p<0,000$, $\eta^2=0,001$, zmienną kontrolną był wiek $F(1, 25272)=350,901$, $p<0,000$, $\eta^2=0,013$.

Wykres 5.10.11. Pragnienie życia w zależności od płci i modlenia się w trudnych sytuacjach życiowych

Bóg jako wartość

UWAGI: efekty główne: wskazania Boga $F(1, 25311)<4$, ni, płci $F(1, 25311)=16,476$, $p<0,000$, $\eta^2=0,001$, efekt interakcji wskazania Boga i płci $F(1, 25311)=12,272$, $p<0,000$, $\eta^2=0,000$, zmienną kontrolną był wiek $F(1, 25311)=337,845$, $p<0,000$, $\eta^2=0,013$.

Wykres 5.10.12. Pragnienie życia w zależności od płci i wskazania Boga jako kardynalnej wartości

5.10.4. Zachowania autodestrukcyjne

5.10.4.1. Palenie papierosów

Nieco więcej niż co czwarty dorosły Polak pali papierosy. Przeciętnie wypala ich mniej niż 16 sztuk dziennie. Pocięszający może być systematyczny spadek zarówno odsetka palaczy, jak i liczby wypalanych papierosów (tabela 5.10.11). W stosunku do roku 1995 odsetek palaczy zmniejszył się aż o 11 p.p., a w stosunku do początku lat 90. o ok. 15 p.p. Liczba wypalanych papierosów spadła w stosunku do 1996 r. o bez mała 2 sztuki.

Tabela 5.10.11. Odsetek palaczy, byłych palaczy wśród obecnie niepalących oraz średnia liczba wypalanych dziennie papierosów w latach 1995-2011 w próbach osób w wieku 18+

Zmienna	1995 r. N= 3042	1996 r. N=2350	2000 r. N=6617	2003 r. N=9602	2005 r. N=8788	2007 r. N=12629	2009 r. N=26134	2011 r. N=26378
Odsetek osób palących papierosy	37,9	35,9	32,3	30,7	29,3	29,6	27,8	27,2
Odsetek osób, które rzuciły palenie wśród niepalących	32,2	brak danych	34,2	35,6	38,9	36,1	36,1	35,8
Średnia liczba wypalanych dziennie papierosów	brak danych	17,27	16,48	16,22	15,88	15,99	15,81	15,43

Źródło danych: lata 1995-1996 — Czapiński. 1998; lata 2000-2011 — *Diagnoza Społeczna*.

Wśród palaczy dominują mężczyźni, osoby w średnim wieku, z wykształceniem zasadniczym zawodowym i uboższe (tabela 5.10.12). Zdecydowanie najwyższy odsetek palaczy jest wśród bezrobotnych i pracowników najemnych sektora prywatnego. Najniższy odsetek palaczy jest wśród osób starszych (65 i więcej lat — 12 proc.), emerytów (17 proc.), uczniów i studentów (13 proc.), osób z wyższym wykształceniem (18 proc.) oraz kobiet (21 proc.). W zdecydowanej większości grup społeczno-demograficznych nastąpił między 2000 r i 2011 r. spadek odsetka palaczy. Najbardziej spektakularny spadek wystąpił w grupie przedsiębiorców (z 42 do 28 proc.); w dalszej kolejności wśród osób najmłodszych, w tym uczniów i studentów, pracowników sektora publicznego, osób z wyższym wykształceniem i mieszkańców dużych miast.

W przekroju wojewódzkim największy odsetek palaczy jest w regionie północno-zachodnim, a najmniejszy w regionie południowo-wschodnim. Największy spadek odsetka palaczy wystąpił w woj. lubelskim, kujawsko-pomorskim, świętokrzyskim i podlaskim. W żadnym województwie odsetek palaczy nie wzrósł.

W przekroju grup zawodowych najczęściej palaczy jest wśród robotników budowlanych, operatorów pojazdów wolnobieżnych, robotników obróbki drewna i papieru i robotników niewykwalifikowanych; najrzadziej palą papierosy inżynierowie, nauczyciele, specjaliści ds finansowych i inni specjaliści (tabela 5.10.13).

Stopień rozprzestrzenienia nikotynizmu jest generalnie skorelowany z głębokością uzależnienia (liczbą wypalanych papierosów), aczkolwiek związek ten nie jest zbyt silny (dla 30 grup z tabeli 5.10.12 $r=0,51$). W niektórych przekrojach widać ten związek wyraźniej niż w innych, np. że mężczyźni dystansują kobiety zarówno pod względem odsetka palaczy, jak i liczby wypalanych dziennie papierosów; także uczniowie i studenci, wśród których stosunkowo niewielki jest odsetek palaczy, wypalają mniej papierosów niż przedstawiciele innych grup społecznych. Zdecydowanie silniej odsetek palaczy skorelowany jest z liczbą papierosów w przekroju 39 grup zawodowych ($r=0,771$); najczęściej papierosów wypalają robotnicy budowlani, wśród których jest także najwięcej palaczy.

„Słabych” palaczy (do 10 sztuk papierosów wypalanych dziennie) jest więcej wśród kobiet niż mężczyzn, wśród osób młodych niż osób w średnim wieku (35-44 lata); wśród osób w wieku 45-64 lat jest bardzo duży odsetek nałogowych palaczy, wypalających ponad 20 papierosów dziennie; pod tym względem ustępują oni tylko rolnikom (przeciętnie 18 sztuk, najczęściej wśród wszystkich grup) i przedsiębiorcom; stosunkowo duży odsetek „słabych” palaczy jest wśród osób z wyższym wykształceniem — w porównaniu z absolwentami szkół podstawowych i zasadniczych szkół zawodowych, oraz wśród uczniów i studentów w porównaniu — zwłaszcza — z rolnikami.

Aby sprawdzić, które cechy społeczno-demograficzne wiążą się istotnie z szansą bycia palaczem przy kontroli innych cech, wykonaliśmy analizę regresji logistycznej, której wyniki pokazuje tabela 5.10.14. Szansa, że spotkamy palącą papierosy kobietę jest o połowę mniejsza niż spotkanie palącego mężczyznę. W stosunku do osób najmłodszych istotnie statystycznie więcej jest palaczy we wszystkich pozostałych grupach wieku z wyjątkiem osób najstarszych (65+ lat), gdzie rozpowszechnienie palenia jest o połowę mniejsze niż w grupie najmłodszej. Im mniejsza klasa miejscowości zamieszkania tym mniejsza szansa spotkania palacza — najmniejsza na wsi. Wśród osób z wyższym wykształceniem szansa spotkania palacza jest o 2/3 mniejsza niż wśród osób z najniższym wykształceniem przez wyrównaniu wszystkich pozostałych cech (głównie chodzi o wiek). W porównaniu z pracownikami sektora publicznego mniejszą szansę spotkania osoby palącej mamy wśród uczniów i studentów, a większą wśród pracowników sektora prywatnego, innych biernych zawodowo i — zwłaszcza — bezrobotnych (2 razy większą). W przekroju stanu cywilnego najsilniej determinuje sięganie po papierosy rozwód i separacja a najslabiej małżeństwo. Oczywiście stres życiowy sprzyja paleniu.

Tabela 5.10.12. Przeciętna liczba wypalanych dziennie papierosów przez palaczy w 2011 r., procent palaczy w różnych grupach społeczno-demograficznych w latach 2000-2011 i procentowa zmiana odetka palaczy między 2000 i 2011

Grupa społeczno-demograficzna	Liczba papierosów	2011	2009	2007	2005	2003	2000	Proc. zmiana 2000-2011
Ogółem	15,46	27,2	28,3	29,6	29,3	30,7	32,4	-16
Płeć								
Mężczyźni	17,06	33,6	35,5	37,7	38,0	40,5	43,3	-22
Kobiety	13,09	20,5	20,8	22,9	21,7	22,2	22,7	-10
Wiek								
18-24 lata	11,93	19,4	21,6	22,7	21,4	23,3	28,3	-31
25-34 lata	14,52	27,3	28,8	32,0	33,1	35,2	35,6	-23
35-44 lata	15,91	33,0	34,7	39,8	39,5	41,5	46,4	-29
45-59 lat	16,48	36,7	37,7	37,3	37,6	38,5	37,3	-2
60-64 lata	16,96	27,9	27,1	26,8	24,3	21,7	21,7	29
65 i więcej lat	14,90	12,1	12,3	12,2	11,4	12,9	12,4	-2
Miejsce zamieszkania								
Miasta ponad 500 tys.	14,80	26,4	29,4	31,8	31,7	32,9	31,3	-16
Miasta 200-500 tys.	13,95	27,4	29,6	31,1	32,0	33,2	37,0	-26
Miasta 100-200 tys.	15,45	30,8	30,9	32,3	29,2	33,1	35,0	-12
Miasta 20-100 tys.	15,64	28,5	28,5	29,6	31,0	31,4	31,3	-9
Miasta < 20 tys.	15,18	28,8	30,9	31,6	32,6	32,6	34,7	-17
Wieś	16,14	24,2	24,8	27,2	25,7	27,9	29,0	-17
Województwo								
Dolnośląskie	15,23	31,1	32,8	30,2	31,2	33,7	33,0	-6
Kujawsko-pomorskie	15,50	29,1	28,4	34,7	37,9	38,8	38,8	-25
Lubelskie	15,17	24,1	24,9	28,7	31,1	30,5	32,4	-26
Lubuskie	15,52	30,7	30,8	32,7	29,2	32,0	38,5	-20
Łódzkie	17,09	25,1	28,3	28,0	29,2	30,0	29,8	-16
Małopolskie	14,88	22,3	22,0	28,1	24,1	24,5	28,2	-21
Mazowieckie	16,21	27,6	28,0	29,6	29,7	29,8	32,2	-14
Opolskie	14,43	24,6	28,4	31,1	33,9	30,1	34,1	-28
Podkarpackie	13,74	20,1	22,1	25,0	22,8	24,4	24,4	-18
Podlaskie	15,33	24,1	27,6	29,2	28,1	31,6	31,3	-23
Pomorskie	15,02	27,4	28,7	30,2	25,6	32,3	32,7	-16
Śląskie	14,97	27,8	28,6	29,5	29,7	32,2	34,8	-20
Świętokrzyskie	14,99	23,6	23,7	21,6	25,6	24,4	31,2	-24
Warmińsko-mazurskie	15,91	29,5	33,6	31,0	30,3	33,3	33,0	-11
Wielkopolskie	15,65	27,3	27,6	29,4	30,5	31,0	32,4	-16
Zachodniopomorskie	16,01	32,0	32,9	36,6	31,9	34,8	33,0	-3
Wykształcenie								
Podstawowe i niższe	17,02	28,0	27,0	27,5	26,6	25,1	27,0	4
Zasadnicze zawodowe	16,35	34,5	36,1	36,9	36,3	41,5	44,1	-25
Średnie	14,67	26,5	27,1	28,9	28,1	29,2	30,4	-13
Wyższe i policealne	13,11	17,7	19,1	20,5	21,7	23,1	23,6	-24
Dochód gospodarstwa na jednostkę ekwiwalentną								
Dolny kwartył	16,25	32,4	32,3	37,4	39,0	37,0	39,9	-19
Powyżej dolnego kwartyła	15,47	27,1	27,1	32,3	27,1	30,9	35,2	-23
Poniżej górnego kwartyła	15,25	24,3	27,1	28,6	26,7	28,2	29,0	-16
Górny kwartył	14,57	23,9	25,6	24,5	25,6	27,1	30,3	-21
Status społeczno-zawodowy								
Sektor publiczny	15,12	25,7	27,3	29,1	28,9	31,1	34,4	-25
Sektor prywatny	15,81	36,1	36,5	41,9	38,6	39,8	43,7	-17
Prywatni przedsiębiorcy	16,30	28,3	29,0	33,5	34,0	44,2	42,2	-33
Rolnicy	18,22	31,4	33,4	30,7	30,2	34,2	33,3	-6
Renciści	16,42	26,6	26,5	27,4	27,6	28,9	28,8	-7
Emeryci	15,28	17,1	17,3	17,2	17,5	16,4	17,1	0
Uczniowie i studenci	10,73	13,3	13,8	13,9	13,6	15,5	17,4	-24
Bezrobotni	15,71	43,0	42,6	41,9	46,6	44,2	46,0	-7
Inni bierni zawodowo	14,73	29,3	36,0	37,7	36,7	38,6	36,0	-19

Tabela 5.10.13. Procent palaczy, byłych palaczy i przeciętna liczba papierosów wypalanych dziennie w różnych grupach zawodowych (porządek wg odsetka obecnych palaczy)

Zawód obecnie wykonywany wg ISCO	Proc. obecnie palących	Procent osób, które rzuciły palenie	Przeciętna liczba dziennie wypalanych papierosów
Rob. budowlani - stan surowy	56,77	49,90	19,39
Operatorzy pojazdów wolnobieżnych	52,36	58,17	16,20
Rob. budowlani - wykończenie	48,37	45,68	18,39
Rob. obróbki drewna i papieru	47,47	38,07	16,67
Rob. przy pracach prostych	46,70	36,09	16,60
Mechanicy maszyn i urządzeń	41,86	41,13	16,39
Inni wykwalifikowani pracownicy	41,74	46,57	16,16
Robotnicy obróbki metali	41,00	50,27	18,05
Monterzy	40,67	48,63	14,37
Elektrycy i monterzy elektroniczni	39,23	40,98	17,83
Kucharze, kelnerzy, barmani	37,88	42,02	15,45
Kierowcy, kolejarze, marynarze	37,34	48,84	18,77
Górnicy i pokrewni	37,06	50,11	16,58
Policjanci, strażacy, żołnierze, celnicy i prac. usług ochrony)	35,89	49,74	17,37
Pomoce domowe, sprzątaczkki, praczkki	35,24	36,13	14,55
Technicy	33,48	50,22	14,56
Rob. produkcji odzieży	32,51	38,68	12,92
Prac. usług osobistych	31,71	36,39	12,92
Prac. Ds. obsługi klientów	30,82	25,55	14,61
Rob. w przetwórstwie spożywczym	30,24	39,69	16,71
Rolnicy na własne potrzeby	29,55	33,41	17,58
Twórcy, artyści, pracownicy kultury	28,76	45,52	16,03
Rolnicy prod. roślinnej i zwierzęcej	28,41	32,42	17,55
Sprzedawcy i pokrewni	27,63	36,80	13,81
Pielęgniarki	25,01	33,00	12,46
Władze i wyższa kadra kierownicza	23,69	44,65	14,26
Specjaliści ds. sprzedaży i marketingu	23,40	43,50	12,77
Lekarze	22,81	39,32	12,21
Średnia kadra kierownicza	22,77	46,41	12,98
Średni personel biurowy	21,68	36,32	13,92
Średni personel w ochronie zdrowia	21,32	34,32	15,42
Informatycy, analitycy, programiści	17,16	28,57	11,16
Nauczyciele szkół ponadpodstawowych	16,38	33,84	13,49
Inni specjaliści	15,85	33,89	13,06
Nauczyciele szkół wyższych	15,73	50,97	12,30
Specjaliści ds. administracji i zarządzania, prawnicy	14,81	41,89	9,50
Specjaliści ds. finansowych	13,55	33,19	10,05
Nauczyciele szkół podstawowych	11,86	29,30	12,59
Inżynierowie	10,86	30,16	13,05
ogółem	31,22	39,91	15,84

Tabela 5.10.14. Wyniki analizy regresji logistycznej dla bycia palaczem

Predyktor	p	Exp(B)
Mężczyzna	Ref.	
Kobieta	0,000	0,532
Wiek 16-24 lata	Ref.	
Wiek 25-34 lata	0,000	1,447
Wiek 35-44 lat	0,000	1,697
Wiek 45-59 lat	0,000	1,843
Wiek 60-64 lata	0,005	1,350
Wiek 65+ lat	0,000	0,454
Miasta powyżej 500 tys. mieszkańców	Ref.	
Miasta od 200 do 500 tys. mieszkańców	0,344	0,940
Miasta od 100 do 200 tys. mieszkańców	0,940	0,995
Miasta od 20 do 100 tys. mieszkańców	0,158	0,924
Miasta do 20 tys. mieszkańców	0,003	0,832
Wieś	0,000	0,600
Wykształcenie podstawowe i niższe	Ref.	
Wykształcenie zasadnicze zawodowe/gimnazjum	0,000	0,826
Wykształcenie średnie	0,000	0,589
Wykształcenie wyższe i policealne	0,000	0,303
Pracownicy sektora publicznego	Ref.	
Pracownicy sektora prywatnego	0,000	1,335
Prywatni przedsiębiorcy	0,101	0,875
Rolnicy	0,513	1,059
Renciści	0,351	0,930
Emeryci	0,549	1,049
Uczniowie i studenci	0,000	0,468
Bezrobotni	0,000	2,006
Inni bierni zawodowo	0,007	1,205
Kawaler/panna	Ref.	
Zamężna/zonaty	0,000	0,731
Wdowiec/wdowa	0,871	0,987
Osoba rozwiedziona	0,000	1,772
Osoba żyjąca w separacji	0,006	1,594
Stres życiowy – niski poziom	Ref.	
Stres życiowy – średni poziom	0,000	1,338
Stres życiowy – wysoki poziom	0,000	1,734
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności Cox & Snell $R^2 \times 100$		11,3
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności Nagelkerke $R^2 \times 100$		16,5

* Ref. oznacza grupę odniesienia

5.10.4.2. Nadużywanie alkoholu

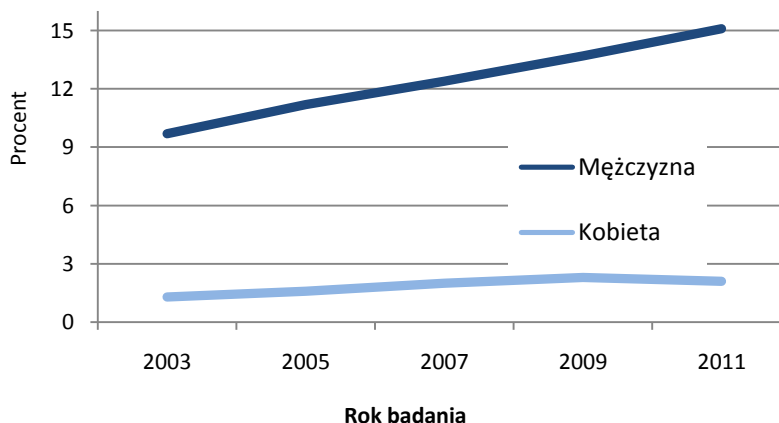
Dwa pytania w kwestionariuszu indywidualnym dotyczyły picia alkoholu. Jedno odnosiło się do zwyczajowego reagowania na kłopoty czy trudne sytuacje życiowe i w kafeerii odpowiedzi zawierało twierdzenie „sięgam po alkohol”. Drugie było pytaniem wprost o nadużywanie alkoholu: „w minionym roku piłem za dużo alkoholu”. Odsetek osób, które na kłopoty reagują sięganiem po alkohol, jest mniejszy (3,4 proc., dwa lata temu 4,4 proc.) niż odsetek osób, które przyznają się do nadużywania alkoholu (6,8 proc., dwa lata temu 6,5 proc.) (tabela 5.10.15). Odsetek osób nadużywających alkoholu jest największy od początku pomiaru (od 1991 r.).

Tabela 5.10.15. Odsetek osób przyznających się do nadużywania alkoholu i sięgania po alkohol w trudnych sytuacjach życiowych w latach 1991-2011 w populacji dorosłych Polaków

Zmienna	1991 r. N=3989	1993 r. N=2238	1995 r. N=3045	1997 r. N=2350	2000 r. N=6615	2003 r. N=9420	2005 r. N=8543	2007 r. N=12365	2009 r. N=23076	2011 r. N=23076
Nadużywają alkoholu	6,6	6,4	6,3	5,4	5,3	4,4	6,0	5,8	6,5	6,8
Alkohol jako sposób na kłopoty życiowe	bd	bd	4,3	3,9	3,9	3,4	3,9	3,5	4,4	3,4

Źródło danych: lata 1991-1997 — Czapiński, 1998; lata 2000-2011 — *Diagnoza Społeczna*.

W próbie panelowej 2003-2011 odsetek nadużywających alkoholu wśród mężczyzn wzrósł z 9,7 proc. do 15,1 a wśród kobiet z 1,3 proc. do 2,1 (wykres 5.10.13). Spowodowało to zwiększenie różnicy między kobietami i mężczyznami z 8,4 do 13 p.p.

UWAGI: efekty główne: roku badania $F(4, 1820)=4,047$, $p<0,005$, $\eta^2=0,009$, płci $F(1, 1823)=168,392$, $p<0,000$, $\eta^2=0,085$, efekt interakcji roku badania i płci $F(4, 1820)=3,165$, $p<0,05$, $\eta^2=0,007$, zmienną kontrolną był wiek $F(1, 1823)=8,340$, $p<0,01$, $\eta^2=0,005$.

Wykres 5.10.13. Odsetek nadużywających alkoholu kobiet i mężczyzn w pięciu pomiarach w próbie panelowej (osób biorących udział w badaniu we wszystkich pięciu rundach)

Mężczyźni przyznają, że w minionym roku pili za dużo alkoholu, 5 razy częściej niż kobiety (sześć lat temu prawie sześciokrotnie częściej). Zdecydowanie częściej nadużywają alkoholu mieszkańcy dużych miast niż małych miast i wsi (choć tutaj różnice znacznie się zmniejszyły), osoby w średnim wieku częściej od starszych i młodszych; bogaci obecnie rzadziej niż ubodzy (wcześniej było odwrotnie); prywatni przedsiębiorcy nieco częściej niż zatrudniani przez nich pracownicy (w obu grupach nastąpił wzrost), bezrobotni ponad dwukrotnie częściej od pracujących w sektorze publicznym, rolnicy niż pracownicy w sektorze prywatnym ale częściej od pracowników w sektorze publicznym, uczniowie i studenci częściej nadużywają alkoholu niż pracownicy w sektorze publicznym i o 50 proc. częściej niż w 2005 r. (tabela 5.10.16)

Rozkład odsetka osób sięgających po alkohol w trudnych sytuacjach życiowych w przekroju grup społeczno-demograficznych jest podobny do rozkładu odsetka osób nadużywających alkoholu (tabela 5.10.17).

W przekroju grup zawodowych najbardziej dotkniętymi problemem alkoholowym są robotnicy budowlani (stan surowy -- 16 proc. przyznających się do nadużywania alkoholu w minionym roku), górnicy, robotnicy w przetwórstwie spożywczym, inni wykwalifikowani pracownicy i operatorzy pojazdów wolnobieżnych (tabela 5.10.16); są to zawody typowo męskie. Najmniejszy odsetek nadużywających alkoholu jest wśród pielęgniarek (0 proc.), nauczycieli szkół podstawowych, robotników produkcji odzieży i średniego personelu biurowego, a więc w zawodach wybitnie sfeminizowanych.

Aby sprawdzić, które cechy społeczno-demograficzne wiążą się istotnie z nadużywaniem alkoholu przy kontroli innych cech, wykonaliśmy analizę regresji logistycznej, której wyniki pokazuje tabela 5.10.18. Prawdopodobieństwo nadużywania alkoholu jest ponad 5-krotnie mniejsze wśród kobiet niż wśród mężczyzn. W porównaniu z najmłodszymi respondentami (16-24 lata) istotnie większe prawdopodobieństwo wystąpienia problemu alkoholowego występuje w grupie wieku 34-44 lata, a o połowę mniejsze w grupie osób najstarszych (65+ lat). Czynnikiem silnie różnicującym powszechność nadużywania alkoholu jest klasa miejscowości zamieszkania: w mniejszych miastach, a zwłaszcza na wsi problem ten jest zdecydowanie mniej powszechny niż w dużych aglomeracjach. Osoby z wykształceniem wyższym rzadziej od osób z wykształceniem podstawowym nadużywają alkoholu. Częściej w porównaniu z innymi grupami społeczno-zawodowymi przy kontroli pozostałych cech nadużywanie alkoholu występuje w grupie bezrobotnych, a w dalszej kolejności innych biernych zawodowo, przedsiębiorców, uczniów i studentów oraz pracowników sektora prywatnego. W porównaniu z osobami żyjącymi w stanie wolnym o połowę lub prawie o połowę rzadziej nadużywają alkoholu osoby żyjące w małżeństwie oraz owdowiałe. Stres życiowy niezwykle silnie wiąże się z nadużywaniem alkoholu. Osoby doświadczające wysokiego poziomu stresu nadużywają alkoholu 4,5 razy częściej w porównaniu z osobami doświadczającymi niewielkiego stresu. Oczywiście związek przyczynowy może być tu dwustronny: zarówno stres może skłaniać do picia, jak i nadużywanie alkoholu może wywoływać różne problemy życiowe.

Tabela 5.10.16. Odsetek osób w wieku 16+ lat, przyznających, że w minionym roku pili za dużo alkoholu i sięgających po alkohol w trudnych sytuacjach życiowych w przekroju grup społeczno-demograficznych

Grupa	Pijący zbyt dużo alkoholu				Sięgający po alkohol w kłopotach			
	2011	2009 r.	2007 r.	2005 r.	2011	2009 r.	2007 r.	2005 r.
Ogółem	6,84	6,45	5,78	5,96	3,42	4,38	3,45	3,81
Płeć								
Mężczyźni	11,80	10,91	10,37	10,66	5,88	7,55	6,34	7,04
Kobiety	2,35	2,38	1,80	1,84	1,19	1,49	1,06	0,97
Wiek								
do 24 lat	7,11	7,25	5,38	4,91	2,14	3,45	2,32	4,14
25-34 lata	7,56	6,61	5,62	6,87	3,20	4,33	2,77	4,02
35-44 lata	9,59	8,39	7,97	8,67	4,28	4,87	5,30	4,41
45-59 lat	7,82	7,78	6,93	6,89	4,91	6,29	4,65	2,51
60-64 lata	5,61	5,11	4,86	5,54	3,51	3,63	3,96	4,81
65 i więcej lat	1,97	1,80	1,96	1,78	1,60	1,95	1,51	3,45
Miejsce zamieszkania								
Miasta ponad 500 tys.	7,67	8,41	7,07	7,14	2,63	4,92	4,00	4,28
Miasta 200-500 tys.	8,10	8,45	6,91	6,60	3,44	4,80	3,46	4,45
Miasta 100-200 tys.	8,14	7,67	5,58	4,90	3,85	4,06	2,79	3,12
Miasta 20-100 tys.	6,85	5,39	4,69	6,72	3,28	3,81	3,07	3,89
Miasta < 20 tys.	6,75	5,78	5,77	7,05	3,36	3,97	3,74	3,93
Wieś	6,00	5,75	5,39	4,81	3,67	4,59	3,53	3,53
Województwo								
Dolnośląskie	8,31	5,92	4,94	7,34	3,09	3,51	3,18	4,14
Kujawsko-pomorskie	5,16	6,54	5,43	6,60	2,84	5,72	3,31	4,02
Lubelskie	7,28	6,02	6,06	7,05	3,92	4,86	3,57	4,41
Lubuskie	8,57	9,18	5,89	4,41	4,06	4,38	4,23	2,51
Łódzkie	4,50	5,68	5,61	7,81	2,72	3,69	2,32	4,81
Małopolskie	6,23	4,90	5,38	3,45	2,78	3,17	3,24	3,45
Mazowieckie	6,76	7,82	6,01	6,51	3,64	5,63	4,19	3,33
Opolskie	6,13	6,36	4,24	5,25	3,72	4,99	1,88	2,89
Podkarpackie	5,39	4,64	6,07	4,16	2,36	3,14	3,50	2,44
Podlaskie	7,63	7,58	7,81	7,05	2,72	4,49	4,44	4,08
Pomorskie	8,14	6,00	5,96	5,68	3,67	3,57	3,34	3,85
Śląskie	6,95	7,02	5,16	6,31	3,67	4,33	3,26	3,88
Świętokrzyskie	7,88	5,24	3,88	6,35	5,45	4,94	3,47	5,06
Warmińsko-mazurskie	7,73	5,56	9,23	9,52	5,70	6,78	6,82	7,30
Wielkopolskie	7,29	6,36	4,66	3,39	2,67	3,18	1,89	2,16
Zachodniopomorskie	6,85	8,28	6,48	5,81	3,78	6,50	4,22	4,92
Wykształcenie								
Podstawowe i niższe	6,36	5,14	4,79	5,03	4,03	4,88	4,00	434
Zasadnicze/gimnazjum	8,33	7,61	6,97	6,93	4,33	5,42	3,46	439
Średnie	6,31	6,18	5,18	6,03	2,83	3,79	2,79	347
Wyższe i policealne	5,74	6,00	5,18	5,16	2,49	3,15	3,07	254
Dochód na jedną osobę								
Dolny kwartył	8,08	6,81	6,96	8,44	4,64	5,99	4,75	5,85
Środkowe 50 proc.	6,32	5,78	5,20	5,83	3,25	3,93	3,29	3,43
Górny kwartył	6,96	7,66	5,59	6,25	2,64	4,21	2,80	3,20
Status społeczno-zawodowy								
Sektor publiczny	5,18	5,48	5,00	5,81	2,59	3,59	3,02	3,25
Sektor prywatny	9,79	8,36	8,83	7,39	4,26	5,08	5,23	4,19
Prywatni przedsiębiorcy	11,33	9,69	9,79	9,27	5,10	5,42	5,23	6,94
Rolnicy	7,28	8,89	6,34	6,09	4,74	6,87	3,97	3,96
Renciści	5,05	5,23	5,09	6,78	2,75	4,45	3,02	4,94
Emeryci	2,60	2,67	2,24	2,60	1,99	2,28	1,80	1,66
Uczniowie i studenci	6,27	6,35	3,78	4,22	2,00	3,04	1,50	1,34
Bezrobotni	12,19	11,24	8,54	11,52	6,95	7,87	5,35	8,06
Inni bierni zawodowo	6,52	6,81	4,45	4,84	3,93	5,86	3,37	3,90

Tabela 5.10.17. Procent nadużywających alkoholu i sięgających po alkohol w trudnych sytuacjach życiowych w różnych grupach zawodowych (porządek wg odsetka nadużywających alkoholu)

Zawód obecnie wykonywany wg ISCO	Procent nadużywających alkoholu	Procent sięgających po alkohol	N
Rob. budowlani - stan surowy	15,99	7,95	350
Górnicy i pokrewni	14,15	7,39	378
Rob. w przetwórstwie spożywczym	13,70	3,93	185
Inni wykwalifikowani pracownicy	13,54	4,11	497
Operatorzy pojazdów wolnobieżnych	13,39	3,54	111
Kucharze, kelnerzy, barmani	11,96	1,68	339
Prac. ds. obsługi klientów	11,64	4,16	178
Rob. przy pracach prostych	11,39	8,50	626
Rob. obróbki drewna i papieru	11,19	8,27	197
Kierowcy, kolejarze, marynarze	11,11	4,88	645
Rob. budowlani - wykończenie	11,09	5,91	348
Robotnicy obróbki metali	11,06	5,01	424
Mechanicy maszyn i urządzeń	10,72	6,76	211
Technicy	9,64	3,22	362
Inżynierowie	9,60	1,91	172
Monterzy	9,27	0,60	142
Twórcy, artyści, pracownicy kultury	9,11	4,27	151
Władze i wyższa kadra kierownicza	8,99	1,94	260
Rolnicy na własne potrzeby	8,73	4,68	186
Elektrycy i monterzy elektroniczni	8,48	4,34	229
Specjaliści ds. administracji i zarządzania, prawnicy	8,26	5,51	310
Specjaliści ds. sprzedaży i marketingu	7,77	2,48	696
Średnia kadra kierownicza	7,42	4,44	421
Nauczyciele szkół ponadpodstawowych	6,97	3,62	273
Policjanci, strażacy, żołnierze, celnicy i prac. usług ochrony)	6,84	3,72	421
Sprzedawcy i pokrewni	6,36	3,10	1056
Pomoce domowe, sprzątaczkę, praczkę	6,17	0,50	396
Lekarze	5,96	5,76	163
Rolnicy prod. Roślinnej i zwierzęcej	5,66	3,84	1305
Prac. usług osobistych	5,36	1,87	170
Inni specjaliści	5,13	2,21	379
Specjaliści ds. finansowych	4,82	2,16	177
Średni personel w ochronie zdrowia	4,63	1,29	127
Nauczyciele szkół wyższych	4,33	0,00	100
Informatycy, analitycy, programiści	3,72	0,68	133
Średni personel biurowy	2,40	0,72	566
Rob. produkcji odzieży	2,32	1,90	202
Nauczyciele szkół podstawowych	1,96	0,38	202
Pielęgniarki	0,00	0,73	216
Ogółem	8,23	3,79	13304

Tabela 5.10.18. Wyniki analizy regresji logistycznej dla nadużywania alkoholu

Predyktor	p	Exp(B)
Mężczyzna	Ref.	
Kobieta	0,000	,187
Wiek 16-24 lata	Ref.	
Wiek 25-34 lata	0,433	1,093
Wiek 35-44 lat	0,002	1,468
Wiek 45-59 lat	0,066	1,260
Wiek 60-64 lata	0,163	1,279
Wiek 65+ lat	0,010	,571
Miasta powyżej 500 tys. mieszkańców	Ref.	
Miasta od 200 do 500 tys. mieszkańców	0,824	0,977
Miasta od 100 do 200 tys. mieszkańców	0,714	0,958
Miasta od 20 do 100 tys. mieszkańców	0,038	0,823
Miasta do 20 tys. mieszkańców	0,011	0,766
Wieś	0,000	0,662
Wykształcenie podstawowe i niższe	Ref.	
Wykształcenie zasadnicze zawodowe/gimnazjum	0,000	0,703
Wykształcenie średnie	0,000	0,624
Wykształcenie wyższe i policealne	0,000	0,584
Pracownicy sektora publicznego	Ref.	
Pracownicy sektora prywatnego	0,000	1,540
Prywatni przedsiębiorcy	0,000	1,616
Rolnicy	0,309	1,175
Renciści	0,914	1,016
Emeryci	0,864	1,029
Uczniowie i studenci	0,001	1,646
Bezrobotni	0,000	2,508
Inni bierni zawodowo	0,000	1,826
Kawaler/panna	Ref.	
Zamężna/zonaty	0,000	0,498
Wdowiec/wdowa	0,002	0,573
Osoba rozwiedziona	0,320	1,139
Osoba żyjąca w separacji	0,772	0,915
Stres życiowy – niski poziom	Ref.	
Stres życiowy – średni poziom	0,000	2,133
Stres życiowy – wysoki poziom	0,000	4,586
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności Cox & Snell $R^2 \times 100$	6,8	
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności Nagelkerke $R^2 \times 100$	17,3	

* Ref. oznacza grupę odniesienia

5.10.4.3. Zażywanie narkotyków

Odsetek osób przyznających się do zażywania narkotyków rósł do 2005 r. W tegorocznym badaniu ponownie nieco wzrósł w porównaniu z 2009 r. (tabela 5.10.19) i jest znacznie wyższy niż w całym okresie objętym badaniami do 2005 r. (wzrost ponad trzykrotnie w stosunku do 1992 r.).

Tabela 5.10.19. Odsetek osób przyznających się do brania narkotyków w latach 1991-2011 w populacji dorosłych Polaków

1992 r. N=3396	1993 r. N=2307	1994 r. N=2298	1995 r. N=3024	1996 r. N=2329	1997 r. N=2100	2000 r. N=6608	2003 r. N=9620	2005 r. N=8609	2007 r. N=12323	2009 r. N=23573	2011 r. N=25768
0,4	0,3	0,3	0,7	0,9	0,9	1,0	0,9	1,3	1,0	1,2	1,3

Źródło danych: lata 1991-1997 — Czapiński, 1998; lata 2000-2011 — *Diagnoza Społeczna*.

Obecnie najbardziej zagrożeni narkomanią są mężczyźni, uczniowie i studenci (generalnie osoby młodsze), mieszkańcy dużych miast, bezrobotni i inni bierni zawodowo, osoby z wykształceniem zasadniczym zawodowym i średnim, a w przekroju terytorialnym mieszkańcy województw zachodniopomorskiego i lubuskiego (tabela 5.10.20).

Tabela 5.10.20. Czy w minionym roku próbował(a) Pan(i) narkotyków? (w procentach odpowiedzi twierdzących w całych próbach osób w wieku 16+ lat)

Grupa	2011 r.	2009 r.	2007 r.	2005 r.	2003 r.	2000 r.
Ogółem	1,27	1,16	1,03	1,31	0,96	0,96
Płeć						
Mężczyźni	2,11	1,78	1,67	1,91	1,51	1,59
Kobiety	0,51	0,58	0,51	0,79	0,48	0,42
Wiek						
do 24 lat	4,61	3,75	3,67	3,83	3,91	3,75
25-34 lata	1,91	2,14	1,54	2,45	1,31	1,77
35-44 lata	0,89	0,47	0,53	0,48	0,05	0,30
45-59 lat	0,15	0,14	0,05	0,27	0,08	0,30
Miejsce zamieszkania						
Miasta ponad 500 tys.	2,17	2,60	1,54	2,64	2,03	1,66
Miasta 200-500 tys.	2,29	0,93	1,91	1,80	1,91	1,97
Miasta 100-200 tys.	1,46	1,74	1,28	1,91	0,60	1,03
Miasta 20-100 tys.	1,40	1,09	0,65	1,44	0,68	1,00
Miasta < 20 tys.	1,19	1,18	1,54	0,99	0,80	0,73
Wieś	0,64	0,66	1,91	0,72	0,63	0,51
Województwo						
Dolnośląskie	1,48	1,21	0,92	1,04	1,57	1,05
Kujawsko-pomorskie	1,74	1,13	1,63	1,25	1,64	0,68
Lubelskie	1,27	0,53	1,58	0,47	1,08	1,38
Lubuskie	1,86	1,26	1,17	1,15	1,24	1,19
Łódzkie	0,84	1,13	0,85	1,23	0,68	1,35
Małopolskie	0,48	0,81	0,87	1,33	0,43	1,22
Mazowieckie	1,03	2,07	0,84	2,20	1,01	0,63
Opolskie	0,96	1,20	1,11	0,96	0,66	0,72
Podkarpackie	1,07	0,97	0,98	1,44	0,89	0,44
Podlaskie	1,02	0,44	1,18	0,97	0,61	0,19
Pomorskie	0,90	0,81	1,77	2,17	1,49	2,53
Śląskie	1,31	1,06	0,91	1,23	1,15	0,55
Świętokrzyskie	0,81	0,44	1,00	1,07	0,80	0,31
Warmińsko-mazurskie	1,50	0,80	0,55	1,04	0,58	1,33
Wielkopolskie	1,52	1,34	0,83	0,70	0,41	0,00
Zachodniopomorskie	3,57	1,59	1,08	1,53	0,96	2,19
Wykształcenie						
Podstawowe i niższe	0,53	0,55	0,34	0,74	1,02	0,69
Zasadnicze/gimnazjum	1,61	1,15	1,47	1,51	0,67	1,16
Średnie	1,61	1,43	1,16	1,55	1,41	0,98
Wyższe i policealne	0,85	1,26	0,70	1,17	0,55	1,04
Dochód na jedną osobę						
Dolny kwartyl	1,02	0,88	1,39	0,96	0,53	0,54
Środkowe 50 proc.	1,31	1,16	0,98	1,25	1,15	1,14
Górny kwartyl	1,38	1,47	0,86	1,95	1,27	1,29
Status społeczno-zawodowy						
Sektor publiczny	0,72	0,19	0,32	0,43	0,38	0,66
Sektor prywatny	1,20	1,39	1,58	1,47	1,23	1,29
Prywatni przedsiębiorcy	1,18	2,07	1,44	1,53	0,34	0,65
Rolnicy	0,22	0,14	0,14	0,17	0,00	0,22
Renciści	0,17	0,59	0,59	0,87	0,44	0,44
Emeryci	0,07	0,03	0,00	0,10	0,23	0,00
Uczniowie i studenci	4,26	3,38	3,37	4,31	4,06	5,76
Bezrobotni	1,87	2,65	1,05	2,03	1,42	1,09
Inni bierni zawodowo	1,95	1,46	1,06	1,28	0,55	1,20

Wyniki regresji logistycznej (tabela 5.10.21) pokazują, że kobiety czterokrotnie rzadziej zażywają narkotyki od mężczyzn, osoby starsze (po 44 roku życia) dwudziestokrotnie rzadziej od najmłodszych (do 24 lat), mieszkańcy małych miast i wsi od dwu do czterech razy rzadziej od mieszkańców największych aglomeracji (powyżej 500 tys.), inni bierni zawodowo ponad dwukrotnie częściej od pracowników sektora publicznego, osoby żyjące w stanie wolnym niemal trzykrotnie częściej od osób żyjących w związku małżeńskim, osoby z wykształceniem wyższym dwukrotnie rzadziej od osób z wykształceniem podstawowym.

Silnie ryzyko narkomani różnicuje natężenie stresu życiowego, ale podobnie jak w przypadku nadużywania alkoholu trudno rozstrzygnąć, jaki jest tu kierunek zależności: zarówno narkotyki mogą nasilać problemy życiowe, jak i stres może skłaniać do sięgnięcia po narkotyki.

Tabela 5.10.21. Wyniki regresji logistycznej dla zażywania narkotyków

Predyktor	p	Exp(B)
Mężczyzna	Ref.	
Kobieta	0,000	0,252
Wiek 16-24 lata	Ref.	
Wiek 25-34 lata	0,011	0,630
Wiek 35-44 lat	0,000	0,357
Wiek 45-59 lat	0,000	0,058
Wiek 60-64 lata	0,000	0,046
Wiek 65+ lat	0,000	0,016
Miasta powyżej 500 tys. mieszkańców	Ref.	
Miasta od 200 do 500 tys. mieszkańców	0,746	0,940
Miasta od 100 do 200 tys. mieszkańców	0,015	0,545
Miasta od 20 do 100 tys. mieszkańców	0,001	0,520
Miasta do 20 tys. mieszkańców	0,000	0,435
Wieś	0,000	0,239
Wykształcenie podstawowe i niższe	Ref.	
Wykształcenie zasadnicze zawodowe/gimnazjum	0,630	1,128
Wykształcenie średnie	0,543	1,166
Wykształcenie wyższe i policealne	0,047	0,558
Pracownicy sektora publicznego	Ref.	
Pracownicy sektora prywatnego	0,402	0,808
Prywatni przedsiębiorcy	0,919	1,037
Rolnicy	0,325	0,493
Renciści	0,398	0,593
Emeryci	0,787	1,244
Uczniowie i studenci	0,075	1,646
Bezrobotni	0,244	1,418
Inni bierni zawodowo	0,004	2,298
Kawaler/panna	Ref.	
Zamężna/zonaty	0,000	0,383
Wdowiec/wdowa	0,850	0,874
Osoba rozwiedziona	0,147	0,440
Osoba żyjąca w separacji	0,995	0,000
Stres życiowy – niski poziom	Ref.	
Stres życiowy – średni poziom	0,000	2,734
Stres życiowy – wysoki poziom	0,000	4,601
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności		3,1
Cox & Snell $R^2 \times 100$		
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności		24,3
Nagelkerke $R^2 \times 100$		

* Ref. oznacza grupę odniesienia

5.10.5. Sprawcy i ofiary łamania prawa

Jak pokazuje tabela 5.10.21 między 1993 i 2003 r. rosła liczba ofiar kradzieży i włamania do domu, ale nie zmieniła się odsetek ofiar napadu i pobicia; rósł także w tym okresie w próbach sondażowych udział osób oskarżonych zarówno w sprawach karnych, jak i z powództwa cywilnego. Po 2003 r. nastąpił znaczny spadek odsetka ofiar kradzieży (o połowę) i włamania do domu lub samochodu (między 2003 i 2011 r. ponad dwukrotnie) oraz ofiar napadu i pobicia (w stosunku do 2000 r. o połowę). Wyjaśnia to duży wzrost w tym okresie poczucia bezpieczeństwa (odsetek osób zadowolonych ze stanu bezpieczeństwa w miejscu zamieszkania wzrósł od 2000 r. o 50 proc., a więc w stopniu porównywalnym ze spadkiem liczby ofiar kradzieży, włamań i rozbojów).

Interesująca jest stałość większości tych doświadczeń w czasie u poszczególnych osób. Ktoś, kto padł ofiarą kradzieży czy napadu i pobicia w którymś roku, miał też istotnie wyższe ryzyko zostania ofiarą tych przestępstw po dwóch, czterech a nawet w niektórych przypadkach i po sześciu latach. Nie dziwi natomiast stałość doświadczeń sprawców: bycie oskarżonym i zatrzymanym przez policję zwiększa w stopniu znaczącym statystycznie powtórne oskarżenie lub zatrzymanie przez policję po upływie wielu lat (wszystkie korelacje dla sprawców i ofiar łamania prawa między 2005 i 2011 rokiem są istotne statystycznie). Można zatem mówić nie tylko o stałych predyspozycjach do wchodzenia w konflikt z prawem, ale także o stałych — w odniesieniu do pewnych kategorii doświadczeń — cechach ofiary, co potwierdza tezy wiktyologów: pewni ludzie są bardziej od innych narażeni na powtarzalne doświadczenia bycia ofiarą czyjejś agresji.

Tabela 5.10.22. Odsetek osób w wieku 18+ lat przyznających się do doświadczeń związanych z łamaniem prawa w latach 1993-2011

Doświadczenie	1993 r.	1995 r.	2000 r.	2003 r.	2005 r.	2007 r.	2009 r.	2011 r.
Ofiara kradzieży	5,1	5,4	6,8	5,6	5,7	4,3	3,3	2,8
Ofiara napadu i pobicia	1,6	1,7	1,5	1,3	1,2	1,1	0,9	0,7
Ofiara włamania do domu	1,2	1,2	2,0	4,1*	3,5	2,1	1,7	1,5
Oskarżony w sprawie kryminalnej	0,5	0,4	1,0	1,1	1,2	1,5	1,2	1,1
Oskarżony w sprawie cywilnej	0,4	0,6	0,8	0,9	0,9	0,9	0,7	0,6
Zatrzymany przez policję	bd	bd	bd	2,2	2,5	3,2	3,4	3,3
Bliska osoba była aresztowana lub miała kłopoty z prawem	bd	bd	2,9	2,8	3,6	3,8	3,0	2,7
Sprawca kolizji lub wypadku drogowego	bd	bd	bd	bd	bd	1,6	1,7	1,7

* od 2003 pytano o włamanie do domu lub samochodu.

Źródło danych: lata 1993 i 1995 — Czapiński, 1998; lata 2000-2011 — *Diagnoza Społeczna*.

Na odnotowanie zasługuje fakt, że wśród oskarżonych o czyny karalne lub zatrzymanych przez policję jest znacznie większy odsetek ofiar kradzieży, napadu i pobicia niż w populacji generalnej (tabela 5.10.23). Oznacza to, że wiele przestępstw popełnianych jest w ramach środowisk przestępczych. Ci, którzy łamią prawo, sami narażeni są bardziej od praworządnych obywateli na przemoc ze strony innych łamiących prawo.

Tabela 5.10.23. Interkorelacje doświadczeń związanych z łamaniem prawa w 2011 r.

Doświadczenie	2	3	4	5	6	7	8
1. Okradziono mnie	0,179	0,308	0,083	0,070	0,081	0,051	0,073
2. Zostałem napadnięty i pobity		0,090	0,133	0,127	0,126	0,039	0,064
3. Włamano się do mojego domu lub samochodu			0,053	0,036	0,074	0,052	0,031
4. Zostałem oskarżony o czyn, za który grozi kara więzienia lub grzywna				0,261	0,357	0,082	0,119
5. Byłem zatrzymany przez policję					0,222	0,138	0,107
6. Zostałem oskarżony w sprawie cywilnej						0,070	0,075
7. Spowodowałem kolizję lub wypadek drogowy							0,045
8. Bliska osoba została aresztowana lub miała kłopoty z prawem							

UWAGI: wszystkie współczynniki korelacji są istotne statystycznie na poziomie $p=0,000$.

Niezależnie od charakteru (czy to w roli ofiary, czy też sprawcy) doświadczenia związane z łamaniem prawa są skorelowane z piciem alkoholu (tabela 5.10.24). Osoby nadużywające alkoholu lub sięgające po alkohol w trudnych sytuacjach życiowych częściej są sprawcami, ale także częściej ofiarami agresji.

Tabela 5.10.24. Korelacje doświadczeń związanych z łamaniem prawa z piciem alkoholu

Doświadczenie	Nadużywanie alkoholu	Sięganie po alkohol w trudnych sytuacjach
Okradziono mnie	0,065*	0,041*
Zostałem napadnięty i pobity	0,130*	0,127*
Włamano się do mojego domu lub samochodu	0,047*	0,005
Zostałem oskarżony o czyn, za który grozi kara więzienia lub grzywna	0,101*	0,079*
Byłem zatrzymany przez policję	0,145*	0,101*
Zostałem oskarżony w sprawie cywilnej	0,090*	0,081*
Spowodowałem kolizję lub wypadek drogowy	0,053*	0,008
Bliska osoba została aresztowana lub miała kłopoty z prawem	0,077*	0,054*

* korelacje istotne statystycznie na poziomie $p=0,000$.

W 2007 r. spytaliśmy po raz pierwszy o sprawstwo kolizji i wypadków drogowych. Generalnie odsetek sprawców zdarzeń drogowych jest wprost proporcjonalny do poziomu motoryzacji w poszczególnych grupach (tabela 5.10.25); największy wśród osób młodych (do 34 lat), mieszkańców największych miast, osób z wyższym wykształceniem, stosunkowo zamożnych i pracujących (z wyjątkiem rolników) – zwłaszcza wśród prywatnych przedsiębiorców.

Zarówno odsetek ofiar, jak i sprawców przestępstw jest zdecydowanie większy wśród mężczyzn niż wśród kobiet (tabela 5.10.25 i 5.10.26); dużo także większy w młodszych grupach wieku w porównaniu z osobami starszymi. W największych miastach częstość doświadczeń związanych z łamaniem prawa jest przeciętnie dwukrotnie większa niż na wsi i w małych miejscowościach.

Szczególnie interesująca jest zależność między rozkładem częstości ofiar i sprawców a poziomem wykształcenia. Ofiarami kradzieży i włamania do domu lub samochodu padają najczęściej osoby z wyższym i policealnym wykształceniem, co wynika prawdopodobnie z poziomu zamożności tej grupy obywateli, o czym

świadczy także wysoki wskaźnik ofiar tego typu przestępstw wśród osób z wyższymi dochodami i — zwłaszcza — prywatnych przedsiębiorców, z których co dwudziesty, a cztery lata temu co piętnasty został okradziony, i co dwudziesty szósty doświadczył włamania do domu lub samochodu. Natomiast sprawcami są dużo częściej osoby z wykształceniem zasadniczym zawodowym i uboższe. Największy odsetek oskarżonych o czyny karalne i zatrzymanych przez policję występuje — oprócz absolwentów zawodówek — wśród uczniów i studentów, bezrobotnych, pracowników sektora prywatnego i osób młodych (do 24 lat).

Tabela 5.10.25. Odsetek osób przynajęcych się do doświadczeń związanych z łamaniem prawa w całej próbie

Grupa	Ofiara kradzieży			Ofiara napadu i pobicia			Ofiara włamania do domu/ samochodu			Oskarżony w sprawie kryminalnej		
	2011	2009	2007	2011	2009	2007	2011	2009	2007	2011	2009	2007
Ogółem	2,8	3,3	4,4	0,8	0,9	1,1	1,1	1,7	2,1	1,1	1,2	1,5
Płeć												
Mężczyźni	3,2	3,5	4,4	1,3	1,4	1,7	1,9	2,1	2,6	1,8	2,0	2,5
Kobiety	2,5	3,0	4,3	0,3	0,0	0,6	1,1	1,3	1,6	0,6	0,6	0,7
Wiek												
do 24 lat	3,1	4,5	5,7	1,0	1,7	2,3	1,4	1,1	1,1	1,6	2,5	2,6
25-34 lata	2,1	3,3	4,8	0,6	0,8	0,9	1,6	2,1	3,3	1,3	1,2	2,0
35-44 lata	2,7	2,6	4,1	0,7	0,6	0,9	1,5	2,1	2,4	1,1	1,0	1,6
45-59 lat	3,0	3,0	3,6	0,8	0,8	0,7	2,0	1,7	2,2	0,6	1,2	1,4
60-64 lata	2,5	2,8	3,8	0,1	0,8	1,0	0,8	1,2	1,6	0,4	0,3	0,3
65 i więcej lat	3,3	3,3	4,0	0,4	0,7	1,1	0,9	1,4	1,4	0,4	0,6	0,5
Miejsce zamieszkania												
Miasta ponad 500 tys.	4,3	4,9	6,9	1,0	1,1	1,4	2,4	2,3	3,4	0,9	1,2	2,6
Miasta 200-500 tys.	4,0	6,0	7,4	1,0	1,2	1,9	2,5	3,1	3,5	1,1	1,6	1,2
Miasta 100-200 tys.	4,1	3,8	5,9	0,8	1,4	1,3	1,4	1,8	2,8	0,9	1,6	1,5
Miasta 20-100 tys.	2,8	2,6	4,1	0,7	0,8	1,1	2,0	1,5	2,0	1,2	1,1	1,7
Miasta < 20 tys.	2,4	3,0	4,2	1,1	0,8	1,5	1,0	1,7	2,0	1,6	0,9	1,6
Wieś	1,9	2,3	2,5	0,5	0,7	0,7	0,8	1,1	1,1	1,0	1,3	1,2
Województwo												
Dolnośląskie	3,3	3,8	3,7	0,7	1,0	1,3	1,9	1,8	2,5	0,7	1,7	1,3
Kujawsko-pomorskie	2,6	3,3	5,3	1,0	0,8	1,7	1,6	1,6	3,3	1,0	0,7	1,6
Lubelskie	2,5	3,5	5,0	0,7	1,0	1,3	1,3	1,5	3,3	0,4	1,0	1,7
Lubuskie	2,3	3,0	5,0	0,8	1,9	0,6	1,0	2,2	0,9	1,8	2,4	1,6
Łódzkie	1,7	2,7	5,0	0,3	1,1	1,0	1,3	1,6	2,9	1,0	1,3	1,6
Małopolskie	2,1	2,3	3,7	0,5	0,8	0,7	1,0	0,9	2,3	1,1	0,8	1,0
Mazowieckie	3,7	3,6	6,0	1,3	0,7	1,3	1,4	1,9	1,5	1,0	1,3	2,2
Opolskie	2,2	2,0	3,3	1,1	0,2	1,3	1,7	1,4	1,0	1,8	0,5	1,4
Podkarpackie	1,5	2,2	3,3	0,3	0,3	1,1	0,2	0,8	1,3	1,1	0,6	1,1
Podlaskie	2,0	4,4	1,5	1,1	1,5	1,2	0,8	1,0	1,8	1,4	1,6	1,0
Pomorskie	3,5	3,8	4,1	0,6	0,9	0,8	1,6	1,4	1,6	1,0	1,2	1,0
Śląskie	3,2	3,6	6,1	0,6	1,2	1,3	2,0	2,4	2,5	1,2	1,7	1,8
Świętokrzyskie	2,3	2,2	3,0	0,6	0,9	0,7	0,8	1,1	1,7	1,6	1,4	1,3
Warmińsko-mazurskie	2,5	3,7	3,0	1,0	1,3	1,8	0,5	1,6	0,5	1,2	0,9	1,9
Wielkopolskie	3,6	3,1	2,7	0,9	0,7	0,6	2,2	1,4	2,2	1,1	0,7	1,4
Zachodniopomorskie	3,2	4,6	3,2	0,7	0,7	1,0	2,8	3,1	1,6	2,0	2,0	1,3
Wykształcenie												
Podstawowe i niższe	2,1	2,8	2,7	1,1	0,8	1,3	0,7	1,1	1,1	1,4	1,1	1,4
Zasadnicze/gimnazjum	3,0	3,2	4,8	0,9	1,1	1,5	1,5	1,6	1,7	1,7	2,0	2,3
Średnie	2,9	3,4	4,6	0,8	1,0	1,0	1,5	1,7	2,3	0,7	0,9	1,3
Wyższe i policealne	2,9	3,5	4,7	0,3	0,5	0,6	2,0	2,1	3,2	0,7	0,6	0,7
Dochód na jedną osobę												
Dolny kwartył	2,9	3,3	3,9	1,1	1,5	1,2	1,1	1,5	1,5	1,7	1,8	2,6
Środkowe 50 proc.	2,6	3,2	4,1	0,7	0,8	1,0	1,4	1,6	2,0	1,1	1,2	1,4
Górny kwartył	3,2	3,4	4,8	0,5	0,6	1,2	2,1	1,8	2,3	0,7	0,9	1,2
Status społeczno-zawodowy												
Sektor publiczny	2,2	2,4	4,3	0,2	0,4	0,4	1,7	1,6	2,4	0,8	0,9	1,1
Sektor prywatny	2,4	3,4	4,1	0,9	0,7	1,2	1,8	2,0	2,7	1,7	1,5	2,1
Prywatni przedsiębiorcy	5,2	5,2	6,7	0,4	0,3	1,2	3,8	5,1	4,1	1,3	1,5	1,4
Rolnicy	1,5	1,3	2,1	0,4	0,6	0,3	0,6	1,0	1,9	0,8	0,9	1,1
Renciści	3,3	4,2	4,1	0,8	1,3	1,1	1,1	1,9	1,7	0,9	1,2	1,1
Emeryci	2,8	2,9	4,3	0,5	0,6	1,1	1,4	1,1	1,8	0,4	0,6	0,5
Uczniowie i studenci	4,0	4,1	6,1	1,5	1,5	2,0	0,8	0,8	0,8	1,4	1,7	1,3
Bezrobotni	2,8	3,2	4,1	1,5	2,2	1,9	1,2	1,8	1,4	2,2	1,9	3,6
Inni bierni zawodowo	2,3	3,6	3,7	0,8	1,2	0,9	1,0	1,5	2,3	0,9	1,6	2,6

Tabela 5.10.25. dok.

Grupa	Zatrzymany przez policję			Oskarżony w sprawie cywilnej			Sprawca kolizji/wypadku drogowego		
	2011	2009	2007	2011	2009	2007	2011	2009	2007
Ogółem	3,3	3,4	3,3	0,6	0,7	0,9	1,7	1,7	1,6
Płeć									
Mężczyźni	5,8	5,9	5,8	0,9	1,2	1,6	2,4	2,6	2,5
Kobiety	1,0	1,1	1,2	0,3	0,3	0,3	1,1	0,9	0,8
Wiek									
do 24 lat	5,6	7,3	7,9	0,7	1,4	1,3	2,6	2,2	1,7
25-34 lata	3,4	4,8	4,4	0,7	0,5	0,8	2,1	2,7	3,1
35-44 lata	2,2	2,8	2,6	0,8	0,7	1,1	1,5	2,1	1,7
45-59 lat	1,5	2,7	2,2	0,7	0,8	1,0	0,7	1,5	1,4
60-64 lata	0,4	1,2	0,5	0,6	0,5	0,2	0,4	0,8	0,9
65 i więcej lat	0,2	0,3	0,3	0,1	0,2	0,4	0,2	0,4	0,3
Miejsce zamieszkania									
Miasta ponad 500 tys.	2,7	3,0	3,8	0,4	0,6	1,7	2,3	2,6	3,3
Miasta 200-500 tys.	2,5	3,8	3,4	0,3	0,5	1,1	2,1	2,2	1,6
Miasta 100-200 tys.	4,1	3,4	2,6	0,6	0,8	1,2	1,9	2,0	1,4
Miasta 20-100 tys.	3,2	3,2	3,4	0,6	0,9	0,8	1,7	1,5	1,8
Miasta < 20 tys.	3,7	3,0	3,2	0,7	0,5	0,9	1,7	1,9	1,2
Wieś	3,4	3,6	3,2	0,6	0,7	0,6	1,4	1,3	1,2
Województwo									
Dolnośląskie	3,5	2,8	3,7	0,9	0,6	1,1	1,8	2,1	2,0
Kujawsko-pomorskie	2,2	2,9	2,3	0,5	0,4	0,9	1,7	1,6	2,0
Lubelskie	2,9	4,0	3,1	0,1	0,7	1,0	1,8	1,7	1,8
Lubuskie	4,0	4,3	4,3	1,4	1,1	0,9	1,3	1,6	1,9
Łódzkie	2,7	3,5	3,6	0,3	0,6	0,7	1,3	1,7	2,1
Małopolskie	1,4	2,1	3,3	0,5	0,2	1,2	1,1	1,5	1,9
Mazowieckie	3,6	3,9	3,8	0,5	1,0	1,0	1,7	2,2	1,7
Opolskie	3,4	2,6	2,6	0,9	0,9	0,6	0,9	0,9	1,7
Podkarpackie	3,6	2,2	3,5	0,4	0,3	0,4	2,0	1,2	1,5
Podlaskie	4,8	3,5	2,5	0,7	1,5	1,3	1,2	1,0	0,9
Pomorskie	3,2	4,5	4,1	0,7	0,9	1,1	3,0	2,3	1,6
Śląskie	3,5	3,1	2,6	0,6	0,8	1,0	2,4	1,3	1,3
Świętokrzyskie	3,6	4,2	2,4	1,2	0,9	0,7	1,0	1,0	0,7
Warmińsko-mazurskie	3,3	3,3	3,7	0,5	0,7	1,3	0,6	1,4	0,8
Wielkopolskie	4,5	3,9	3,7	0,6	0,4	0,5	1,9	2,5	1,7
Zachodniopomorskie	3,1	3,8	2,7	1,0	1,2	0,7	1,3	1,6	1,3
Wykształcenie									
Podstawowe i niższe	3,1	2,4	1,9	0,8	0,5	0,9	0,6	0,6	0,3
Zasadnicze/gimnazjum	4,2	4,4	5,3	0,8	1,1	1,3	1,3	1,3	1,4
Średnie	3,2	3,2	2,7	0,4	0,7	0,6	2,0	2,0	1,7
Wyższe i policealne	2,2	2,8	2,1	0,4	0,3	0,7	2,6	2,9	2,9
Dochód na jedną osobę									
Dolny kwartył	4,4	3,8	4,6	0,9	1,2	0,15	1,4	0,9	0,9
Środkowe 50 proc.	2,8	3,2	2,9	0,5	0,6	0,07	1,5	1,6	1,3
Górny kwartył	3,2	3,4	3,1	0,4	0,5	0,05	2,4	2,6	2,4
Status społeczno-zawodowy									
Sektor publiczny	2,0	2,5	2,4	0,3	0,3	0,6	2,2	2,2	2,4
Sektor prywatny	4,9	4,4	5,0	0,8	0,8	1,1	2,6	2,8	2,6
Prywatni przedsiębiorcy	4,5	3,7	4,3	2,0	1,7	2,0	4,1	3,9	4,5
Rolnicy	3,9	4,3	2,3	0,5	1,1	0,9	0,8	1,2	0,4
Renciści	1,7	2,3	2,1	0,4	0,9	0,7	0,8	0,7	0,6
Emeryci	0,6	0,6	0,4	0,2	0,3	0,3	0,5	0,7	0,5
Uczniowie i studenci	5,3	6,0	6,9	0,5	0,6	0,8	1,9	1,6	1,2
Bezrobotni	5,8	5,8	4,3	1,3	1,0	2,1	2,1	1,2	1,4
Inni bierni zawodowo	2,9	4,0	2,8	0,4	1,1	1,0	0,7	1,1	1,1

Sumując poszczególne kategorie czynów naruszających prawo utworzyliśmy trzy wskaźniki syntetyczne: ofiar (wiktylizacji), sprawstwa i ogólny, łączący poprzednie dwa – przestępczości. Rozkład tych trzech wskaźników w przekrojach społeczno-demograficznych z ostatnich trzech edycji *Diagnozy* pokazuje tabela 5.10.26. Niemal we wszystkich grupach nastąpił między 2007 i 2011 r. znaczący spadek dwóch wskaźników: sprawstwa i przestępczości. Potwierdzają to istotne statystycznie różnice między dwoma pomiarami w grupie panelowej (dla sprawstwa $t=7,54$, $p<,000$; dla przestępczości $t=6,32$, $p<,000$). Wyjaśnić to może systematyczny wzrost poczucia bezpieczeństwa (por. rozdz. 5.2.2). Wzrost zadowolenia ze stanu bezpieczeństwa w miejscu zamieszkania był największą od 2007 r. zmianą wśród wszystkich satysfakcji cząstkowych. Czynnikiem silnie różnicującym wielkość wiktylizacji jest płeć (mężczyźni częściej padają ofiarą przestępstw), klasa miejscowości zamieszkania (więcej

ofiar w dużych miastach), województwo (najniższa wartość wskaźnika na Podkarpaciu, największa w woj. zachodniopomorskim i Wielkopolsce) oraz status społeczno-zawodowy (największa wiktyimizacja w grupie prywatnych przedsiębiorców. Podobne zróżnicowanie społeczne występuje w zakresie pozostałych dwóch wskaźników syntetycznych.

Tabela 5.10.26. Wskaźniki wiktyimizacji, sprawstwa i przestępczości

Grupa społeczno-demograficzna	Wiktyimizacja			Sprawstwo			Przestępczość		
	2011	2009	2007	2011	2009	2007	2011	2009	2007
Ogółem	0,051	0,058	0,075	0,067	0,070	0,073	0,117	0,127	0,148
Płeć									
Mężczyźni	0,063	0,069	0,087	0,108	0,115	0,123	0,171	0,185	0,211
Kobiety	0,039	0,047	0,065	0,029	0,029	0,031	0,069	0,076	0,096
Wiek									
do 24 lat	0,064	0,071	0,089	0,123	0,130	0,133	0,187	0,201	0,220
25-34 lata	0,045	0,062	0,091	0,092	0,091	0,104	0,137	0,153	0,195
35-44 lata	0,046	0,054	0,075	0,074	0,066	0,068	0,121	0,119	0,144
45-59 lat	0,052	0,054	0,064	0,053	0,060	0,059	0,105	0,114	0,123
60-64 lata	0,059	0,047	0,064	0,032	0,028	0,017	0,091	0,075	0,081
65 i więcej lat	0,043	0,053	0,064	0,013	0,017	0,013	0,055	0,070	0,076
Miejsce zamieszkania									
Miasta ponad 500 tys.	0,077	0,082	0,118	0,063	0,074	0,115	0,141	0,156	0,232
Miasta 200-500 tys.	0,074	0,105	0,125	0,060	0,083	0,071	0,135	0,189	0,195
Miasta 100-200 tys.	0,064	0,073	0,107	0,076	0,077	0,065	0,138	0,150	0,173
Miasta 20-100 tys.	0,055	0,046	0,071	0,067	0,065	0,075	0,121	0,111	0,146
Miasta < 20 tys.	0,043	0,058	0,079	0,078	0,063	0,072	0,120	0,120	0,152
Wieś	0,033	0,041	0,041	0,064	0,068	0,061	0,097	0,108	0,103
Województwo									
Dolnośląskie	0,059	0,066	0,074	0,067	0,073	0,080	0,122	0,138	0,154
Kujawsko-pomorskie	0,053	0,057	0,103	0,054	0,055	0,067	0,107	0,111	0,170
Lubelskie	0,045	0,061	0,097	0,052	0,071	0,075	0,097	0,131	0,172
Lubuskie	0,042	0,068	0,065	0,086	0,092	0,083	0,128	0,159	0,149
Łódzkie	0,033	0,054	0,089	0,053	0,071	0,080	0,086	0,125	0,170
Małopolskie	0,035	0,040	0,068	0,042	0,047	0,074	0,078	0,086	0,142
Mazowieckie	0,063	0,060	0,088	0,068	0,084	0,086	0,131	0,144	0,171
Opolskie	0,051	0,035	0,055	0,071	0,049	0,064	0,121	0,085	0,120
Podkarpackie	0,020	0,033	0,056	0,071	0,043	0,065	0,091	0,076	0,121
Podlaskie	0,039	0,069	0,046	0,075	0,076	0,058	0,113	0,145	0,104
Pomorskie	0,057	0,059	0,065	0,078	0,088	0,075	0,135	0,146	0,140
Śląskie	0,057	0,071	0,097	0,076	0,068	0,065	0,133	0,140	0,162
Świętokrzyskie	0,037	0,042	0,054	0,074	0,075	0,051	0,111	0,116	0,106
Warmińsko-mazurskie	0,040	0,066	0,054	0,056	0,057	0,078	0,097	0,123	0,132
Wielkopolskie	0,067	0,052	0,056	0,082	0,073	0,072	0,148	0,125	0,128
Zachodniopomorskie	0,066	0,084	0,058	0,075	0,086	0,059	0,141	0,169	0,117
Wykształcenie									
Podstawowe i niższe	0,039	0,046	0,051	0,057	0,044	0,045	0,097	0,090	0,096
Zasadnicze/gimnazjum	0,053	0,059	0,080	0,080	0,086	0,103	0,133	0,144	0,182
Średnie	0,052	0,061	0,079	0,063	0,069	0,062	0,116	0,130	0,140
Wyższe i policealne	0,052	0,061	0,085	0,060	0,065	0,065	0,111	0,126	0,150
Dochód na jedną osobę									
Dolny kwartył	0,050	0,060	0,077	0,083	0,076	0,095	0,133	0,136	0,174
Środkowe 50 proc.	0,046	0,055	0,076	0,059	0,066	0,063	0,105	0,121	0,138
Górny kwartył	0,058	0,057	0,099	0,067	0,074	0,073	0,124	0,131	0,171
Status społeczno-zawodowy									
Sektor publiczny	0,041	0,043	0,071	0,053	0,060	0,064	0,092	0,103	0,136
Sektor prywatny	0,051	0,061	0,080	0,098	0,094	0,107	0,149	0,155	0,187
Prywatni przedsiębiorcy	0,095	0,104	0,117	0,119	0,107	0,123	0,214	0,211	0,239
Rolnicy	0,025	0,030	0,043	0,056	0,069	0,048	0,081	0,099	0,091
Renciści	0,052	0,074	0,069	0,037	0,050	0,045	0,090	0,122	0,113
Emeryci	0,047	0,046	0,070	0,017	0,021	0,016	0,063	0,068	0,086
Uczniowie i studenci	0,063	0,064	0,089	0,090	0,099	0,101	0,154	0,163	0,189
Bezrobotni	0,054	0,070	0,074	0,114	0,100	0,114	0,168	0,170	0,187
Inni bierni zawodowo	0,040	0,063	0,069	0,050	0,075	0,075	0,090	0,138	0,145

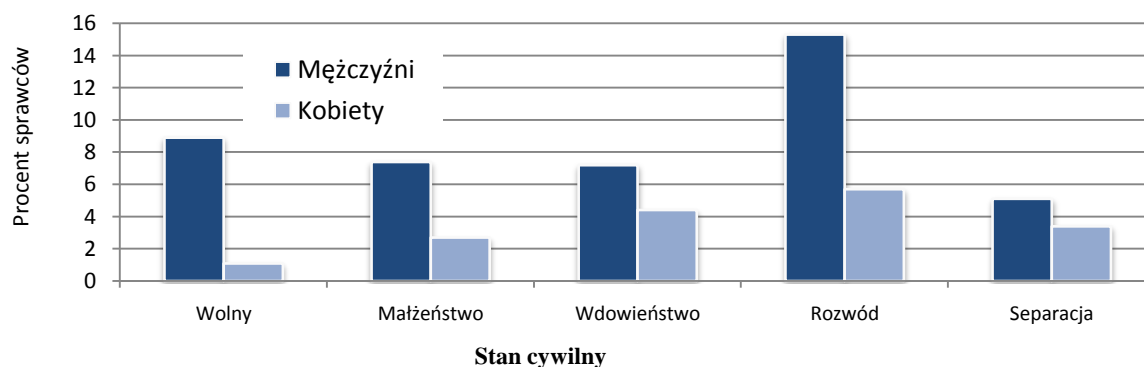
Aby sprawdzić istotność różnic w szansach znalezienia się wśród ofiar, sprawców i ogólnie ofiar i sprawców między poszczególnymi grupami społecznymi, wykonano analizę regresji logistycznej z uwzględnieniem 8 predyktorów (płci, wieku, klasy miejscowości zamieszkania, wykształcenia, statusu społeczno-zawodowego, stanu cywilnego i nadużywania alkoholu) (tabela 5.10.27). Kobiety są trzykrotnie rzadziej sprawcami i o 30 proc. rzadziej ofiarami przestępstw. Z wiekiem życia spada prawdopodobieństwo bycia sprawcą, ale nie ofiarą łamania prawa.

Wielkość miejscowości różnicuje szanse znalezienia ofiary (największe w dużych miastach), ale nie sprawców (jedynie w najmniejszych miastach prawdopodobieństwo bycia sprawcą jest istotnie większe niż w największych aglomeracjach). Wykształcenie różnicuje bardzo słabo: generalnie najczęściej sprawców jest w grupie osób najgorzej wykształconych, a ofiar wśród osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym. Zdecydowanie najczęściej zarówno ofiar jak i sprawców łamania prawa jest wśród prywatnych przedsiębiorców. Szansa spotkania sprawcy wśród osób rozwiedzionych jest dwuipółkrotnie, a szansa spotkania w tej grupie ponad dwukrotnie większa w porównaniu z osobami żyjącymi w stanie wolnym. Dotyczy to wszakże głównie mężczyzn (wykresy 5.10.14 i 5.10.15). Zamożność różnicuje jedynie prawdopodobieństwa bycia sprawcą, ale nie ofiarą. Więcej w porównaniu ze średniozamożnymi jest sprawców wśród ubogich. Nie dziwi, że nadużywanie alkoholu zwiększa, i to aż trzykrotnie, szanse bycia sprawcą i ofiarą łamania prawa.

Tabela 5.10.27. Wyniki regresji logistycznej dla bycia sprawcą i ofiarą łamania prawa

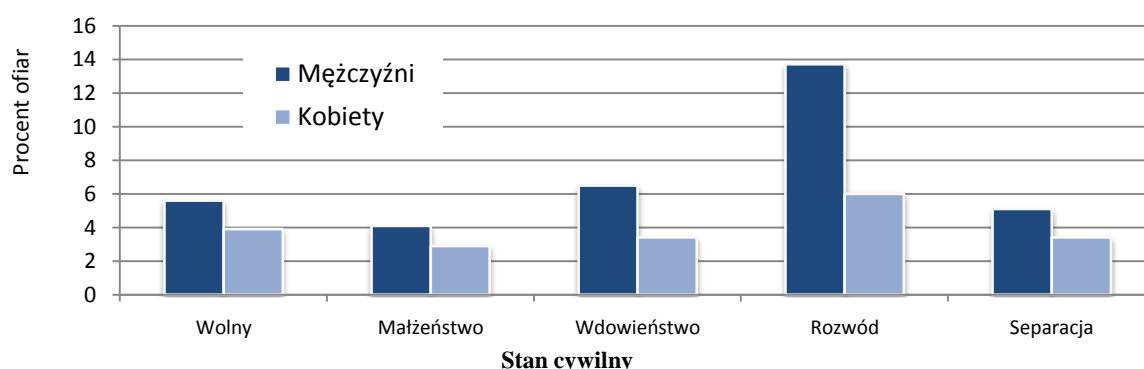
Predyktor	Sprawcy		Ofiary		Sprawcy i/lub ofiary	
	p	Exp(B)	p	Exp(B)	p	Exp(B)
Mężczyzna	Ref.					
Kobieta	0,000	0,353	0,000	0,708	0,000	0,499
Wiek 16-24 lata	0,000					
Wiek 25-34 lata	0,000	0,500	0,020	0,704	0,000	0,547
Wiek 35-44 lat	0,000	0,328	0,051	0,716	0,000	0,437
Wiek 45-59 lat	0,000	0,240	0,043	0,713	0,000	0,343
Wiek 60-64 lata	0,000	0,200	0,519	0,868	0,000	0,334
Wiek 65+ lat	0,000	0,094	0,111	0,691	0,000	0,250
Miasta powyżej 500 tys. mieszkańców	Ref.					
Miasta od 200 do 500 tys. mieszkańców	0,928	0,988	0,251	1,146	0,659	1,043
Miasta od 100 do 200 tys. mieszkańców	0,101	1,246	0,563	0,924	0,820	1,024
Miasta od 20 do 100 tys. mieszkańców	0,596	1,061	0,464	0,924	0,744	0,973
Miasta do 20 tys. mieszkańców	0,007	1,372	0,000	0,615	0,517	0,942
Wieś	0,814	0,975	0,000	0,525	0,000	0,705
Wykształcenie podstawowe i niższe	Ref.					
Wykształcenie zasadnicze zawodowe/gimnazjum	0,015	0,774	0,025	1,307	0,524	1,056
Wykształcenie średnie	0,082	0,826	0,075	1,243	0,357	1,085
Wykształcenie wyższe i policealne	0,083	0,803	0,127	1,236	0,610	1,053
Pracownicy sektora publicznego	Ref.					
Pracownicy sektora prywatnego	0,257	1,125	0,990	0,999	0,123	1,139
Prywatni przedsiębiorcy	0,018	1,399	0,001	1,723	0,000	1,541
Rolnicy	0,848	0,965	0,422	0,814	0,957	1,008
Renciści	0,240	0,806	0,350	1,176	0,814	1,032
Emeryci	0,136	0,737	0,616	1,091	0,829	0,970
Uczniowie i studenci	0,002	0,628	0,470	1,137	0,048	0,786
Bezrobotni	0,208	1,186	0,871	1,027	0,261	1,136
Inni bierni zawodowo	0,043	0,734	0,866	1,028	0,090	0,814
Kawaler/panna	Ref.					
Zamężna/zonaty	0,055	1,182	0,369	0,910	0,386	1,065
Wdowiec/wdowa	0,726	1,082	0,188	1,244	0,023	1,358
Osoba rozwiedziona	0,000	2,445	0,000	2,185	0,000	2,431
Osoba żyjąca w separacji	0,980	0,989	0,854	0,921	0,794	1,090
Ubdzy	Ref.					
Średniozamożni	0,003	0,801	0,159	0,884	0,002	0,827
Zamożni	0,506	0,940	0,807	0,974	0,853	0,986
Nienadużywający alkoholu	Ref.					
Nadużywający alkoholu	0,000	2,971	0,000	3,037	0,000	3,018
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności Cox & Snell R ² x 100	4,5		1,6		4,1	
Ogółem procent wyjaśnionej zmienności Nagelkerke R ² x 100	13,1		5,6		9,2	

* Ref. oznacza grupę odniesienia

UWAGI: efekt stanu cywilnego $F(4, 25455)=13,938$, $p<0.000$, $\eta^2=0,002$; efekt płci $F(1, 25455)=44,644$, $p<0.000$, $\eta^2=0,002$; efekt interakcji stanu cywilnego i płci $F(4, 25455)=9,766$, $p<0.000$, $\eta^2=0,002$; kowariantem był wiek ($F(1, 25455)=218,233$, $p<0.000$, $\eta^2=0,008$).

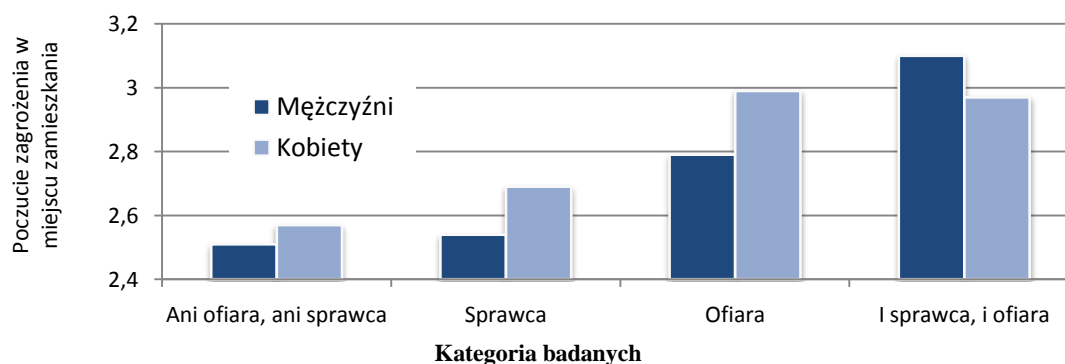
Wykres 5.10.14. Bycie sprawcą łamania prawa ze względu na płeć i stan cywilny z kontrolą wieku

UWAGI: efekt stanu cywilnego $F(4, 25455)=24,738$, $p<0.000$, $\eta^2=0,004$; efekt płci $F(1, 25455)=18,445$, $p<0.000$, $\eta^2=0,001$; efekt interakcji stanu cywilnego i płci $F(4, 25455)=6,366$, $p<0.000$, $\eta^2=0,001$; kowariantem był wiek ($F<1$, ni).

Wykres 5.10.15. Bycia ofiarą łamania prawa ze względu na płeć i stan cywilny z kontrolą wieku

Nie jest zaskakujące, że ofiary agresji są mniej zadowolone ze stanu bezpieczeństwa w miejscu zamieszkania, nawet jeśli są zarazem sprawcami łamania prawa. (wykres 5.10.16).

UWAGI: wskaźnikiem poczucia zagrożenia była ocena na skali zadowolenia ze stanu bezpieczeństwa w miejscu zamieszkania (od 1-bardzo zadowolony do 6-bardzo niezadowolony); efekt kategorii $F(3, 25341)=45,309$, $p<0.000$, $\eta^2=0,005$; efekt płci $F(1, 25341)<2$, ni; efekt interakcji kategorii badanych i płci $F(3, 25341)=2,525$, $p=0.056$, $\eta^2=0,000$; kowariantem był wiek ($F(1, 25341)=81,033$, $p<0.000$, $\eta^2=0,003$).

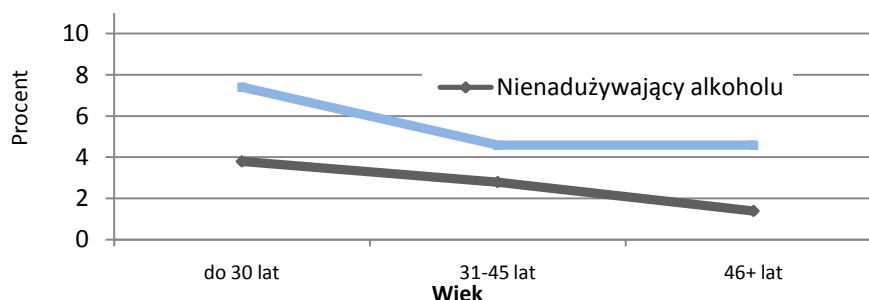
Wykres 5.10.16. Poczucie zagrożenia w miejscu zamieszkania kobiet i mężczyzn ze względu na kategorię bycia sprawcą lub ofiarą agresji

Osoby nadużywające alkoholu są w próbie posiadających prawo jazdy dwukrotnie częściej sprawcami kolizji lub wypadków drogowych niezależnie od wieku (tabela 5.10.28 i wykres 5.10.17). Sam wiek także wiąże się z prawdopodobieństwem sprawstwa kolizji lub wypadku; po 45 r.ż. bycie sprawcą kolizji lub wypadku jest niemal trzykrotnie mniejsze niż w grupie do 30 r.ż. Płeć odgrywa marginalne znaczenie. Kobiety nieistotnie statystycznie rzadziej powodują kolizję lub wypadek drogowy.

Tabela 5.10.28. Wyniki analizy regresji logistycznej prawdopodobieństwa bycia sprawcą kolizji lub wypadku drogowego ze względu na płeć i nadużywanie alkoholu w próbie osób posiadających prawo jazdy

	B	S.E.	Wald	df	p.	Exp(B)
Nadużywanie alkoholu	0,682	0,149	21,057	1	0,000	1,978
Płeć	-0,198	0,109	3,269	1	0,071	0,821
Wiek			53,093	2	0,000	
31-45 lat	-0,347	0,117	8,712	1	0,003	0,707
46+ lat	-0,947	0,130	53,035	1	0,000	0,388
Stała	-3,164	0,095	1117,688	1	0,000	0,042

UWAGI: grupami odniesienia są nienadużywający alkoholu, mężczyźni i osoby w wieku do 30 lat.

UWAGI: efekt wieku $F(2, 14715)=8,139$, $p<0,000$, $\eta^2=0,001$; efekt nadużywania alkoholu $F(1, 14715)=31,710$, $p<0,000$, $\eta^2=0,002$; efekt interakcji nadużywania alkoholu i wieku $F<2$, ni.

Wykres 5.10.17. Odsetek sprawców kolizji i wypadków drogowych wśród posiadających prawo jazdy osób nadużywających i nienadużywających alkoholu w zależności od wieku.

5.10.6. Ogólne orientacje życiowe

W obecnej edycji *Diagnozy*, podobnie jak w poprzednich trzech do pomiaru orientacji materialistycznej użyliśmy skróconej skali Richins i Dawsona (1992) (Aneks 1, . Analiza czynnikowa z rotacją varimax tej skali pokazuje dwa odrębne czynniki nastawienia materialistycznego (tabela 5.10.29). Pierwszy z nich, wyjaśniający 44 proc. wariacji, to właściwy materializm, czyli przywiązywanie wagi do dóbr materialnych, drugi natomiast to zamiłowanie do zakupów („zakupoholizm”) wyjaśniający 17 proc. wariacji.

Tabela 5.10.29. Wyniki analizy czynnikowej skali materializmu z rotacją varimax

Twierdzenia ze skali materializmu	Składowa							
	czynnik 1				czynnik 2			
	2011	2009	2007	2005	2011	2009	2007	2005
Podziwiam ludzi, którzy mają drogie domy, samochody i ubrania	0,744	0,739	0,799	0,793				
Miarą życiowego sukcesu jest stan posiadania różnych dóbr materialnych	0,816	0,813	0,835	0,807				
Lubię mieć rzeczy, których inni mogliby mi zazdrościć	0,723	0,696	0,711	0,701				
Lubię kupować rzeczy, które nie mają praktycznego znaczenia					0,769	0,783	0,783	0,772
Samo robienie zakupów sprawia mi prawdziwą przyjemność					0,801	0,771	0,771	0,784
Przywiązuję dużą wagę do dóbr materialnych	0,744	0,744	0,707	*				
Procent wyjaśnionej wariacji	45,2	43,5	43,6	40,1	16,9	17,4	18,1	21,9

* w 2005 r. twierdzenie to było sformułowane negatywnie (nie przywiązuję większej wagi do dóbr materialnych) i uzyskało ładunek poniżej 0,4

Średnia sumy odwróconych wartości skalowych odpowiedzi przy pozycjach, które uzyskały ładunki powyżej 0,4 w poszczególnych czynnikach, tworzy wskaźniki materializmu i zakupoholizmu.

Liczne badania, prowadzone głównie w USA, dowodzą, że nastawienie materialistyczne oddziałuje negatywnie na dobrostan psychiczny (Czapiński, 2004a). Powstało nawet kilka teorii tłumaczących mechanizmy tej negatywnej zależności (np. Kasser, 2002; Kasser, Ryan, 1996; Lane, 2000). Nie wnikając w dyskusje teoretyczne, sprawdźmy, czy rzeczywiście także w Polsce materializm czyni ludzi mniej szczęśliwymi, bardziej depresyjnymi. Generalnie tak, ale zależności są słabe i niekonsekwentne (tabela 5.10.30). Osoby o nastawieniu materialistycznym gorzej oceniają całe swoje dotychczasowe życie, są mniej szczęśliwe, mają częściej skłonności samobójcze, słabiej pragną żyć i doświadczają większej liczby symptomów depresji psychicznej. Zakupoholizm ma efekt odwrotny, działa pozytywnie na wszystkie te wskaźniki dobrostanu.

Tabela 5.10.30. Korelacje cząstkowe między wskaźnikami dobrostanu psychicznego i materializmu oraz zakupoholizmu z kontrolą wieku

Orientacja	Test zależności	Ocena całego życia*	Poczucie szczęścia*	Skłonności samobójcze*	Pragnienie życia	Depresja
Materializm	Korelacja	0,055	0,049	-0,043	-0,030	0,017
	Istotność (dwustronna)	0,000	0,000	0,000	0,000	0,008
	N	25713	25713	25713	25713	25713
Zakupoholizm	Korelacja	-0,055	-0,055	-0,023	0,054	-0,042
	Istotność (dwustronna)	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
	N	25713	25713	25713	25713	25713

* wskaźnik odwrotnie skierowany — im niższa wartość tym większe nasilenie mierzonej zmiennej.

Spójrzmy na społeczne zróżnicowanie orientacji materialistycznej (tabela 5.10.31). Najsilniej różnicującym czynnikiem jest płeć. Mężczyźni są większymi materialistami, kobiety natomiast mają wyższy od mężczyzn wskaźnik zakupoholizmu. Mieszkańcy wsi są większymi materialistami i mniejszymi zakupoholikami, zwłaszcza w porównaniu z mieszkańcami największych miast powyżej 500 tys. mieszkańców.

Tabela 5.10.31. Wskaźniki materializmu i zakupoholizmu w przekroju różnych grup społeczno-demograficznych w 2009 i 2011 r.

Grupa społeczno-demograficzna	Materializm		Zakupoholizm		Test istotności różnic między grupami w 2011 r.	
	2011	2009 r.	2011	2009 r.	Materializm	Zakupoholizm
Ogółem	3,52		3,10			
Płeć					F=469,324	F=1212,296
Mężczyźni	3,72	3,67	2,85	2,85	p<0,000	p<0,000
Kobiety	3,42	3,38	3,33	3,32	$\eta^2 = 0,014$	$\eta^2 = 0,034$
Wiek					F=468,730	F=406,796
16-24 lata	4,14	4,02	3,59	3,52	p < 0,000	p < 0,000
25-34 lata	3,76	3,68	3,31	3,28	$\eta^2 = 0,064$	$\eta^2 = 0,055$
35-44 lata	3,55	3,48	3,09	3,11	wszystkie grupy różnią się między sobą w stopniu istotnym statystycznie	wszystkie grupy różnią się między sobą w stopniu istotnym statystycznie
45-59 lat	3,43	3,42	2,98	2,99		
60-64 lata	3,38	3,27	2,87	2,91		
65 i więcej lat	3,15	3,09	2,68	2,68		
Miejsce zamieszkania					F=31,984	F<2
Miasta ponad 500 tys.	3,40	3,37	3,11	3,17	p<0,000	ni
Miasta 200-500 tys.	3,39	3,38	3,05	3,13	$\eta^2 = 0,006$	wieś różni się od małych i największych miast
Miasta 100-200 tys.	3,42	3,35	3,09	3,06	wieś i małe miasta różnią się od dużych aglomeracji	
Miasta 20-100 tys.	3,52	3,44	3,12	3,07		
Miasta < 20 tys.	3,60	3,62	3,12	3,17		
Wieś	3,66	3,65	3,07	3,05		
Wykształcenie					F=122,538	F=14,239
Podstawowe i niższe	3,47	3,46	2,96	2,80	p<0,000	p<0,000
Zasadnicze/gimnazjum	3,73	3,73	3,14	3,15	$\eta^2 = 0,014$	$\eta^2 = 0,002$
Średnie	3,50	3,52	3,11	3,16	osoby z wyższym wykształceniem różnią się od wszystkich pozostałych grup a ze średnim od absolwentów zawodówek	podstawowe różni od wszystkich pozostałych a średnie od wyższego
Wyższe i policealne	3,28	3,24	3,17	3,16		
Dochód na jedną osobę					F=33,279	F=17,455
Dolny kwartył	3,73	3,65	3,01	3,06	p<0,000	p<0,000
Środkowe 50 proc.	3,65	3,51	3,13	3,08	$\eta^2 = 0,003$	$\eta^2 = 0,001$
Górny kwartył	3,48	3,43	3,19	3,15	wszystkie grupy różnią się między sobą	dolny kwartył różni się od pozostałych
Status społeczno-zawodowy					F=126,915	F=93,231
Sektor publiczny	3,41	3,33	3,12	3,16	p<0,000	p<0,000
Sektor prywatny	3,72	3,58	3,11	3,12	$\eta^2 = 0,041$	$\eta^2 = 0,030$
Prywatni przedsiębiorcy	3,68	3,65	2,92	3,12	emeryci, rolnicy i uczniowie różnią się od wszystkich pozostałych, bezrobotni różnią się od pozostałych z wyjątkiem rolników, renciści różnią się od pozostałych z wyjątkiem prac. sektora publicznego,	prac. sektora publ. różnią się od wszystkich z wyjątkiem prac. sektora prywatnego, przedsiębiorcy różnią się od wszystkich z wyjątkiem rolników, renciści różnią się od wszystkich z wyjątkiem rolników, bezrobotni różnią się od wszystkich z wyjątkiem
Rolnicy	3,85	3,77	2,95	2,85		
Renciści	3,34	3,37	2,95	2,84	prac. sektora publicznego, prac. sektora prywatnego różnią się od pozostałych z wyjątkiem przedsiębiorców i innych biernych zawodowo	rolników, bezrobotni różnią się od wszystkich z wyjątkiem zawodowo, uczniowie różnią się od wszystkich
Emeryci	3,19	3,17	2,78	2,80		
Uczniowie i studenci	4,04	4,02	3,54	3,58		
Bezrobotni	3,74	3,72	3,36	3,32		
Inni bierni zawodowo	3,60	3,63	3,29	3,22		

Jest wyraźna liniowa zależność między wiekiem i materializmem oraz zakupoholizmem: im młodszy respondenci tym bardziej materialistycznie nastawieni i z większym zamiłowaniem do zakupów (wyróżniają się tu zwłaszcza najmłodsze osoby w wieku 16-18 lat). Wykształcenie osłabia materializm, ale zwiększa zamiłowanie do zakupów. Im wyższe dochody tym słabsze nastawienie materialistyczne i większy zakupoholizm. Wyraźnie zatem nastawienie materialistyczne wynika z niedoboru — ci, co nie mają, bardzo chcieliby mieć; ci, co mają, mogą się skoncentrować na czym innym, choćby na wydawaniu pieniędzy. Jest to zgodne z teorią hierarchii potrzeb Abrahama Masłowa (1990), która — rzecz upraszczając — mówi: najpierw się trzeba najeść i ogrzać, żeby zapragnąć wizyty w teatrze (w tym przypadku w sklepie).

Silnie różnicującym czynnikiem jest status społeczno-zawodowy. I znów, najmłodszy, czyli uczniowie i studenci mają najwyższe wskaźniki zakupoholizmu i materializmu. Pod względem materializmu dotrzymują im kroku rolnicy, bezrobotni i pracownicy sektora prywatnego. Najniższy poziom materializmu i zakupoholizmu charakteryzuje emerytów i rencistów.

5.11. Ocena zmian systemowych i ich wpływu na życie Polaków

Antoni Sulek

Zmiany systemu politycznego i gospodarczego w Polsce po 1989 r. – wprowadzenie rządów demokratycznych na miejsce autorytarnych i gospodarki rynkowej na miejsce nakazowej pociągnęły za sobą głębokie i rozległe zmiany w społeczeństwie, zmieniły położenie podstawowych grup społecznych i wpłynęły na indywidualne losy ludzi. Do oceny tych zmian posłużyły dwa pytania: *Czy Pana(i) zdaniem, reformy w Polsce po 1989 r. udały się ogólnie czy raczej nie udały?* oraz *Kiedy żyło się Panu(i)m łatwiej – przed 1989 rokiem czy obecnie?* (pyt. 43 i pyt. 4). Odpowiedzi na pierwsze pytanie wyrażały ogólną i bezpośrednią ocenę zmiany systemowej, a odpowiedzi na pytanie drugie – ocenę z perspektywy własnego życia badanego. Pierwsze pytanie było zadawane od 1997 r., a drugie od 2000 r. - pozwala to badać zmiany ocen w czasie. Jest to istotne, gdyż wpływ, pamięć i ocena tak wielkiego wydarzenia historycznego jak zmiana systemowa w Polsce mają swoją dynamikę.

5.11.1. Ogólna ocena reform i jej zróżnicowanie społeczne

Ogólna ocena reform rozpoczętych w 1989 r. jest dla badanych zadaniem trudnym. Tylko połowa badanych (51,2 proc.) może się na nią zdecydować – druga połowa (48,8 proc.) znalazła się w kategorii „trudno powiedzieć” i nawet wśród osób z wykształceniem wyższym niż średnie odsetek ten jest niewiele niższy (44,2 proc.) (tabela 5.11.1). Badanych niezdolnych do jednoznacznej oceny reform ubywa bardzo powoli - w 1997 r. było ich 59,8 proc. W tym trendzie widać fluktuacje: od poprzedniego pomiaru (2009) ubyło 3,1 p.p. osób tej kategorii, ale wcześniej, w latach 2007-2009 przybyło ich 4,0 p.p.

Trudność sformułowania tej oceny ma wiele przyczyn, związanych ze złożonym charakterem ocenianych wydarzeń oraz z procesem tworzenia się ocen. Reformy po 1989 r. są kompleksem wydarzeń coraz bardziej odległych w czasie i w miarę jak z populacji ubywa ludzi, którzy sami obserwowali te zmiany i ich doświadczali, a przybywa ludzi, którzy ich nie pamiętają, udział odpowiedzi „trudno powiedzieć” może rosnąć w sposób naturalny. Oceny tych reform nie powstają tylko na podstawie obserwacji własnych. Pokolenie wchodzące tworzy je na podstawie narracji starszych lub wprost przejmuje ich oceny; istotne są też narracje obecne w przestrzeni publicznej. Te doświadczenia i narracje są zróżnicowane, zróżnicowane są więc i oceny. Nie tylko dlatego reformy po 1989 r. nie mogą liczyć na uzgodnioną i powszechnie podzielaną ocenę społeczną. Do tego konieczne byłoby uprzednie uzgodnienie takiej oceny przez elity polityczne i medialne, kształtujące opinię masową i podniesienie jej do poziomu społecznie obowiązującego „wyobrażenia zbiorowego”. Przez jeszcze wiele lat wielu Polaków nie będzie wiedziało, co o reformach 1989 roku sądzić i będzie się różnić w ich ocenie.

Wśród badanych, którzy ocenili reformy po 1989 r. jako udane albo nieudane, pogląd, że reformy się *nie* udały (37,2 proc.) występuje 2,5 razy częściej niż pogląd, że się udały (14,0 proc.). Dominująca opinia, że reformy się *nie* udały, zależy od cech położenia społecznego, jednak we wszystkich kategoriach społecznych: grupach wieku, wykształcenia, dochodu, statusu społeczno-zawodowego, wśród mieszkańców wszystkich typów miejscowości ustępuje ona opinii, że reformy te się udały. Jest więc rzeczywiście opinią zdecydowanej, choć względnej większości. Analiza skupi się jednak na mniejszości, na tych, których zdaniem reformy się *udały* – większość będzie tłem.

Tabela 5.11.1. Procentowy rozkład odpowiedzi na pytanie „Czy Pana(-i) zdaniem, reformy w Polsce po 1989 r. udały się ogólnie czy raczej nie udały?” w grupach wykształcenia osób w wieku 18+ lat

Poziom ukończonego wykształcenia	Udały się	Nie udały się	Trudno powiedzieć	N
Wyższe ze stopniem naukowym co najmniej doktora	36,4	29,9	33,8	155
Wyższe ze stopniem magistra lub równorzędnym	29,6	29,0	41,4	3686
Wyższe ze stopniem inżyniera, licencjata	18,8	27,8	53,4	1099
Policealne	12,2	41,2	46,6	847
Średnie zawodowe	12,7	40,0	47,4	5484
Średnie ogólnokształcące	15,0	31,2	53,8	2668
Zasadnicze zawodowe	9,2	43,5	47,4	6574
Gimnazjum	8,6	10,7	80,7	1715
Podstawowe ukończone	8,3	43,3	48,4	3847
Bez wykształcenia/podstawowe nieukończone	9,7	34,0	56,3	267
Ogółem	13,9	36,4	49,7	26342

Istotne znaczenie dla oceny reform po 1989 r. ma wykształcenie (tabela 5.11.1); za tą etykietą kryje się liczba lat i rodzaj okres pobierania nauki, ale także typ wykonywanej pracy oraz przynależność do określonej warstwy społecznej. W czterech głównych grupach wykształcenia (podstawowe i niższe – zasadnicze/gimnazjum – średnie – wyższe i policealne) za udane uznaje reformy *resp.* 8,5 proc., 9,3 proc., 13,5 proc i 25,2 proc. badanych. Przyrost ocen pozytywnych („udały się”) wraz z wykształceniem jest powolny i skok następuje dopiero na poziomie studiów wyższych i policealnych. Tylko w górnej grupie wykształcenia pozytywne oceny reform nie ustępują ocenom

negatywnym („nie udały się”): dopiero wśród ludzi z wykształceniem magisterskim oceny pozytywne zrównują się częstością (29,6 proc.) z negatywnymi (29,0 proc.), a jedynie w elitarnej grupie z doktoratem oceny pozytywne (36,4 proc.) wyraźnie przeważają nad negatywnymi (29,9 proc.). Teoretycznie można byłoby oczekiwać, że poglądy górnej warstwy społeczeństwa, w dodatku propagowane przez media, będą spadać „kaskadowo” na dół, do grupy licencjatów i inżynierów, tam mieszać się z poglądami zastanymi, i tak dalej. W porównaniu z rokiem 2009 niczego takiego jednak nie zaobserwowano, zapewne potrzeba na to więcej czasu.

Podobny kierunek i kształt mają zależności między klasą miejsca zamieszkania a oceną reform (tabela 5.11.2). Wraz ze wzrostem wielkości miejscowości pozytywne oceny reform nabierają na częstości bardzo powoli i dopiero w wielkich miastach, powyżej 500 tys. mieszkańców ich częstość podnosi się do 23,6 proc, ale i tam daleko im nawet do stanu równowagi.

Tabela 5.11.2. Procentowy rozkład odpowiedzi na pytanie „Czy Pana(-i) zdaniem, reformy w Polsce po 1989 r. udały się ogólnie czy raczej nie udały?” w klasach miejscowości zamieszkania wśród osób w wieku 18+ lat

Klasa miejscowości zamieszkania	Czy Pana(-i) zdaniem reformy w Polsce po 1989 r. udały się ogólnie, czy raczej nie udały?			
	Udały się	Nie udały się	Trudno powiedzieć	N
Miasta o liczbie mieszkańców 500 tys. i więcej	23,6	35,3	41,1	3224
Miasta o liczbie mieszkańców 200-500 tys.	18,7	35,0	46,3	2589
Miasta o liczbie mieszkańców 100-200 tys.	14,1	35,2	50,8	1964
Miasta o liczbie mieszkańców 20-100 tys.	13,9	35,8	50,4	5217
Miasta o liczbie mieszkańców poniżej 20 tys.	13,2	37,9	48,9	3388
Wieś	10,0	39,2	50,8	9892
Ogółem	13,9	36,4	49,7	26274

Na oceny reform wpływa również dochód. W dolnym kwartyle dochodu na osobę w gospodarstwie domowym za udane uznaje reformy 8,5 proc., w środkowych 50 % – 11,8 proc., a w górnym kwartyle 23,2 proc. badanych.

Jeśli chodzi o wielkie grupy statusu społeczno-zawodowego, to grupą, w której najczęściej spośród wszystkich reformy ocenia się pozytywnie są prywatni przedsiębiorcy: 26,5 proc. spośród nich uznaje reformy za udane, zaś 31,4 proc. za nieudane; zatem nawet w grupie uważanej za największego beneficjenta reformy rynkowej ich pozytywne oceny nie przeważają nad negatywnymi. Każda z pozostałych grup statusu ocenia reformy negatywnie przynajmniej dwukrotnie częściej niż pozytywnie. Wyjątkiem są uczniowie i studenci, którzy prawie tak samo często oceniają je jako udane i jako nieudane (12,9 i 14,4 proc.); nie wiemy, czy w przyszłości zachowają swe oceny czy też przyjmą oceny grup społeczno-zawodowych, w których się znajdują.

Generalnie, przekonania o powodzeniu reform kumulują się na górnych szczeblach drabiny społecznej – na niższych szczeblach występują one wyraźnie rzadziej, dominacja opinii, że reformy się nie udały, jest tam szczególnie silna.

Poziom wykształcenia, wielkość miejscowości i poziom dochodu są ze sobą pozytywnie skorelowane, więc kontrolowano ich wpływy na ocenę reform. Okazało się, że:

(1) Wykształcenie zachowuje dużą siłę swego wpływu we wszystkich klasach miejscowości i w kwartylach dochodu.

(2) Siła wpływu dochodu oraz klasy miejscowości wyraźnie słabną przy kontroli wykształcenia. Utrzymują się, i to nie we wszystkich grupach wykształcenia różnice między dużymi miastami a resztą oraz między górnym kwartylem dochodu a resztą. Obserwowane różnice w ocenach reform między grupami dochodu oraz między klasami miejscowości biorą się głównie z tego, że w dużych miastach i w górnej grupie dochodu znajduje się więcej ludzi z wykształceniem wyższym i średnim.

(3) Istnieją kategorie, w których połączone wpływy wykształcenia, klasy miejscowości i dochodu sprawiają, że pozytywna ocena reform równoważy się lub przeważa nad oceną negatywną. Są to ludzie z wyższym wykształceniem zamieszkali w wielkich (ponad 500 tys. mieszkańców) miastach (33,7 proc. wobec 34,1 proc.) oraz tacy sami ludzie z górnego kwartyla dochodu (32,0 proc. wobec 28,9 proc.). Są to kategorie małe liczebnie i nie ważą istotnie na rozkładzie ocen w całym społeczeństwie. W ich ramach znajdują się jednak grupy opiniotwórcze, które w dłuższym okresie czasu mogą wpływać na poglądy masowe w kierunku pozytywnego wartościowania reform.

(4) Istnieją też grupy z kumulacją czynników sprzyjających ocenie reform jako nieudanych. Wśród mieszkańców wsi z wykształceniem podstawowym za nieudane reformy roku 1989 uznaje 45,2 proc., a za udane tylko 9,0 proc. badanych. Wśród ludzi z dolnego kwartyla dochodu z wykształceniem podstawowym za nieudane uznaje reformy 38,0 proc., a za udane 6,5%. W tych połączonych kategoriach społecznych oceny pozytywne spotyka się więc raczej wyjątkowo, co konserwuje ich rozkład. Kategorie te są stosunkowo liczne i ważą na rozkładzie i klimacie oceny w całym społeczeństwie.

5.11.2. Czynniki kształtujące ogólną ocenę reform

Różnicujący wpływ cech położenia społecznego (wykształcenia, klasy miejscowości zamieszkania i dochodu) na ocenę reform wyjaśniani być może za pomocą różnych czynników, które będąc składowymi lub korelatami cech położenia społecznego, wpływają na te oceny bardziej bezpośrednio.

Pierwszym takim czynnikiem są własne doświadczenia - to czy komuś żyje się łatwiej obecnie czy też łatwiej żyło mu się przed 1989 r., przed podjęciem reform. W istocie, chodzi tu nie tyle o zmianę (poprawę lub pogorszenie) we własnym życiu, ale o *poczucie* takiej zmiany po roku 1989. Już w poprzednich edycjach *Diagnozy Społecznej* wykazano istnienie w Polsce „fałszywej świadomości” w tym względzie – rozbieżności między obiektywnymi a subiektywnymi wskaźnikami zmian sytuacji życiowej Polaków i zaniżania skali jej poprawy.

Na pytanie *Kiedy żyło się Panu(i)m łatwiej – przed 1989 rokiem czy obecnie?*, 31,1 proc. badanych odpowiedziało, że przed 1989 r., a 18,8 proc., że obecnie; 20,5 proc. nie potrafiło tego ocenić, a 29,7 proc. było za młodych, by pamiętać tamte czasy (tabela 5.11.3). Oznacza to, że spośród badanych, którzy pamiętają tamte czasy 44,2 proc. uważa, że łatwiej im się żyło wtedy, a 26,7 proc. - że lepiej się im żyje obecnie; w tej części, a dokładniej – połowie dorosłego społeczeństwa, która ma pogląd w sprawie, wyraźnie przeważają liczebnie osoby, które sądzą, że przed 1989 r. im samym, a zapewne i „ludziom” żyło się łatwiej. W ostatnich dwu latach nawet przybyło (3,0 p.p.) osób, które mówią, że łatwiej żyło się im przed 1989 r.

Z poprzednich edycji *Diagnozy Społecznej* wynika, że doświadczenie zmiany w życiu własnym, która *nastąpiła* po 1989 r. łączy się z przekonaniem, że jest ona *przyczynowo związana* z tym, co się wtedy w Polsce działo. Nie zaskakuje więc związek *subiektywnej* poprawy i pogorszenia własnej sytuacji życiowej po 1989 r. z oceną reform wtedy rozpoczętych (tabela 5.11.3). Ludzie, którzy uważają, że obecnie żyje im się łatwiej niż przed 1989 r., choć mniej więcej tak samo częściej oceniają reformy jako nieudane niż jako udane (30,2 proc. wobec 41,4 proc.; w 2009 r. 31,4 proc. wobec 27,9 proc.!), ostro odróżniają się w ocenach od ludzi, którzy uważają, że łatwiej żyło im się przed 1989 r. – ci drudzy bardzo rzadko (7,4 proc.) oceniają reformy jako udane, a z reguły oceniają je jako nieudane (59,9 proc., przy 32,7 proc. odpowiedzi „trudno powiedzieć”).

Tabela 5.11.3. Procentowy rozkład odpowiedzi na pytanie „Czy Pana(-i) zdaniem, reformy w Polsce po 1989 r. udały się ogólnie czy raczej nie udały?” w zależności od poczucia, że łatwiej żyło się przed 1989 r. lub obecnie wśród osób w wieku 18 i więcej lat

Kiedy żyło się Pani łatwiej - przed 1989 rokiem czy obecnie?	Czy Pana(i) zdaniem reformy w Polsce po 1989 r. udały się ogólnie, czy raczej nie udały?			
	Udały się	Nie udały się	Trudno powiedzieć	N
Łatwiej żyło mi się przed rokiem 1989	7,4	59,9	32,7	7842
Obecnie żyje mi się łatwiej	30,2	31,4	38,4	4788
Trudno powiedzieć	9,8	34,2	56,0	5205
Jestem za młody(a), żeby pamiętać czasy sprzed 1989 r.	13,1	18,0	68,8	8122
Ogółem	13,8	36,5	49,7	25957

Doświadczenie poprawy lub pogorszenia warunków życia po 1989 r. jest silnie zróżnicowane społecznie, zależy ono przede wszystkim od wykształcenia (tabela 5.11.4) i dochodu.

Tabela 5.11.4. Procentowy rozkład odpowiedzi na pytanie „Kiedy żyło się Panu(i)m łatwiej – przed 1989 rokiem czy obecnie?” w grupach wykształcenia osób w wieku 18 i więcej lat.

Poziom ukończonego wykształcenia	Kiedy żyło się Panu(i)m łatwiej – przed 1989 rokiem czy obecnie?				N
	Łatwiej żyło mi się przed rokiem 1989	Obecnie żyje mi się łatwiej	Trudno powiedzieć	Jestem za młody, żeby pamiętać czasy sprzed 1989 r.	
Podstawowe i niższe	57,0	15,1	20,3	7,6	4101
Zasadnicze/gimnazjum	33,5	14,2	21,7	30,6	8251
Średnie	26,7	19,5	19,9	33,9	8124
Wyższe i policealne	16,1	26,7	19,6	37,5	5778
Ogółem	31,1	18,5	20,5	29,7	26254

Podobnie jak przy ogólnej ocenie reform, wraz ze wzrostem wykształcenia wyraźnie spada odsetek badanych, którzy uważają, że łatwiej żyło im się przed 1989 r., a rośnie odsetek tych, którym łatwiej żyje się obecnie. Skok występuje między wykształceniem średnim a wykształceniem wyższym i policealnym. Ci, którzy przekroczyli ten próg są jedyną grupą wykształcenia, w której ludzie osobiście zadowoleni ze zmiany przeważają nad niezadowolonymi.

Istotna dla osobistego doświadczenia zmiany po 1989 r. jest też obecna sytuacja materialna badanych. W dolnym kwartylu subiektywnie lepiej żyje się obecnie 8,9 proc. ogółu badanych, w środkowych 50% - 17,7 proc., a w górnym kwartylu – 31,4 proc. Jedynie w górnym kwartylu przekonanie, że lepiej żyje się obecnie przeważa nad

opinią, że lepiej żyło się przed 1989 r. (23,8 proc.); w środkowych 50% osób takich jest 34,0%, a w dolnym kwartyle tyle samo, 34,5%.

Swoje znaczenie ma też klasa wielkości miejsca zamieszkania (przekonanie, że żyje się lepiej teraz, rośnie systematycznie z 15,3 proc. na wsi do 26,1 proc. w wielkich miastach).

We wszystkich grupach wieku, które dobrze pamiętają czasy sprzed 1989 r. (45 lat i więcej) zdecydowanie przeważają ludzie, którym przed 1989 r. żyło się subiektywnie lepiej niż po 1989 r. Proporcja odwraca się dopiero w grupie 35-44- latków. Im więcej lat ktoś przeżył w PRL, tym częściej będzie uważał, że wtedy, przed 1989 r. żyło mu się lepiej. Tabela 5.11.5 pokazuje procentowy rozkład tych ocen w kolejnych kohortach.

Tabela 5.11.5. Procentowy rozkład odpowiedzi na pytanie „Kiedy żyło się Panu(i)m łatwiej – przed 1989 rokiem czy obecnie?” w 4 grupach wieku

	Łatwiej żyło mi się przed rokiem 1989	Obecnie żyje mi się łatwiej
35-44 lata	22,2	26,7
45-59 lat	48,3	26,6
60-64 lata	54,9	24,4
65+ lat	57,8	23,3

Przewaga tych, którym subiektywnie żyje się lepiej teraz niż przed 1989 r. istnieje tylko wśród ludzi poniżej 45. roku życia, mieszkańców miast liczących ponad 500 tys. mieszkańców, osób z wyższym wykształceniem, z górnego kwartyla dochodu, prywatnych przedsiębiorców i pracowników sektora publicznego – we wszystkich pozostałych kategoriach ludzie częściej sądzą, że łatwiej żyło im się przed 1989 r.

Podstawową dodatnią zależność między oceną zmiany warunków *własnego* życia a ogólną *oceną* reform po 1989 r. zbadano w grupach wykształcenia. W czterech głównych grupach wykształcenia różnice w częstości pozytywnych ocen reform między badanymi, którym żyło się łatwiej przed 1989 r. a badanymi, którym lepiej żyje się obecnie wynoszą odpowiednio.: 6-9 - 24,1 proc., 6,3 - 19,6 proc., 8,0 - 29,3 oraz 12,6 - 41,0 proc. w grupie z wykształceniem wyższym, przy różnicy 7,4 – 30,2 proc. dla całej zbiorowości. Początkowa zależność między ocenami utrzymuje się, i w małym stopniu wynika z wpływu wykształcenia na obie oceny równocześnie. Widać też ciekawą interakcję: w najwyższej grupie wykształcenia własne, a w szczególności pozytywne doświadczenia najsilniej wpływają na ogólną ocenę reform po 1989 r.

Ludzie mają tendencję do oceniania efektu reform na podstawie swoich własnych przypadków — konsekwencji reform dla nich samych. Pozytywne doświadczenia własne są jednak uogólniane trudniej niż doświadczenia negatywne: 30,2 proc. badanych, którym obecnie żyje się łatwiej ocenia, że reformy te się udały, natomiast dwukrotnie więcej, bo 59,9 proc. badanych, którym łatwiej żyło się *przed* 1989 r. ocenia reformy jako nieudane. Ponadto osoby, które nie potrafią ocenić porównawczo swej sytuacji, są w swoich ocenach zdecydowanie bliższe ludziom, którym po roku 1989 żyje się trudniej — ich poglądy kształtują się więc pod wpływem doświadczeń bardziej powszechnych w społeczeństwie. Efekt ten jest zgodny z Czapińskiego teorią niewdzięczności społecznej, która zakłada, że negatywne doświadczenia oddziałują na nas silniej niż pozytywne i mają większy wpływ na ogólne oceny dotyczące obszaru tych doświadczeń.

Drugim, po doświadczeniu własnym czynnikiem kształtującym ogólną ocenę reform po 1989 r. są wartości polityczne, przekonanie, że demokracja to dobry ustrój. Na skali akceptacji demokracji 28,2 proc. zbiorowości wybrało pogląd, że „demokracja ma przewagę nad wszelkimi innymi formami rządów”; 15,0 - że „niekiedy rządy niedemokratyczne mogą być lepsze niż rządy demokratyczne”; dla 15,9 „nie ma znaczenia, czy rząd jest demokratyczny czy niedemokratyczny”, zaś 3,6 proc. uważa, że „demokracja jest złą formą rządu”; 37,3 proc. nie udzieliło odpowiedzi. Bezwzględna akceptacja demokracji jako formy rządzenia jest więc w Polsce niska, ale w ostatnich dwu latach wyraźnie jej przybyło jej (4 p.p.). a co więcej przybyło jej w każdej grupie wykształcenia.

Poglądy na demokrację silnie zależą od poziomu wykształcenia. W kolejnych czterech głównych grupach wykształcenia pogląd o bezwarunkowej wyższości demokracji nad innymi formami rządów wyznaje 14,4 (w 2009 r. 10,9), 20,5 (17,9), 29,8 (26,8) i 45,6 (41,1) proc. badanych. Podobnie jak dwa lata wcześniej pogląd ten ma za sobą więcej niż połowę badanych o wyrobionym zdaniu tylko w najwyższej grupie wykształcenia.

Afirmacji demokracji sprzyja też dobra własna sytuacja ekonomiczna; w górnym kwartyle dochodu demokrację bezwzględnie akceptuje 39,1 badanych, w środkowych 50% - 26,6 proc., a w dolnym tylko 19,5 proc., dwa razy mniej niż w górnym. Rośnie ona też wraz z wielkością miejsca zamieszkania; od 22,5 proc. na wsi do 41,3 proc. w wielkich miastach (ponad 500 tys. mieszkańców); także i tu największy przyrost (7,2 p.p.) istnieje między miastami 200-500 tys. a miastami ponad 500 tys. Wpływ każdego z tych czynników - wykształcenia, dochodu i wielkości miejsca zamieszkania jest więc skokowy – wyraźny przyrost afirmacji demokracji następuje dopiero na najwyższym poziomie – wykształcenia, dochodu i wielkości miejsca zamieszkania. Te trzy czynniki są ze sobą skorelowane, ale każdy z nich ma samodzielny wpływ na akceptację demokracji.

Tak niska bezwzględna akceptacja demokracji politycznej nie może sprzyjać pozytywnemu wartościowaniu przez społeczeństwo reform podjętych po 1989 r. Tłumaczy jednak część indywidualnego zróżnicowanie tych ocen (tabela 5.11.6). Ludzie uznający demokrację za najlepszą formę rządów ostro odróżniają się od tła zwolenników wszystkich innych poglądów na demokrację. - kilkakrotnie częściej niż pozostali razem wzięci uznają reformy za

udane. Na drugim krańcu skali aż 63,2 proc. skłonnych sądzić, że „demokracja jest złą formą rządów”, czyli praktycznie wszyscy, którzy potrafili ocenić reformy po 1989 r. - ocenia te reformy jako reformy nieudane.

Afirmacja demokracji wpływa na ocenę reform na każdym poziomie wykształcenia: ci, co bezwzględnie akceptują demokrację, mniej więcej dwa razy częściej niż ogół *tego poziomu* uważają reformy za udane (20.6 wobec 8.4 proc.; 19,9 wobec 9,0 proc. 25.0 wobec 13,5 proc i 39.0 wobec 25.2 proc w grupie z wykształceniem wyższym). Podobnie we *wszystkich* klasach miejscowości i kwartylach dochodu. Jest to więc rzeczywisty wpływ akceptacji demokracji na ocenę reform po 1989 r. Najprawdopodobniej ludzie, którzy cenią demokrację, doceniają to, że Polska po 1989 r. stała się krajem demokratycznym.

Tabela 5.11.6. Procentowy rozkład odpowiedzi na pytanie „Czy Pana(-i) zdaniem, reformy w Polsce po 1989 r. udały się ogólnie czy raczej nie udały?”, w zależności od akceptacji demokracji jako formy rządów wśród osób w wieku 18+ lat

Które z podanych stwierdzeń o demokracji jest Panu(i) najbliższe?	Czy Pani zdaniem reformy w Polsce po 1989 r. udały się ogólnie, czy raczej nie udały?			N=100%
	Udały się	Nie udały się	Trudno powiedzieć	
Demokracja ma przewagę nad wszelkimi innymi formami rządów	28,5	28,7	42,9	7265
Niekiedy rządy niedemokratyczne mogą być lepsze niż rządy demokratyczne	14,4	46,8	38,8	3879
Nie ma znaczenia, czy rząd jest demokratyczny, czy niedemokratyczny	8,8	49,2	42,1	4060
Demokracja jest złą formą rządów	5,4	63,2	31,3	927
Trudno powiedzieć	5,8	30,1	64,1	9826
Ogółem	13,9	36,4	49,8	25957

Odczuwana poprawa warunków życia po 1989 r. i uznanie demokracji za najlepszą formę rządów mają tendencję do skupiania się w warstwach ludzi z wykształceniem wyższym, w dużych miastach i w górnych grupach dochodu. Tam też częściej niż w innych segmentach społeczeństwa uważa się reformy za udane. Te dwa czynniki mają też tendencję do współwystępowania na poziomie jednostek i dlatego najlepiej reformy oceniają ludzie, którym obecnie żyje się łatwiej i którzy równocześnie afirmują demokrację (5.11.7).

Tabela 5.11.7. Procentowy rozkład odpowiedzi „udały się” na pytanie „pytanie „Czy Pana(-i) zdaniem, reformy w Polsce po 1989 r. udały się ogólnie czy raczej nie udały?”, w zależności od poczucia, że łatwiej żyło się przed 1989 r. lub obecnie i od akceptacji demokracji jako formy rządów, wśród osób, które pamiętają czasy przed 1989 r.

Kiedy żyło się Pani łatwiej - przed 1989 rokiem czy obecnie?	Które z podanych stwierdzeń o demokracji jest Panu(i) najbliższe?			
	Demokracja ma przewagę nad wszelkimi innymi formami rządów	Niekiedy rządy niedemokratyczne mogą być lepsze niż rządy demokratyczne	Nie ma znaczenia, czy rząd jest demokratyczny, czy niedemokratyczny	Demokracja jest złą formą rządów
Łatwiej żyło mi się przed rokiem 1989	15,5	6,6	6,7	3,3
Obecnie żyje mi się łatwiej	44,3	30,0	19,0	17,0

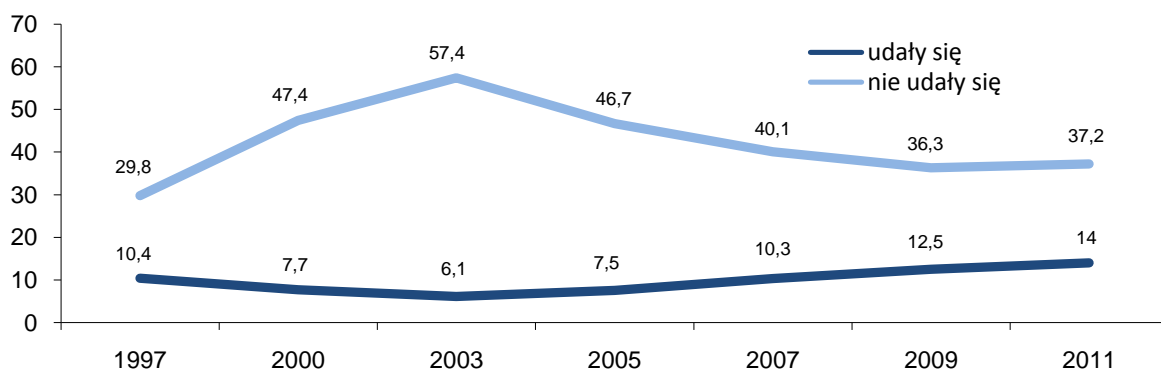
Każdy z tych czynników – poprawa lub pogorszenie własnej sytuacji życiowej po 1989 r. oraz stosunek do demokracji, choć powiązany z drugim, wpływa samodzielnie na ocenę reform. Zarówno w grupie badanych, którym łatwiej żyło się przed 1989 r., jak w grupie badanych, którym łatwiej żyje się po 1989 r., uznanie demokracji za najlepszą formę rządu skokowo podnosi ocenę reform. U ludzi, którym łatwiej żyło się przed 1989 r. stosunek do demokracji ma jednak mniejsze znaczenie dla poglądów na reformy – afirmacja demokracji bardziej liczy się wtedy, gdy doświadczyło się już poprawy własnej sytuacji. Połączenie obu czynników kumuluje ich wpływ i w grupie ludzi, których doświadczyli poprawy swego życia i zarazem afirmują demokrację, prawie połowa (44,3 proc.) uznaje reformy za udane. Łatwiejsze życie po 1989 r. przy braku afirmacji rządów demokratycznych prowadzi do częstszych pozytywnych ocen reform niż poparcie dla demokracji połączone z przekonaniem, że łatwiej żyło się przed 1989 r. To dodatkowy argument za podstawowym znaczeniem zmiany własnej sytuacji dla oceny zmiany społecznej.

5.11.3. Dynamika ocen reform w latach 1997-2009

Analiza dynamiczna społecznych ocen reform po 1989 r. obejmuje sześć pomiarów, począwszy od 1997 r.; ich wyniki podano na wykresach 5.11.1 i 5.11.2. Przez cały ten okres w społeczeństwie dominowało przekonanie, że reformy po 1989 r. ogólnie się *nie* udały; zawsze oceny negatywne występowały kilka razy częściej niż pozytywne. Utrzymująca się przez tak długi czas statystyczna dominacja negatywnych ocen reform po 1989 r. ma tendencję do

przekształcania się w dominację społeczną i do samo-utrwalania się. Tworzy się też klimat społeczny, w którym zła opinia o reformach nabiera cech poprawności społecznej.

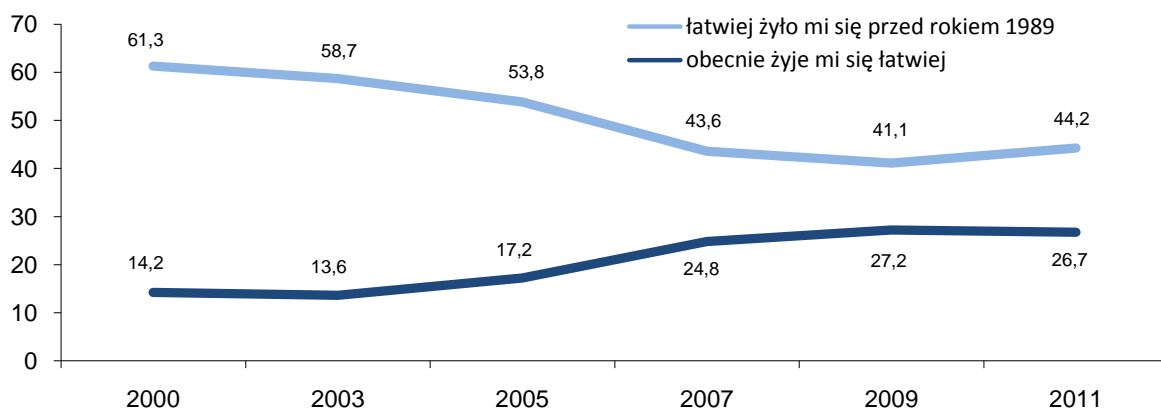
Na przestrzeni tego okresu brak jest jednej ogólnej tendencji w ferowaniu ocen, ich stałej poprawy lub pogorszenia. Najpierw, w latach 1997-2003 skurczyła się, i tak niewielka mniejszość oceniająca reformy pozytywnie i równocześnie, aż dwukrotnie wzrósł udział przekonanych, że reformy się nie udały. Potem jednak, od 2003 r. zmiana przybiera inny kierunek: ocena reform systematycznie się poprawia, z 6,1 proc. w 2003 r. do 14,0 proc. w 2011 r.; równocześnie spada odsetek ocen negatywnych, z 57,4 do 37,2 proc. (zob. wykres 5.11.1). Poprawa oceny reform po 1989 r. może następować pod wpływem ogólnego wzrostu gospodarczego i jego pozytywnych efektów dla badanych. Wpływ ten nie może być jednak znaczny, gdyż te dwa zjawiska oddalają się od siebie w czasie, w świadomości masowej słabnie związek obecnego stanu gospodarki z reformami roku 1989, a utrwalone w społeczeństwie oceny tamtych zmian, żyją już własnym życiem.

Źródło danych: rok 1997 — Czapiński, 1998; lata 2000-2011 — *Diagnoza Społeczna*

Wykres 5.11.1. Procentowy rozkład odpowiedzi na pytanie „Czy Pana(-i) zdaniem, reformy w Polsce po 1989 r. udały się ogólnie czy raczej nie udały?”, w latach 1997-2011 wśród osób w wieku 18+ lat

Równie trwałe i powszechne jak ocena, że reformy w Polsce po 1989 r. się nie udały, jest pogląd, że łatwiej żyło się *przed*, a nie po 1989 r. Jeśli wyliczyć badanych, którzy byli za młodzi, by móc dziś robić takie porównanie, to dla okresu 2000-2011 uzyskujemy szereg następujący (wykres 5.11.2):

Źródło danych: rok 1997 — Czapiński, 1998; lata 2000-2011 — *Diagnoza Społeczna*

Wykres 5.11.2. Procentowy rozkład odpowiedzi na pytanie „Kiedy żyło się Panu(i)m łatwiej – przed 1989 rokiem czy obecnie” w latach 2000-2011, wśród osób, które pamiętają czasy sprzed 1989 r.

W miarę oddalania się od początku zmiany ustrojowej, ocena nowego okresu z perspektywy życia własnego, choć niska, jest coraz lepsza, aczkolwiek w l. 2009-2011 tendencja ta nie tylko się zatrzymała, ale nawet lekko, zapewne przejściowo się cofnęła (odsetek osób, którym „łatwiej się żyło” przed 1989 r. wzrósł o 3 p.p.). Jeśli ta tendencja się utrzyma, to być może z czasem, w świadomości kurczącej się grupy badanych, którzy pamiętają tamte czasy, ocena pozytywna zacznie brać górę nad negatywną. Proces ten, ogólnie mówiąc ma trzy powiązane ze sobą przyczyny: nowe doświadczenia, re-konstrukcję pamięci oraz zmiany w perspektywie. Porównując życie po 1989 r. z okresem przed 1989 r., porównujemy je z bezustannie przepracowywanymi wspomnieniami, odnosimy tamte lata do coraz to nowych doświadczeń i przymierzamy do coraz wyższych standardów.

Zestawienie zmian w społecznych ocenach reform po 1989 r. oraz zmian w porównawczych ocenach życia przed i po 1989 r. pokazuje, że te dwa procesy przebiegają równoległe do siebie. Zależność między oceną zmian w życiu własnym a ogólną oceną reform, ustalona wcześniej na poziomie indywidualnym, znajduje uzupełnienie w

zależności między agregatowymi wskaźnikami szeregu czasowego. Wypowiadane przez badanych oceny reform związane są z ich ocenami zmian w życiu własnym. Ocena reform w społeczeństwie poprawia się wraz ze wzrostem proporcji ludzi, którzy widzą korzystne zmiany w swoim życiu. Poprawa ta może też mieć związek z akceptacją demokracji, gdyż ta w latach 2005-2011 wyraźnie wzrosła - z 21,6 do 28,2 proc.

W ocenach reform i porównawczej ocenie własnego życia przed i po 1989 r. widoczna jest nie tylko duża stabilność ocen na poziomie całego społeczeństwa, ale także zasadnicze podobieństwo ich zróżnicowań wewnątrzgrupowych. Wzory wpływu wykształcenia, klasy miejscowości zamieszkania i dochodów na oceny są dosyć trwałe. Tym bardziej interesujące są ich zmiany; pokazują one kierunek zmian na poziomie społeczeństwa. Przykładowo, o ile jeszcze w 2007 r. tylko w wąskiej grupie osób ze stopniem doktora przeważał pogląd, że reformy po 1989 r. się udały, a na wszystkich innych poziomach wykształcenia przeważał pogląd przeciwny, o tyle w 2009 r. także w dużej grupie z wykształceniem magisterskim zasięg obu poglądów się wyrównał, ale do 2011 r. pogląd o sukcesie reform nie stał się poglądem przeważającym (tabela 5.11.1).

Zwraca uwagę to, że ogólne oceny reform są systematycznie gorsze niż oceny wpływu zmian od 1989 r. na życie własne. W każdym z badań od 2000 r. badanych, którzy mówili, że po 1989 r. żyje im się łatwiej było przynajmniej dwa razy więcej niż badanych, którzy mówili, że reformy się udały. Gdyby ogólne oceny reform formowały się tylko na podstawie doświadczeń własnych, tak dużej rozbieżności by tu nie było. Pytanie, dlaczego w 2011 r. subiektywne pogorszenie się warunków życia własnego po 1989 r. pociąga za sobą w 60 proc. przypadków negatywną ocenę reform i tylko 6 proc. badanych, którym się pogorszyło, mówi, że reformy się udały, natomiast subiektywna poprawa skojarzona jest z pozytywną oceną reform u 30 proc. badanych i tyle samo (31 proc.) badanych, którym się poprawiło, mówi, że reformy się nie udały (tabela 5.11.3).

Ocenę zmiany warunków własnego życia tworzą sobie ludzie sami, uogólniając swoje doświadczenia i porównując się z innymi. Ludzie lepiej potrafią ocenić swoje własne położenie niż złożony proces historyczny. Ogólne oceny reform po 1989 r. zależą w dużym stopniu od interakcji społecznych oraz ogólnego klimatu w społeczeństwie. Rozbieżność ocen sytuacji własnej i sytuacji społeczeństwa jest znana badaczom społecznym: znacznie więcej ludzi mówi o zagrożeniu przestępczością w kraju niż czuje się osobiście zagrożonych, więcej krytycznie ocenia służbę zdrowia niż ma z nią doświadczenia negatywne itd.

Gorsze oceny ogólne reform niż oceny zmian w warunkach własnego życia mogą mieć także źródło psychologiczne (Czapiński, 2000). Ludzie, którym po 1989 r. żyje się łatwiej, mogą podnosić swoją samoocenę podkreślając trudności osiągnięcia swego sukcesu, pokazując, że choć reformy ogólnie się nie udały, im się udało, potrafili wykorzystać nowe możliwości. Ludzie, którym po 1989 r. się nie powiodło, mogą bronić swej samooceny utrzymując, że reformy *ogólnie* się nie udały, a oni sami padli ich ofiarą, tak jak „wszyscy”. Oba procesy, podnoszenia samooceny i samousprawiedliwienia prowadzą w tym samym kierunku – obniżają ocenę reform podjętych w Polsce dwadzieścia dwa lata temu.

5.12. Polak przed telewizorem

Janusz Czapiński

Telewizor jest głównym medium łączącym Polaka ze światem. W ciągu 13 lat wzrósł znacząco odsetek dorosłych Polaków poświęcających telewizji 3 i więcej godzin dziennie (tabela 5.12.1).

Tabela 5.12.1. Odsetek Polaków poświęcających różną ilość czasu przeciętnie dziennie na oglądanie telewizji między 1996 i 2011 rokiem wśród osób w wieku 18 i więcej lat

Rok badania	Ilość czasu poświęcanego dziennie na oglądanie telewizji			
	nie oglądają	do 2 godzin	2-3 godziny	3 i więcej godzin
1996	6,4	45,9	27,1	19,5
2005	2,6	40,3	26,1	30,9
2007	2,7	42,2	25,8	29,4
2009	3,7	39,9	26,1	30,3
2011	3,4	39,6	26,1	30,9

Źródło danych: 1996 r. — World Value Survey (<http://wvs.isr.umich.edu/fig.shtml>); 2005-2011 r. — *Diagnoza Społeczna*.

Ilość czasu poświęcanego na telewizję zależy od niektórych zmiennych społeczno-demograficznych (tabela 5.12.2). Najbardziej różnicuje status społeczno-zawodowy, wiek i wykształcenie. Osoby, które mniej pracują (emeryci i renciści oraz bezrobotni i gospodynie domowe), poświęcają telewizji znacznie więcej czasu niż pracujący, a zwłaszcza przedsiębiorcy — najmniej oglądający telewizję — i rolnicy. Starsi więcej czasu spędzają przed telewizorem niż młodszy. Im wyższe wykształcenie tym mniej czasu przed telewizorem.

Są bardziej i mniej „telewizyjne” województwa. Do najbardziej „telewizyjnych” należą lubuskie, dolnośląskie, łódzkie i kujawsko-pomorskie. Najmniej wpatrzonych w ekran telewizyjny są mieszkańcy pasa województw południowo-wschodnich (małopolskiego i podkarpackiego). Miasto, zwłaszcza średniej wielkości, nieco góruje „telewizyjnie” nad wsią, pewnie, po pierwsze, dlatego, że rolnicy wykazują większe przywiązanie do swojej pracy, a po drugie oferta telewizji kablowej w miastach jest bogatsza i bardziej atrakcyjna od telewizji naziemnej docierającej głównie na wieś. Telewizyjnymi rekordzistami w przekroju stanu cywilnego są osoby owdowiałe, najmniej natomiast oglądają telewizję osoby stanu wolnego i żyjące w małżeństwach.

Czy oglądanie telewizji sprzyja poczuciu szczęścia, albo odwrotnie — czy nieszczęśliwi bardziej się garną do świata na małym ekranie? Kwestia ta nie została do dziś przez badaczy rozstrzygnięta. Są teorie (np. Mandler, 1978; Nesse, Williams, 1994⁸⁰; Postman, 1986), które za epidemię depresji, ogólnie złą kondycję psychiczną i niską jakość życia winią właśnie telewizję. Dysfunkcyjną rolę telewizji pokazują też wyniki kilku badań empirycznych (np. Kubey and Csikszentmihalyi 1990; Robinson, Martin, 2008). Dane z *Diagnozy* dowodzą, że zależność między dobrostanem psychicznym i czasem oglądania telewizji jest przy kontroli wieku i płci krzywoliniowa: wśród osób nieoglądających w ogóle telewizji jest podobnie jak wśród oglądających wiele godzin dziennie większy odsetek nieszczęśliwych, niezadowolonych z życia, zniechęconych do życia i cierpiących na depresję w porównaniu z grupą „umiarkowanych” widzów (wykresy 5.12.1 – 5.12.4).

Podobnie jak w przypadku dobrostanu psychicznego krzywoliniowa jest także zależność między intensywnością oglądania telewizji i kondycją fizyczną. Osoby w ogóle nieoglądające telewizji i te, które siedzą przed ekranem wiele godzin dziennie gorzej oceniają stan swojego zdrowia i wykazują więcej symptomów zaburzeń somatycznych (wykresy 5.12.5 – 5.12.6). W przypadku wskaźnika otyłości (BMI -- proporcji wagi ciała do wzrostu⁸¹) zależność jest liniowa: im więcej czasu przed telewizorem tym większy odsetek otyłych (wykres 5.12.7).

Telewizja, zgodnie z tezą Roberta Putnama (2000) niszczy także kapitał społeczny (patrz rozdz. 6.3). W tym przypadku zależność podobnie jak z otyłością jest prostoliniowa: im więcej czasu poświęcanego telewizji tym mniejsze zaufanie do ludzi i ogólnie niższy poziom kapitału społecznego⁸² (wykres 5.12.8).

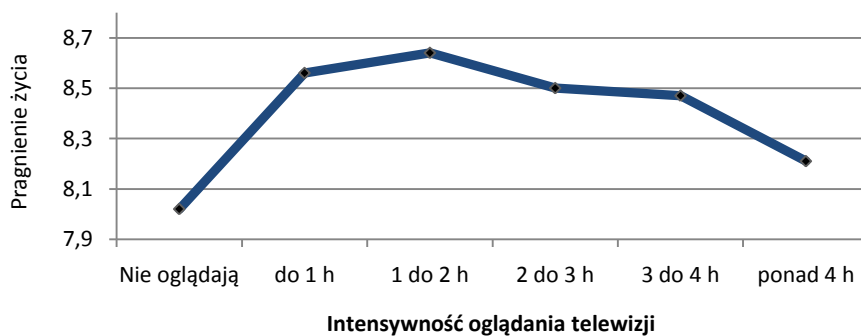
⁸⁰ “Mass communications, especially television and movies, effectively make us all one competitive group even as they destroy our more intimate social networks. In the ancestral environment you would have had a good chance at being the best at something. Even if you were not the best, your group would likely value your skills. Now we all compete with those who are the best in the world. Watching these successful people on television arouses envy. Envy probably was useful to motivate our ancestors to strive for what others could obtain. Now few of us can achieve the goals envy sets for us, and none of us can attain the fantasy lives we see on television.” (Nesse, Williams, 1994, s. 220).

⁸¹ Jest to prosty wskaźnik ryzyka chorób związanych z nadwagą (patrz rozdz. 5.6.3).

⁸² Konstrukcja wskaźnika patrz rozdz. 9.1.

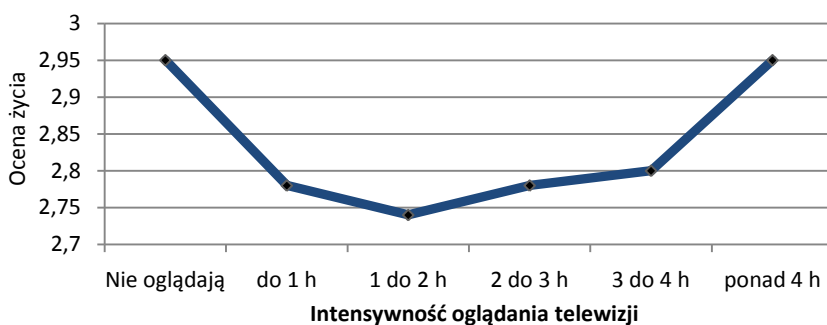
Tabela 5.12.2. Procent respondentów poświęcających różną ilość czasu na oglądanie telewizji oraz test istotności związku między czasem oglądania telewizji a społeczno-demograficznym kryterium podziału na grupy

Grupa społeczno-demograficzna	Wcale lub do 1 godziny	Od 1 do 3 godzin	3 i więcej godzin	Chi-kwadrat poziom istotności
Ogółem	13,6	55,5	30,9	
Płeć				
Mężczyźni	14,3	54,3	31,4	15,034
Kobiety	13,0	56,5	30,5	0,001
Wiek				
do 24 lat	18,7	54,7	26,5	
25-34 lata	19,7	57,3	23,1	1133,813
35-44 lata	16,0	59,5	24,5	0,000
45-59 lat	10,7	58,3	30,9	
60-64 lata	7,0	50,1	42,9	
65 i więcej lat	6,7	47,5	45,7	
Wykształcenie				
Podstawowe i niższe	11,7	48,2	40,1	597,463
Zasadnicze zawodowe	12,0	55,4	32,6	0,000
Średnie	14,1	57,1	28,8	
Wyższe i policealne	21,0	58,7	20,4	
Miejsce zamieszkania				
Miasta ponad 500 tys.	17,4	52,3	30,3	
Miasta 200-500 tys.	16,9	50,8	32,4	233,604
Miasta 100-200 tys.	11,1	53,0	35,9	0,000
Miasta 20-100 tys.	11,5	53,3	35,2	
Miasta < 20 tys.	12,7	55,1	32,2	
Wieś	13,5	59,5	27,0	
Województwo				
Dolnośląskie	11,3	50,6	38,1	
Kujawsko-pomorskie	12,7	53,0	34,2	
Lubelskie	15,3	57,6	27,2	
Lubuskie	7,8	55,0	37,2	
Łódzkie	11,0	55,5	33,4	
Małopolskie	18,7	55,7	25,6	
Mazowieckie	14,2	56,5	29,3	341,762
Opolskie	12,9	55,1	31,9	0,000
Podkarpackie	18,9	61,4	19,6	
Podlaskie	17,9	55,0	27,1	
Pomorskie	13,7	48,8	37,5	
Śląskie	12,0	56,5	31,5	
Świętokrzyskie	12,8	57,9	29,3	
Warmińsko-mazurskie	11,9	53,7	34,4	
Wielkopolskie	12,5	56,7	30,8	
Zachodniopomorskie	12,3	56,8	30,9	
Stan cywilny				
Kawaler/panna	19,1	53,8	27,2	
Żonaty/zamężna	12,1	58,3	29,7	577,708
Wdowiec/wdowa	7,8	46,5	45,7	0,000
Rozwiedziony/rozwiedziona	12,0	51,3	36,6	
W separacji	14,4	56,4	29,3	
Status społeczno-zawodowy				
Sektor publiczny	17,4	61,8	20,9	
Sektor prywatny	15,8	61,0	23,2	
Prywatni przedsiębiorcy	24,2	55,9	19,9	
Rolnicy	14,1	67,0	18,9	1581,858
Renciści	6,4	46,7	46,9	0,000
Emeryci	6,5	49,8	43,7	
Uczniowie i studenci	20,6	54,6	24,8	
Bezrobotni	10,0	47,7	42,2	
Inni bierni zawodowo	12,5	53,0	34,5	

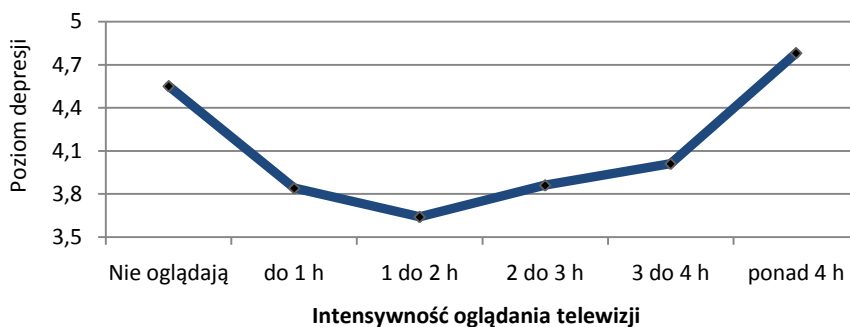
UWAGI: efekt intensywności oglądania telewizji $F(5, 25585)=41,870$, $p<0,000$, $\eta^2=0,008$; zmienne kontrolne: wiek ($F(1, 25585)=304,870$, $p<0,000$, $\eta^2=0,012$) i płeć (efekt nieistotny).

Wykres 5.12.1. Intensywność oglądania telewizji a pragnienie życia przy kontroli płci i wieku

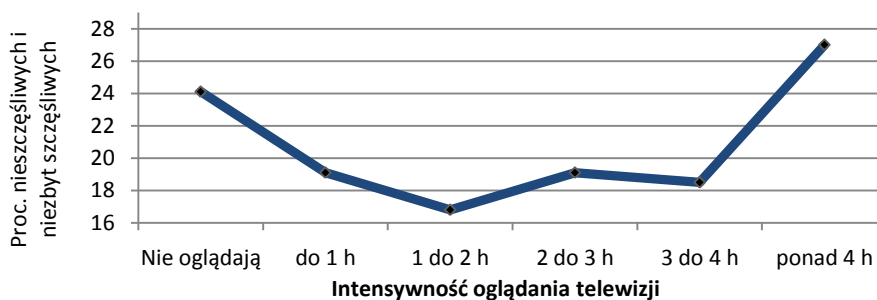
UWAGI: skala oceny życia odwrotnie skierowana (im wyższa wartość tym niższa ocena); efekt intensywności oglądania telewizji $F(5, 25640)=28,599$, $p<0,000$, $\eta^2=0,006$; zmienne kontrolne: wiek ($F(1, 25640)=615,870$, $p<0,000$, $\eta^2=0,023$) i płeć (efekt nieistotny).

Wykres 5.12.2. Intensywność oglądania telewizji a ocena całego życia przy kontroli płci i wieku

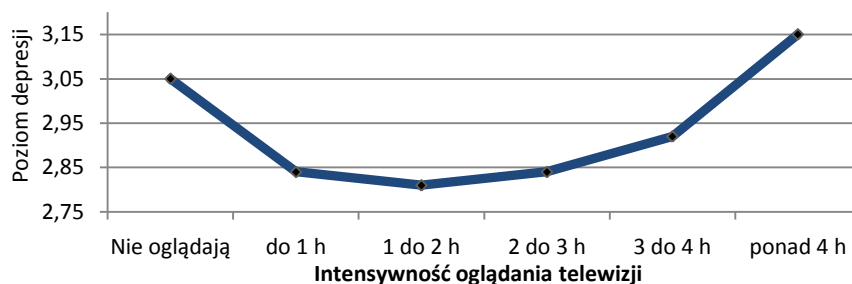
UWAGI: efekt intensywności oglądania telewizji $F(5, 25215)=80,882$, $p<0,000$, $\eta^2=0,016$; zmienne kontrolne: wiek ($F(1, 25215)=14959,870$, $p<0,000$, $\eta^2=0,372$) i płeć ($F(1, 25215)=292,004$, $p<0,000$, $\eta^2=0,011$).

Wykres 5.12.3. Intensywność oglądania telewizji a natężenie symptomów depresji przy kontroli płci i wieku

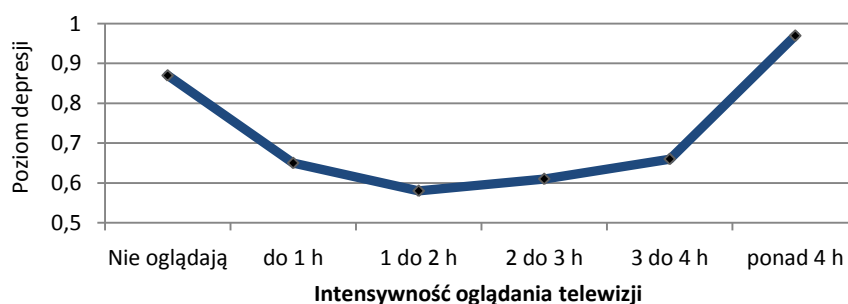
UWAGI: efekt intensywności oglądania telewizji $F(5, 25631)=40,282$, $p<0,000$, $\eta^2=0,008$; zmienne kontrolne: wiek ($F(1, 25631)=659,570$, $p<0,000$, $\eta^2=0,025$) i płeć ($F<1$, ni).

Wykres 5.12.4. Intensywność oglądania telewizji a poczucie nieszczęścia przy kontroli płci i wieku

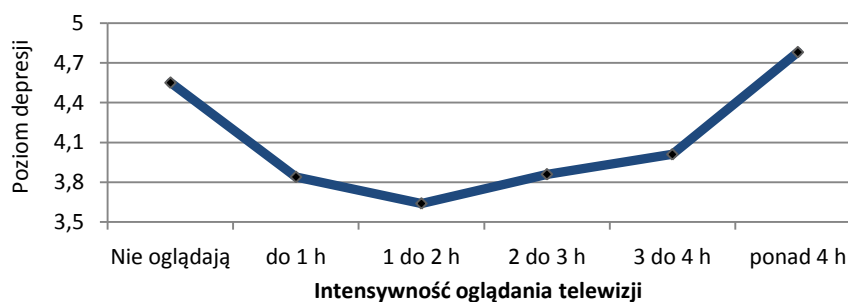
UWAGI: skala oceny zdrowia jest odwrotnie skierowana: 1- bardzo zadowolony, 6- bardzo niezadowolony; efekt intensywności oglądania telewizji $F(5, 25581)=54,882$, $p<0.000$, $\eta^2=0,011$; zmienne kontrolne: wiek ($F(1, 25581)=5681,801$, $p<0.000$, $\eta^2=0,182$) i płeć ($F(1, 25581)=77,304$, $p<0.000$, $\eta^2=0,003$).

Wykres 5.12.5. Intensywność oglądania telewizji a natężenie symptomów depresji przy kontroli płci i wieku

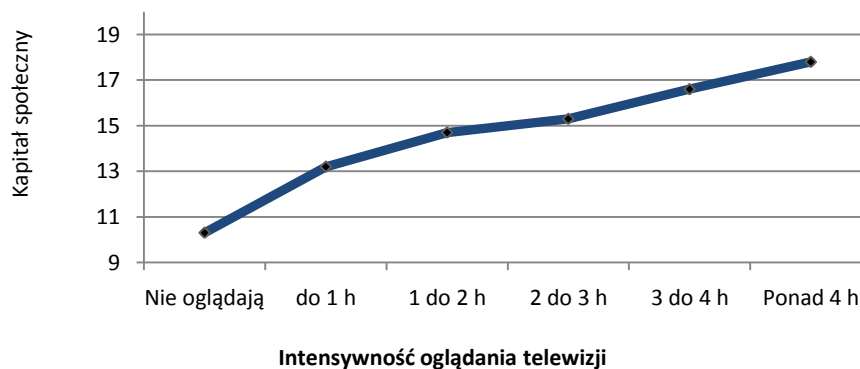
UWAGI: efekt intensywności oglądania telewizji $F(5, 25559)=39,982$, $p<0.000$, $\eta^2=0,008$; zmienne kontrolne: wiek ($F(1, 25559)=1397,570$, $p<0.000$, $\eta^2=0,052$) i płeć ($F(1, 25559)=143,404$, $p<0.000$, $\eta^2=0,006$).

Wykres 5.12.6. Intensywność oglądania telewizji a natężenie symptomów depresji przy kontroli płci i wieku

UWAGI: efekt intensywności oglądania telewizji $F(5, 25215)=80,882$, $p<0.000$, $\eta^2=0,016$; zmienne kontrolne: wiek ($F(1, 25215)=14959,870$, $p<0.000$, $\eta^2=0,372$) i płeć ($F(1, 25215)=292,004$, $p<0.000$, $\eta^2=0,011$).

Wykres 5.12.7. Intensywność oglądania telewizji a natężenie symptomów depresji przy kontroli płci i wieku

UWAGI: efekt intensywności oglądania telewizji $F(5, 25414)=10,855$, $p<0.000$, $\eta^2=0,002$; zmienne kontrolne: wiek ($F(1, 25414)=1196,592$, $p<0.000$, $\eta^2=0,045$) i płeć ($F(1, 25414)=30,304$, $p<0.000$, $\eta^2=0,001$).

Wykres 5.12.8. Intensywność korzystania z telewizji a poziom kapitału społecznego przy kontroli wieku i płci

5.13. Społeczno-psychologiczny portret wybranych zawodów

Janusz Czapiński

Wyodrębniliśmy 39 grup zawodowych reprezentowanych każda przez co najmniej 100 respondentów (tabela 5.13.1). Obliczyliśmy dla nich średni wiek, udział kobiet, poziom wykształcenia (liczba lat nauki), udział osób w stanie wolnym (singli), żyjących w małżeństwie i rozwiedzionych łącznie z żyjącymi w separacji formalnej lub nieformalnej, mających dzieci na utrzymaniu, odsetek użytkowników internetu, procent otyłych wg BMI, liczbę przyjaciół, odsetek ufających ludziom, przekonanych o wyższości demokracji nad innymi formami rządów, materialistów⁸³, procent sprawców przestępstw lub wykroczeń, częstość praktyk religijnych w miesiącu, natężenie objawów somatycznych doświadczanych przez co najmniej pół miesiąca, odsetek myślących w ostatnich miesiącach o odebraniu sobie życia, natężenie symptomów depresji psychicznej, odsetek nieszczęśliwych, procent bardzo zadowolonych i zadowolonych z osiągnięć życiowych, z perspektyw na przyszłość i z pracy, procent pracujących za granicą w latach 2007-2011, odsetek zamierzających wyjechać do pracy za granicą w kolejnych dwóch latach, procent bezrobotnych w 2009-2010, przeciętną liczbę godzin pracy w tygodniu, procent zaliczających do trzech najważniejszych cech w pracy zawodowej pracę zgodną z umiejętnościami, brak napięć i stresu, dużą samodzielność, możliwość rozwoju osobistego, możliwość szybkiego awansowania, stabilność zatrudnienia, dogodne godziny pracy i odpowiednią płacę, procent uprawiających aktywnie jakąś formę sportu lub ćwiczeń fizycznych i odsetek znających aktywnie co najmniej jeden język obcy.

W innych częściach raportu znaleźć można dane o zróżnicowaniu tych grup zawodowych w zakresie dochodów osobistych (rozdz. 5.5.1), religijności (rozdz. 5.10.3), niktynizmu, nadużywania alkoholu i jakości życia (rozdz. 9.1 oraz Aneks 6).

W zakresie wszystkich tych wskaźników występują znaczne różnice między grupami zawodowymi (tabela 5.13.1). Najmłodszy ze średnią wieku niewiele powyżej 37 lat są informatycy, pracownicy ds. obsługi klientów, robotnicy w przetwórstwie spożywczym i sprzedawcy a najstarsi ze średnią wieku powyżej 44 lat — rolnicy, pomoce domowe i sprzątaczkę, nauczyciele szkół wyższych i pielęgniarki. Najmniej sfeminizowane (poniżej 5 proc. kobiet) są zawody robotnika budowlanego, mechanika maszyn i urządzeń oraz kierowcy, a największy odsetek kobiet pracuje w zawodzie pielęgniarki (94 proc.), pomocy domowej i sprzątaczkę (91 proc. kobiet) nauczyciela szkoły podstawowej. Wysoce sfeminizowane są także zawody pracowników usług osobistych, robotników produkcji odzieży. Wśród zawodów o wyższym statusie społecznym kobiety przeważają w grupie lekarzy (72 proc.), specjalistów ds. administracji i prawników (69 proc.), a mężczyźni wśród nauczycieli akademickich (61 proc.), w grupie władz i wyższej kadry kierowniczej (62 proc.), inżynierów (78 proc.) i informatyków (91 proc.).

Najniższe wykształcenie mierzone liczbą lat nauki mają rolnicy i pomoce domowe (mniej niż 11 lat), a najwyższe nauczyciele szkół wyższych, lekarze, nauczyciele szkół ponadpodstawowych i podstawowych, inżynierowie, specjaliści ds. administracji i prawnicy, inni specjaliści, władze i wyższa kadra kierownicza oraz informatycy (powyżej 16 lat nauki). Fakt, że aż w 17 na 39 zawodów średnia liczba lat nauki przekracza 14 a zaledwie w dwóch nie przekracza 11 lat, zawdzięczamy niezwykłemu boomowi edukacyjnemu po 1989 r.

Udział osób w stanie wolnym jest silnie skorelowany z wiekiem, nic dziwnego zatem, że największy odsetek singli jest w zawodach „najmłodszych”: informatyków, pracowników obsługi klientów, ale jest ich także jedna trzecia wśród twórców, mechaników maszyn i urządzeń, monterów, robotników obróbki drewna i papieru, lekarzy i robotników niewykwalifikowanych oraz wykwalifikowanych. Najmniej singli jest w grupie pomocy domowych, robotników produkcji odzieży, pielęgniarek, służb mundurowych, władz i wyższej kadry kierowniczej. Najbardziej „mażeńskie” grupy zawodowe to średnia kadra kierownicza, służby mundurowe, rolnicy towarowi i kierowcy, a najmniej twórcy, robotnicy niewykwalifikowani i pracownicy ds. obsługi klientów. Najwyższy wskaźnik rozwodów i separacji jest wśród pracowników usług osobistych, średniego personelu w ochronie zdrowia, twórców, władz i wyższej kadry kierowniczej, sprzątaczek i pomocy domowych, kucharzy, kelnerów, barmanów i robotników niewykwalifikowanych, a najniższy wśród operatorów pojazdów wolnobieżnych (0 proc.) oraz rolników towarowych. W parze z odsetkiem żyjących w związku małżeńskim idzie odsetek osób mających dzieci na utrzymaniu. Najwięcej jest ich wśród robotników produkcji odzieży, robotników w przetwórstwie spożywczym i nauczycieli, a najrzadziej mają dzieci na utrzymaniu pracownicy ds. obsługi klientów, twórcy, mechanicy maszyn i urządzeń, nauczyciele akademicy i rolnicy na potrzeby własne.

Użytkowników internetu jest najwięcej, co nie dziwi, wśród informatyków (100 proc.), a następnie specjalistów ds. finansowych (98 proc.), władz i wyższej kadry kierowniczej, prawników i inżynierów (po 97 proc.). Najmniej internautów jest wśród rolników, (poniżej 40 proc.), pomocy domowych i sprzątaczek oraz robotników niewykwalifikowanych (poniżej 50 proc.).

Zawodami, w których pracuje największy odsetek osób otyłych (patrz rozdz. 5.6.3) są robotnicy w przetwórstwie spożywczym (dużo pokus pokarmowych), operatorzy pojazdów wolnobieżnych, kierowcy, mechanicy maszyn i urządzeń oraz służby mundurowe (20 i więcej procent); najmniej otyłych jest wśród nauczycieli akademickich, pracowników ds. obsługi klientów, twórców, innych specjalistów, kucharzy, kelnerów i barmanów, lekarzy, pracowników usług osobistych, nauczycieli szkół podstawowych i specjalistów ds. finansowych (poniżej 10 proc.).

⁸³ Patrz rozdz. 5.10.6.

Najwięcej przyjaciół mają przedstawiciele władz i wyższej kadry kierowniczej oraz operatorzy pojazdów wolnobieżnych (powyżej 8), a najmniej lekarze (poniżej 6).

W Polsce poziom uogólnionego zaufania do ludzi należy do najniższych w Europie; na tym tle pozytywnie wyróżniają się jedynie władze i wyższa kadra kierownicza, nauczyciele szkół podstawowych i lekarze (powyżej 25 proc. ufających). Także wśród informatyków, nauczycieli szkół wyższych i prawników ufających jest ponad 20 proc., a więc grubo powyżej średniej krajowej (patrz rozdz. 6.3). Najbardziej nieufni są robotnicy obróbki metali i rolnicy na własne potrzeby (poniżej 10 proc.).

Demokracja najbliższa jest informatykom, lekarzom i twórcom (ponad 55 proc. zgadzających się z twierdzeniem, że system demokratyczny ma przewagę nad wszelkimi innymi formami rządów). Najmniej pozytywny stosunek do demokracji jest charakterystyczny dla rolników na potrzeby własne, robotników produkcji odzieży i monterów (mniej niż 20 proc. zwolenników powyższej tezy).

Największymi materialistami są monterzy i robotnicy budowlani, a najmniejszymi nauczyciele szkół wyższych, lekarze, nauczyciele i twórcy.

Łamać prawo zdarza się najczęściej kierowcom, górnikom, robotnikom niewyspecjalizowanym i przedstawicielom władzy i wyższej kadry kierowniczej (ponad 10 proc. sprawców), a najrzadziej lekarzom i pracownikom usług osobistych (2 proc. sprawców przestępstw lub wykroczeń).

Do kościoła chodzą najczęściej rolnicy na potrzeby własne (przeciętnie 4 razy w miesiącu), a następnie nauczyciele i rolnicy towarowi. Najmniej praktykują religijnie informatycy, monterzy, inni wykwalifikowani pracownicy, prawnicy, robotnicy budowlani od wykończenia, służby mundurowe, pracownicy ds. obsługi klientów i mechanicy (przeciętnie mniej niż 2 razy w miesiącu).

Na objawy somatyczne trwające co najmniej pół miesiąca najczęściej narzekają pomoce domowe i sprzątaczkę, średni personel w ochronie zdrowia, rolnicy produkujący na własne potrzeby, robotnicy wyrobów włókienniczych i twórcy (w większości sfeminizowane zawody); na drugim krańcu, najzdrowsi są inżynierowie, informatycy, elektrycy, robotnicy obróbki drewna i papieru oraz górnicy (wszystkie typowo męskie zawody).

Myśli samobójcze najczęściej nachodzą robotników w przetwórstwie spożywczym, robotników budowlanych od stanu surowego, pracowników usług osobistych i rolników produkujących na własne potrzeby oraz pomoce domowe i sprzątaczkę (12 i więcej procent), a najrzadziej lekarzy, nauczycieli szkół wyższych, inżynierów i średnią kadrę kierowniczą (poniżej 5 proc.).

Na depresję cierpią najbardziej „najstarsze” i najbardziej sfeminizowane grupy zawodowe: rolnicy, pomoce domowe i sprzątaczkę, pracownicy usług osobistych, pielęgniarki i twórcy; najmniej symptomów depresji psychicznej wykazują informatycy i robotnicy obróbki drewna i papieru.

Najwięcej osób nieszczęśliwych jest wśród pomocy domowych i sprzątarek, rolników produkujących na własne potrzeby i robotników niewykwalifikowanych, robotników budowlanych od stanu surowego i pracowników usług osobistych (ponad 20 proc.); najmniej „nieszczęśliwe” zawody to inżynier i nauczyciel akademicki (poniżej 7 proc.).

Ze swoich osiągnięć najbardziej zadowoleni są lekarze i nauczyciele szkół wyższych (po 65 proc. bardzo zadowolonych i zadowolonych); najmniej zadowolonych z osiągnięć jest wśród pomocy domowych i sprzątarek, rolników na potrzeby własne, robotników niewykwalifikowanych i robotników produkcji odzieży (mniej niż 1/3.).

Największymi optymistami są informatycy, władze i wyższa kadra kierownicza, średnia kadra kierownicza, lekarze, nauczyciele szkół wyższych, prawnicy i inni specjaliści (ponad 1/3); największymi zaś pesymistami są robotnicy obróbki drewna i papieru i rolnicy produkujący na własne potrzeby (poniżej 20 proc. zadowolonych z perspektyw).

Z pracy najbardziej zadowoleni są lekarze, nauczyciele szkół ponadpodstawowych i nauczyciele akademicy (ponad 2/3 bardzo zadowolonych i zadowolonych), a najmniej rolnicy produkujący na własne potrzeby i robotnicy produkcji odzieży (poniżej 35 proc. bardzo zadowolonych i zadowolonych)

Największy procent (powyżej 10) pracował w latach 2007-2011 za granicą robotników budowlanych (zarówno stan surowy jak i wykończenie), a najmniejszy robotników produkcji odzieży (0 proc.), monterów, informatyków i pielęgniarek (po 1 proc.). Pamiętajmy jednak, że w *Diagnozie* rejestrujemy tylko te osoby, które między poszczególnymi rundami nie opuściły na stałe gospodarstwa domowego; a zapewne część osób, które wyjechały do pracy za granicę po czwartej rundzie badania w 2007 r., przestała być członkami badanych gospodarstw domowych w następnych rundach.

Najczęściej szykują się do pracy za granicą w najbliższych dwóch latach także robotnicy budowlani (14-15 proc.), a oprócz nich robotnicy niewykwalifikowani, robotnicy obróbki metali, mechanizmy maszyn i urządzeń, robotnicy w przetwórstwie spożywczym, kierowcy i inni wykwalifikowani pracownicy (powyżej 10 proc.). Najrzadziej o wyjeździe myślą nauczyciele szkół podstawowych i informatycy.

Wyjazdy zarobkowe za granicę są silnie skorelowane z zamiarami wyjazdowymi ($r=0,718$). W zawodach, w których jest największy odsetek pracowników z doświadczeniem w pracy za granicą, jest także najczęściej szykujących się do wyjazdu w przyszłości. I wbrew pozorom (a raczej obiegowym opiniom o polskiej emigracji zarobkowej) nie są to zawody, w których pracują osoby niedostatecznie przygotowane do pracy za granicą, przede wszystkim ze względu na brak znajomości języków obcych. Istotna jest korelacja w przekroju 39 grup zawodowych między odsetkiem wyjeżdżających i szykujących się do wyjazdu a odsetkiem znających czynnie co najmniej jeden język obcy (odpowiednio $r=0,491$ i $0,435$). Także na poziomie indywidualnym w próbie ponad 26 tys. członków

badanych gospodarstw domowych istotna jest korelacja między pracą za granicą a znajomością języków obcych ($r=0,217$). Co prawda ten współczynnik korelacji nie jest zbyt wysoki

Bez pracy w latach 2009-2010 była ponad ¼ robotników niewykwalifikowanych i 20 proc. robotników budowlanych; Najmniej o utratę pracy w tym czasie obawiać się musieli m.in. nauczyciele, pielęgniarki, wyższa kadra kierownicza i prawnicy.

Najwięcej godzin w tygodniu przepracowali operatorzy pojazdów wolnobieżnych, kierowcy i kolejarze, władze i wyższa kadra kierownicza (po 46 godzin), a najmniej nauczyciele, rolnicy na potrzeby własne i pomoce domowe, sprzątaczkę (poniżej 35 godzin).

Jeśli chodzi o najbardziej pożądane atrybuty pracy, to praca zgodna z umiejętnościami preferowana jest najczęściej przez nauczycieli, lekarzy, pielęgniarki i twórców (40 i więcej procent wskazań), a najrzadziej zaliczana jest do trzech najważniejszych atrybutów przez pomoce domowe i sprzątaczkę, monterów, sprzedawców i innych wykwalifikowanych pracowników (mniej niż 20 procent wskazań).

Pracy spokojnej i bezstresowej pożądają najbardziej górnicy, robotnicy produkcji odzieży, operatorzy pojazdów wolnobieżnych, monterzy i kierowcy (2/3), a najrzadziej (ok. 1/3) prawnicy, nauczyciele akademicy, rolnicy na potrzeby własne i twórcy. Dużej samodzielności w pracy oczekuje najczęściej twórców, nauczycieli akademickich, przedstawicieli władz i wyższej kadry kierowniczej (powyżej 40 proc.). Najmniej samodzielnością zainteresowani są robotnicy w przetwórstwie spożywczym, górnicy, operatorzy pojazdów wolnobieżnych (po 11 proc.).

Możliwość rozwoju osobistego w pracy poszukują najczęściej prawnicy, nauczyciele akademicy i inni specjaliści (50 i więcej procent) a najrzadziej rolnicy produkujący na potrzeby własne oraz pomoce domowe i sprzątaczkę (poniżej 10 proc.)

Praca dająca możliwość szybkiego awansowania jest najbardziej atrakcyjna dla informatyków, techników i operatorów pojazdów wolnobieżnych (po 8 proc. wskazań), a najmniej dla rolników, kierowców, monterów i nauczycieli (po 1 proc. wskazań).

Stabilność zatrudnienia jako jeden z trzech najważniejszych atrybutów pracy wskazują najczęściej monterzy, nauczyciele, służby mundurowe, elektrycy i pomoce domowe oraz sprzątaczkę. W większości są to zawody budżetowe o rzeczywiście dużej stabilności zatrudnienia. Rzadziej na stabilność zatrudnienia wskazują rolnicy i nauczyciele szkół wyższych.

Dogodne godziny pracy są najważniejsze dla pracowników ds. obsługi klientów, pomocy domowych i sprzątarek, robotników produkcji odzieży, operatorów pojazdów wolnobieżnych, sprzedawców i rolników towarowych, a najmniej istotne dla pielęgniarek, lekarzy i nauczycieli szkół wyższych. Pierwsza grupa ma zazwyczaj znikomy lub żaden wpływ na godziny pracy, druga ma wpływ decydujący (nauczyciele akademicy) lub znaczny (dyżury lekarskie i pielęgniarskie). Sugeruje to, że pracownicy wskazują jako najważniejsze te atrybuty, których ich praca nie spełnia lub spełnia w niedostatecznym stopniu. Potwierdza to fakt, że najbardziej we wszystkich grupach zawodowych pożądanym atrybutem pracy jest godziwa płaca. Trudno wręcz byłoby wyróżnić zawody, w których jest ona bardziej czy mniej istotnym czynnikiem. Większość pracujących Polaków jest bowiem zdania, że zarabia zbyt mało.

Najbardziej o dobrą kondycję fizyczną poprzez aktywne uprawianie sportów lub co najmniej ćwiczenia fizyczne dbają inżynierowie, nauczyciele akademicy (ponad 2/3) a w dalszej kolejności nauczyciele szkół ponadpodstawowych, lekarze, twórcy, władze i wyższa kadra kierownicza oraz specjaliści do spraw finansowych. Najmniej sportami są zainteresowani rolnicy, pomoce domowe i sprzątaczkę.

Czynną znajomością co najmniej jednego języka obcego pochwalić się mogą przede wszystkim nauczyciele akademicy (85 proc.), lekarze (70 proc.), prawnicy i informatycy (po 67 proc.); najslabiej znajomość języków obcych rozpowszechniona jest wśród rolników na potrzeby własne (zaledwie 8 proc.), a także operatorów pojazdów wolnobieżnych (8 proc.) oraz pomocy domowych i sprzątarek (10 proc.)

Tabela 5.13.1. Charakterystyka przedstawicieli 39 zawodów i grup zawodowych

Zawód obecnie wykonywany wg ISCO	Wiek	Proc. kobiet	Wykształcenie (lata nauki)	Proc. singli	Proc. w małżeństwie	Proc. rozwiedzionych /w separacji	Proc. z dziećmi na utrzymaniu	Proc. internautów	Proc. otyłych
Władze i wyższa kadra kierownicza	42,33	38	16,7	15	74	8	62	97	15
Średnia kadra kierownicza	41,89	32	15,0	17	79	3	64	92	18
Inni specjaliści	40,01	60	16,9	31	62	4	56	94	7
Inżynierowie	38,96	22	17,2	26	68	3	47	97	12
Lekarze	42,71	72	17,6	33	55	7	50	91	8
Pielęgniarki	44,46	94	14,4	13	76	7	63	81	14
Nauczyciele szkół wyższych	44,59	39	18,4	25	68	3	46	95	4
Nauczyciele szkół ponadpodstawowych	42,21	68	17,3	18	75	7	67	95	10
Nauczyciele szkół podstawowych	42,30	91	16,9	19	72	7	67	89	9
Specjaliści ds. finansowych	38,67	60	16,9	26	71	3	62	98	9
Specjaliści ds. administracji, prawnicy	38,16	69	17,1	28	65	6	49	97	10
Specjaliści ds. sprzedaży i marketingu	39,79	65	15,2	24	68	6	58	95	12
Informatycy, analitycy, programiści	34,50	9	16,4	43	54	3	49	100	13
Twórcy, artyści, pracownicy kultury	42,06	61	15,7	37	47	9	40	93	7
Technicy	40,29	19	13,7	28	68	2	55	92	16
Średni personel w ochronie zdrowia	42,38	79	14,2	19	68	9	62	88	10
Średni personel biurowy	38,66	75	14,5	28	60	8	51	91	10
Prac. ds. obsługi klientów	34,97	77	14,5	45	50	3	38	88	5
Inni wykwalifikowani pracownicy	38,77	38	12,8	32	61	4	51	75	16
Prac. usług osobistych	42,39	88	13,0	18	63	13	57	73	9
Kucharze, kelnerzy, barmani	38,39	68	12,3	32	57	8	50	67	8
Sprzedawcy i pokrewni	36,99	70	12,8	31	61	5	55	78	11
Służby mundurowe	42,58	19	13,5	14	78	5	64	79	20
Rolnicy prod. roślinnej i zwierzęcej	44,36	45	11,2	18	77	1	61	36	17
Rolnicy na własne potrzeby	47,52	48	10,5	23	67	3	47	26	15
Rob. budowlani - stan surowy	40,46	2	11,2	21	74	5	66	55	13
Rob. budowlani - wykończenie	38,84	3	11,4	25	70	2	66	66	14
Robotnicy obróbki metali	42,39	5	11,6	20	74	5	61	59	18
Mechanicy maszyn i urządzeń	38,43	3	11,8	36	60	3	46	68	21
Elektrycy i monterzy elektroniczni	40,21	9	12,5	24	69	4	52	68	14
Rob. w przetwórstwie spożywczym	36,98	36	11,7	21	76	2	69	62	24
Rob. obróbki drewna i papieru	37,43	8	11,7	33	64	3	57	56	13
Rob. produkcji odzieży	42,27	88	11,6	13	75	7	70	55	14
Górnicy i pokrewni	39,73	13	12,1	26	68	4	59	67	18
Monterzy	37,74	43	12,0	34	60	2	53	71	14
Kierowcy i kolejarze	42,41	2	11,8	17	77	3	63	66	23
Operatorzy pojazdów wolnobieżnych	41,67	5	11,1	29	69	0	55	57	24
Pomoce domowe, sprzątaczkę, praczkę	46,63	91	10,9	10	71	8	64	41	14
Rob. przy pracach prostych	41,29	39	11,2	33	54	8	48	45	12

Tabela 5.13.1.c.d.

Zawód obecnie wykonywany wg ISCO	Liczba przyjaciół	Proc. ufających ludziom	Proc. miłośników demokracji	Proc. materialistów	Proc. łamiących prawo	Częstość praktyk religijnych	Somatyka	Proc. ze skłonnościami samobójczymi	Depresja
Władze i wyższa kadra kierownicza	8,2	27	48	26	11	2,0	0,30	05	2,33
Średnia kadra kierownicza	6,8	15	43	26	9	2,2	0,37	04	2,42
Inni specjaliści	7,0	18	50	22	5	2,4	0,33	11	2,44
Inżynierowie	7,9	19	45	30	5	2,2	0,23	04	2,10
Lekarze/weterynarze/farmaceuci	5,9	26	58	18	2	2,2	0,39	03	2,26
Pielęgniarki	6,9	16	32	25	3	2,5	0,40	08	3,32
Nauczyciele szkół wyższych	6,4	21	44	10	5	2,2	0,54	03	3,00
Nauczyciele szkół ponadpodstawowych	6,3	26	51	19	3	2,9	0,46	09	2,78
Nauczyciele szkół podstawowych	6,5	17	45	19	7	3,2	0,39	11	3,06
Specjaliści ds. finansowych	6,3	17	55	25	10	2,0	0,45	08	2,32
Specjaliści ds. administracji, prawnicy	6,7	20	46	23	8	1,8	0,48	07	2,51
Specjaliści ds. sprzedaży i marketingu	6,5	18	46	25	8	2,2	0,50	07	2,75
Informatycy, analitycy, programiści	6,9	25	59	30	4	1,8	0,24	06	1,24
Twórcy, artyści, pracownicy kultury	7,1	17	56	19	9	2,6	0,74	11	3,29
Technicy	7,1	13	40	32	7	2,0	0,42	05	2,36
Średni personel w ochronie zdrowia	6,1	19	24	26	4	2,3	0,86	06	3,06
Średni personel biurowy	6,6	12	34	27	3	2,4	0,57	08	2,49
Prac. ds obsługi klientów	6,4	11	33	32	5	1,9	0,51	05	2,12
Inni wykwalifikowani pracownicy	6,9	13	29	33	7	1,8	0,52	09	2,94
Prac. usług osobistych	6,6	13	23	24	2	2,6	0,54	12	3,50
Kucharze, kelnerzy, barmani	6,3	16	22	37	10	2,4	0,48	11	2,80
Sprzedawcy i pokrewni	6,5	12	30	33	4	2,1	0,47	10	2,56
Służby mundurowe	6,4	12	31	32	4	1,9	0,49	08	2,98
Rolnicy prod. roślinnej i zwierzęcej	7,4	12	22	38	5	3,0	0,45	10	3,51
Rolnicy na własne potrzeby	7,7	9	13	32	4	4,0	0,81	12	4,99
Rob. budowlani - stan surowy	7,5	10	25	43	7	2,1	0,48	14	2,41
Rob. budowlani - wykończenie	6,6	13	26	43	10	1,8	0,38	10	2,22
Robotnicy obróbki metali	7,2	9	24	36	8	2,3	0,34	10	2,80
Mechanicy maszyn i urządzeń	6,8	14	22	40	7	1,9	0,34	11	2,17
Elektrycy i monterzy elektroniczni	6,5	15	32	37	5	2,0	0,25	10	2,67
Rob. w przetwórstwie spożywczym	6,8	13	27	39	7	2,8	0,52	15	2,36
Rob. obróbki drewna i papieru	6,6	10	26	39	10	2,1	0,25	08	1,89
Rob. produkcji odzieży	6,5	10	17	28	3	2,8	0,80	11	3,11
Górnicy i pokrewni	6,6	11	23	39	11	2,1	0,29	08	2,66
Monterzy	6,8	14	17	45	5	1,8	0,57	09	2,71
Kierowcy i kolejarze	7,4	11	27	39	12	2,0	0,42	10	2,57
Operatorzy pojazdów wolnobieżnych	8,1	18	23	35	5	2,3	0,38	10	2,50
Pomoce domowe, sprzątaczk, praczk	6,5	11	21	29	4	2,8	0,86	12	4,24
Rob. przy pracach prostych	6,4	12	20	38	11	2,3	0,42	10	3,10

Tabela 5.13.1. c.d.

Zawód obecnie wykonywany wg ISCO	Proc. nieszczęśliwych	Proc. zadowolonych z osiągnięć	Proc. zadowolonych z perspektyw	Proc. zadowolonych z pracy	Proc. pracujących za granicą w latach 2007-2011	Proc. zamierzających wyjechać za granicę do pracy	Proc. bezrobotnych w latach 2009-2010	Liczba godzin pracy w tygodniu
Władze i wyższa kadra kierownicza	7	55	42	59	4	2	2	46
Średnia kadra kierownicza	9	57	39	63	3	2	3	44
Inni specjaliści	10	57	34	53	3	7	5	38
Inżynierowie	2	53	31	50	5	6	5	41
Lekarze/weterynarze/farmaceuci	8	65	37	71	4	3	5	42
Pielęgniarki	12	53	26	55	1	4	1	40
Nauczyciele szkół wyższych	6	65	37	67	3	5	2	40
Nauczyciele szkół ponadpodstawowych	10	58	30	71	2	3	5	34
Nauczyciele szkół podstawowych	9	56	28	60	3	0	1	31
Specjaliści ds. finansowych	8	47	31	51	2	4	3	40
Specjaliści ds. administracji, prawnicy	7	50	36	49	2	4	2	41
Specjaliści ds. sprzedaży i marketingu	12	43	30	49	2	3	4	40
Informatycy, analitycy, programiści	7	50	43	54	1	1	8	42
Twórcy, artyści, pracownicy kultury	10	51	27	56	5	2	7	36
Technicy	8	44	30	50	5	5	8	42
Średni personel w ochronie zdrowia	7	40	26	57	3	4	5	40
Średni personel biurowy	11	44	29	48	3	4	8	39
Prac. ds. obsługi klientów	18	42	30	46	3	3	6	40
Inni wykwalifikowani pracownicy	17	34	22	39	4	11	9	42
Prac. usług osobistych	21	38	25	52	8	10	17	39
Kucharze, kelnerzy, barmani	16	42	29	47	4	7	14	40
Sprzedawcy i pokrewni	13	40	28	45	2	8	15	41
Służby mundurowe	17	49	25	49	3	6	5	43
Rolnicy prod. roślinnej i zwierzęcej	19	36	23	40	3	4	3	42
Rolnicy na własne potrzeby	29	30	18	31	2	7	9	33
Rob. budowlani - stan surowy	21	36	27	43	13	15	19	45
Rob. budowlani - wykończenie	17	36	25	39	12	14	22	44
Robotnicy obróbki metali	20	40	23	38	7	13	8	43
Mechanicy maszyn i urządzeń	17	47	29	47	7	11	8	44
Elektrycy i monterzy elektroniczni	14	38	24	42	3	6	6	43
Rob. w przetwórstwie spożywczym	19	39	26	40	7	11	15	42
Rob. obróbki drewna i papieru	18	40	16	43	7	6	18	43
Rob. produkcji odzieży	19	32	23	34	0	6	17	41
Górnicy i pokrewni	14	40	29	45	5	8	13	42
Monterzy	15	39	21	46	1	10	18	41
Kierowcy i kolejarze	12	40	25	47	6	11	9	46
Operatorzy pojazdów wolnobieżnych	11	48	32	54	5	8	17	46
Pomoce domowe, sprzątaczk, praczki	29	27	20	42	2	4	17	34
Rob. przy pracach prostych	24	31	24	36	9	13	26	40

Tabela 5.13.1. c.d.

Zawód obecnie wykonywany	Praca zgodna z umiejętnościami	Praca bez stresów	Praca samodzielna	Praca rozwijająca	Awanse	Stabilność zatrudnienia	Dogodne godziny pracy	Płaca	Sporty	Języki obce
Władze i wyższa kadra kierownicza	28	40	41	44	4	44	13	62	57	61
Średnia kadra kierownicza	24	45	40	39	6	51	13	57	52	42
Inni specjaliści	35	44	27	50	4	51	14	61	54	62
Inżynierowie	27	46	21	42	7	58	8	72	75	63
Lekarze/weterynarze/farmaceuci	47	47	35	39	4	52	7	60	62	70
Pielęgniarki	46	57	20	23	2	55	6	67	32	27
Nauczyciele szkół wyższych	37	34	45	54	1	35	8	60	68	85
Nauczyciele szkół ponadpodstawowych	44	48	25	35	3	60	10	51	63	53
Nauczyciele szkół podstawowych	47	46	15	36	1	62	10	62	53	38
Specjaliści ds. finansowych	22	47	36	49	6	56	17	62	56	52
Specjaliści ds. administracji, prawnicy	28	34	30	55	4	56	13	67	53	67
Specjaliści ds. sprzedaży i marketingu	26	53	30	39	3	56	18	64	51	48
Informatycy, analitycy, programiści	36	42	31	39	8	42	13	70	50	67
Twórcy, artyści, pracownicy kultury	40	37	46	36	6	50	17	52	60	62
Technicy	30	50	35	29	8	53	9	64	51	36
Średni personel w ochronie zdrowia	36	60	21	30	2	52	19	66	32	42
Średni personel biurowy	21	58	23	36	5	60	14	64	48	42
Prac. ds. obsługi klientów	21	61	16	32	4	56	25	72	51	47
Inni wykwalifikowani pracownicy	19	62	20	24	4	56	16	66	43	25
Prac. usług osobistych	27	59	16	27	3	47	20	70	40	32
Kucharze, kelnerzy, barmani	30	59	24	18	3	49	19	66	43	29
Sprzedawcy i pokrewni	18	61	24	22	5	51	21	66	41	32
Służby mundurowe	28	59	22	21	6	61	12	68	51	32
Rolnicy prod. roślinnej i zwierzęcej	29	45	32	11	1	35	21	63	23	14
Rolnicy na własne potrzeby	26	37	25	4	1	33	17	63	24	8
Rob. budowlani - stan surowy	30	56	24	10	2	46	15	68	29	14
Rob. budowlani - wykończenie	29	64	19	13	2	47	17	74	37	16
Robotnicy obróbki metali	31	59	20	13	2	54	14	77	33	14
Mechanicy maszyn i urządzeń	35	51	20	23	2	46	9	75	37	24
Elektrycy i monterzy elektroniczni	34	58	19	18	4	61	13	71	38	23
Rob. w przetwórstwie spożywczym	34	60	11	20	1	55	20	72	48	11
Rob. obróbki drewna i papieru	33	54	18	12	3	55	18	69	35	15
Rob. produkcji odzieży	31	67	13	11	2	50	22	69	28	11
Górnicy i pokrewni	21	66	11	14	4	56	12	75	37	14
Monterzy	16	66	27	16	1	70	8	79	37	18
Kierowcy i kolejjarze	28	65	19	11	1	52	17	70	31	24
Operatorzy pojazdów wolnobieżnych	25	67	11	18	8	52	21	65	29	8
Pomoce domowe, sprzątaczkę, praczkę	15	64	15	6	3	60	23	74	23	10
Rob. przy pracach prostych	21	55	14	10	3	56	20	72	29	17